

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ТРОХИМЕНКО ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 94(430):316.347“19/20“

**ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НІМЦІВ В КОНТЕКСТІ
МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТТЯ**

07.00.05. – етнологія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Козакевич Геннадій Михайлович

доктор історичних наук, доцент.

Київ – 2016

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	3
Вступ	4
Розділ 1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження	10
1.1. Історіографія проблеми.....	10
1.2. Джерельна база дослідження	24
1.3. Поняття «етнонаціональна ідентичність» та його складові.....	34
Розділ 2. Історичний контекст формування етнонаціональної ідентичності німців	45
2.1. Особливості розвитку німецької етнонаціональної спільноти у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.....	45
2.2. Етнодемографічна структура населення та сучасні проблеми етнодемографічного розвитку Німеччини.....	58
Розділ 3. Рецепція історичних чинників формування ідентичності в суспільній свідомості німців.....	71
3.1. Сучасна інтерпретація німцями наслідків розколу та об'єднання Німеччини	71
3.2. Вплив міграційних процесів на суспільну свідомість німців	83
3.3. Ставлення німців до теорії та практики мультикультуралізму	96
Розділ 4. Етнонаціональна ідентичність німців на початку ХХІ століття	116
4.1. Історична пам'ять як складова німецької етнонаціональної свідомості	116
4.2. Міграційна проблема та ставлення до неї німецького суспільства.....	128
4.3. Сучасні проблеми етнонаціональної ідентичності німців	146
Висновки.....	164
Список використаних джерел та літератури	172
Додаток А	222
Додаток Б.....	224

Перелік умовних скорочень

АдН – політична партія Альтернатива для Німеччини

Архів КЕК – Архів кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – Засоби масової інформації

ІДІЛ – Ісламська держава Іраку та Леванту

НДПН – Національно-демократична партія Німеччини

нім. – німецькою

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СДПН – Соціал-демократична партія Німеччини

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ХДС – політична партія Християнсько-демократичний союз

ХДС/ХСС – Парламентська фракція Християнсько-демократичного союзу та Християнсько-соціального союзу

ХСС – політична партія Християнсько-соціальний союз

AfD – Alternative für Deutschland

ARD – Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland

CDU – Christlich demokratische Union Deutschlands

CDU/CSU – CDU/CSU-Bundestagsfraktion (Unionsfraktion)

CSU – Christlich-soziale Union in Bayern

LEGIDA – Leipzig gegen die Islamisierung des Abendlandes

NDR – Norddeutscher Rundfunk

NPD – Nationaldemokratische Partei Deutschlands

PEGIDA – Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes

SPD – Sozial-demokratische Partei Deutschlands

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Упродовж другої половини ХХ століття німці зазнали впливу багатьох чинників, які трансформували етнонаціональну ідентичність, а саме: денацифікація, примусове роз'єднання Німеччини, повоєнна відбудова, насадження комунізму в НДР та ін. До цього також варто зарахувати й курс на побудову мультикультурного толерантного суспільства задля успішнішої інтеграції мігрантів, яких у великій кількості потребувала німецька економіка в роки повоєнної відбудови. Однак це призвело до утворення закритих груп мігрантів – «паралельних суспільств», – які відмовляються інтегруватися й часто вороже налаштовані до корінних жителів. При цьому, самі німці, виховані на засадах мультикультурної толерантності і страху перед націоналізмом, схильні ігнорувати або замовчувати суспільні проблеми, що мають етнічне підґрунтя.

У наші дні в Німеччині відбуваються складні процеси міжетнічної взаємодії, що мають резонанс у багатьох країнах Європи і світу. Першочергово, йдеться про міграційну кризу в Європі, яка почала набирати обертів у результаті низки військових конфліктів на Близькому Сході, що відбулися після 2010 року. Як наслідок – до Німеччини як європейської країни із сприятливим соціальним законодавством спрямувався великий потік мігрантів з ісламських країн. Водночас, у цій країні вже існує значний прошарок іноземних переселенців та їхніх нащадків, суттєва частина яких за тривалий час не спромоглася інтегруватися до німецького суспільства. Відтак, описана вище міграційна криза може тільки ускладнити вже існуюче непросте етнодемографічне становище в Німеччині.

Дослідження сучасної етнонаціональної ідентичності німців у контексті міграційних процесів дозволить окреслити ті небезпеки, що виникають у результаті реалізації невдалої і недалекоглядної етнічної політики, що була спрямована на перебудову етнонаціональної сутності населення Німеччини. Враховуючи євроінтеграційні устремління України, дослідження етнонаціональної ідентичності німців у контексті міграційних процесів дозволить

поглибити розуміння тих етнополітичних проблем, що є актуальними для країн Європейського союзу і які наша держава буде змушена розділити, ставши в майбутньому членом цієї організації.

Подібні проблеми піднімалися в працях Г. Баузінгера, У. Вікерта, М. Гральхера, І. Гьотц, С. Погорельської, Т. Сарацина, В. Тимченка, Ю.Г. Шоепса та інших дослідників. В той же час, ця тематика продовжує потребувати глибшого дослідження з огляду на її актуальність для етнополітичної науки і практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової тематики історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору» (державний реєстраційний номер 16БФ046-01) та пов'язана із науковими дослідженнями кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тематика дисертації відповідає дослідницьким напрямкам «питання національної та етнічної ідентифікації», «процеси етнокультурної взаємодії», «процеси етнокультурної адаптації», «етнодемографічні процеси і проблеми», «сучасні етнічні процеси», «міжетнічна конфліктологія» паспорту спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Об'єктом дослідження є сучасна німецька політична нація як етнополітична спільнота, члени якої є носіями німецького громадянства, однак не обов'язково – носіями німецької етнічної ідентичності.

Предметом дослідження виступає етнонаціональна ідентичність німців в умовах сучасних глобалізаційних та міграційних процесів.

Мета дослідження полягає у визначенні впливу міграційних та глобалізаційних процесів на етнонаціональну ідентичність сучасних німців, за умов побудови мультикультурного суспільства і подолання наслідків розколу Німеччини та демографічних проблем.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних наукових завдань:

- з'ясувати стан наукової розробки теми та проаналізувати джерельну базу дослідження;
- уточнити визначення поняття «етнонаціональна ідентичність»;
- дослідити особливості розвитку німецького етносу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.;
- проаналізувати етнодемографічну структуру населення та виявити сучасні проблеми етнодемографічного розвитку Німеччини;
- розкрити спосіб інтерпретації німцями повоєнного роз'єднання Німеччини та її об'єднання в 1990 році;
- охарактеризувати вплив сучасних міграційних процесів на суспільну свідомість німців;
- визначити ставлення німців до теорії та практики мультикультуралізму;
- розглянути історичну пам'ять німців як складову етнонаціональної свідомості;
- висвітлити сучасну міграційну кризу та окреслити проблему поширення правих настроїв у німецькому суспільстві.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1945 по 2016 рр. Нижня межа обумовлена появою тих факторів, під впливом яких німці віднаходили своє місце на повоєнному просторі та формувалася сучасна німецька етнонаціональна ідентичність. Це – денацифікація, пацифікація, повоєнна відбудова, іноземна окупація, роз'єднання Німеччини та ін. Верхня межа визначена завершенням польового дослідження автора в Німеччині до моменту закінчення цієї роботи у травні 2016 року.

Географічні межі дослідження обумовлені об'єктом та поставленими завданнями. Вони охоплюють територію Німеччини в її сучасних адміністративних кордонах.

Методологічна основа дослідження. Сучасна етнонаціональна ідентичність німців розглядається в дисертації як сукупність окремих компонентів, що органічно об'єднані в одне ціле. Разом з тим, кожна її складова формувалася протягом тривалого часу під впливом конкретних історичних обставин. Тому

дослідження етнонаціональної ідентичності німців проводилося із дотриманням принципів системності та історизму.

Поруч із загальнонауковими методами структурного аналізу, синтезу, індукції та дедукції використовувалися і спеціальні методи історії та етнології. Розвиток німецького етносу протягом ХХ – початку ХХІ століть досліджувався із застосуванням історико-генетичного, історико-типологічного методів та синхронного аналізу.

Джерельна база дослідження формувалася за допомогою такого спеціального методу етнології як польове дослідження із використанням методів включеного спостереження (емпатії) та усного опитування – інтерв'ю, що є одним із основних способів отримання етнографічних даних у польових умовах. Відкрите інтерв'ю, окрім заздалегідь підготовленого питальника, вимагало і спрямування розмови з респондентами в потрібне русло. Отримані в результаті опитування дані оброблялися в тому числі й за допомогою статистичних методів, що знайшло своє відображення у спеціально складених таблицях-додатках.

Виконання поставлених у дисертації завдань вимагало міждисциплінарного підходу. Так, аналіз етнодемографічної структури населення та міграційних процесів у Німеччині був би неможливий без залучення даних і методів етнодемографії. Історична пам'ять німців моделювалася із використанням принципів етнопсихології. Інтерпретація наслідків побудови в Німеччині мультикультурного суспільства проводилася за антропологічним методом політології.

Наукова новизна полягає в тому, що:

Вперше:

- введено до наукового обігу нові джерела, сформовані під час польових досліджень, проведених автором у Німеччині;

- досліджено вплив мультикультуралізму на етнонаціональну ідентичність німців як національної спільноти, що має специфічні етнічні ознаки;

- обґрунтовано гіпотезу, згідно з якою на сучасному етапі німецька етнонаціональна ідентичність перебуває на рівні інтенсивності гіпоідентичності;

Уточнено:

- зміст поняття «етнонаціональна ідентичність»;
- вплив конкретних історичних обставин на розвиток етнонаціональної ідентичності німців протягом другої половини ХХ ст.;
- взаємозв'язок демографічних проблем Німеччини і політики мультикультуралізму;
- особливості самоідентифікації німців;
- розуміння наслідків міграційної кризи для німців;
- причини радикалізації частини населення Німеччини;

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про вплив історичної пам'яті на етнонаціональну ідентичність німців;
- розуміння недоліків реалізованої в Німеччині політики мультикультуралізму;
- трактування проблеми існування в Німеччині різноманітних етнічно закритих груп мігрантів, що відмовляються інтегруватися в німецьке суспільство, переймати європейський спосіб життя і цінності.

Практичне значення роботи. Матеріали та висновки дослідження можуть бути використані в подальшому вивченні сучасної історії та етнодемографічного становища Німеччини; при розробці нормативних та спеціальних навчальних курсів з історії країн Європи, націології, етнополітології; під час складання планів врегулювання міжетнічної взаємодії в поліетнічному суспільстві; для написання підручників, монографій, статей.

Апробація результатів дослідження здійснена під час виступів на міжнародних наукових конференціях: «Шевченківська весна – 2014: історія» (Київ, 2014), «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Одеса, 2015), «Шевченківська весна – 2015: історія» (Київ, 2015), «Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» (Острог, 2015), «Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології» (Херсон, 2015), «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень»

(Одеса, 2015), «Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи» (Львів, 2015), «Дні науки історичного факультету» (Київ, 2016), «Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» (Острог, 2016).

Публікації. Основний зміст і результати дослідження відображені у 15 публікаціях, з них: 7 наукових статей (6 у періодичних фахових виданнях України та 1 в зарубіжному фаховому виданні), та 8 публікацій апробаційного характеру (матеріали і тези виступів на конференціях).

Структура дисертації обумовлена об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури із 528 позицій й додатків. Повний обсяг дисертації складає 228 сторінок, з яких основна частина – 171 сторінка, список використаних джерел та літератури – 50 сторінок, додатки на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографічну базу нашого дослідження можна умовно поділити на три групи. До першої ми відносимо праці, що розкривають історію Німеччини другої половини ХХ – початку ХХІ століть. У другу групу виділено ті праці, в яких піднімалися теоретичні питання, пов'язані із поняттями «етносу», «нації», «етнічної» та «національної ідентичностей». Нарешті, третя група представляє собою комплекс праць, в яких розглядався мультикультуралізм, як вид етнічної політики, а також його німецький варіант.

Темі історії Німеччини повоєнного періоду, її примусовому розколу на дві держави та їх об'єднанню присвятили свою увагу багато дослідників, серед яких Г. Гофманн¹, Д. Гепперт², М. Гьортемакер³, Н. Еліас⁴, А. Патрушев⁵, А. фон Плато⁶, Х. Шульце⁷ та А. Цибулько⁸. Політолог та історик К. Шроєдер

---

¹ Hofmann G. 20 Jahre deutscher Einheit / G. Hofmann // Deutschland. – 2010 – № 3. – S. 17-21.

² Geppert D. Die Ära Adenauer / Dominik Geppert. – 2 Auflage. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2007. – 150 s.

³ Görtemaker M. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zur Gegenwart / M. Görtemaker. – München: C. H. Beck, 1999. – 915 s.

⁴ Еліас Н. Про німців / Норберт Еліас; [пер. з нім. О.Кислюка]. – К.: Юніверс, 2010. – 429 с.

⁵ Патрушев А.И. Германия в ХХ веке / А.И. Патрушев. – М.: Дрофа, 2004. – 432 с.

⁶ Плато, Александр фон. Объединение Германии – борьба за Европу / Пер. с нем. / Александр фон Плато. – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН)», 2007. – 511 с.

⁷ Шульце Х. Краткая история Германии / Хаген Шульце; [пер.с нем. В.А. Брун–Цеховой, Б.Л. Хавкин, Ред. А.А. Амплеева]. – Москва: Весь мир, 2004. – 256 с.

⁸ Цибулько А.А. Об'єднання Німеччини: історичні передумови та геополітичні наслідки / А.А. Цибулько // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 8. – С. 275–292. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/08/tsybulko.htm>

грунтовно дослідив кількість коштів, витрачених німецькою державою на об'єднання, описав досягнуті нею результати за десять років свого існування (його книга «Ціна єдності. Підсумок» вийшла у 2000 р.) та звернув увагу на досягнуті результати ментального зближення німців⁹. Вчений наголосив на необхідності відкритого обговорення болючих для держави питань заради вирішення і надалі існуючих проблем.

Для кращого розуміння повоєнної історії Німеччини та її впливу на відносини між західними та східними німцями, неможливо не згадати працю «Німеччина на Сході – Німеччина на Заході. Підсумок» німецького політолога Х.Г. Велінга¹⁰. Автор детально розглянув різницю сформованих у Східній та Західній Німеччині політичних культур, настроїв та цілей еліти, стану економіки, не оминувши при цьому їх впливу на менталітет німців. Важливою є також праця «Німеччина єдина батьківщина. Історія возз'єднання» історика А. Рьоддера¹¹, в котрій автор, залучивши дані, отримані у інтерв'ю зі свідками об'єднання, описав цей процес та його національні й загальносвітові наслідки.

Німецький історик Х. А. Вінклер у своїй праці «Довгий шлях на Захід. Німецька історія від Третього райху до возз'єднання»¹² майстерно описав німецький шлях до побудови демократичного суспільства, за яку автор був удостоєний літературної премії Фрідріха Шіделя¹³. Наголошуючи на «німецькому особливому шляху» (deutscher Sonderweg), вчений детально описав історію

---

⁹ Schroeder K. Der Preis der Einheit. Eine Bilanz / K. Schroeder. – München: Carl Hanser Verlag, 2000. – 271 s.

¹⁰ Wehling H.G. Deutschland Ost – Deutschland West. Eine Bilanz / Hans-Georg Wehling. – Opladen: Leske + Budrich Verlag, 2002. – 238 s.

¹¹ Rödder A. Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung / A. Rödder. – München: Verlag C. H. Beck, 2009. – 490 s.

¹² Winkler H.A. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung. Zweiter Band / H.A. Winkler. – München: C. H. Beck, 2002. – 742 s.

¹³ Літературна премія Фрідріха Шіделя (нім. Friedrichß-Schiedel-Literatuepreis) – заснована 1982 року німецьким підприємцем та меценатом Фрідріхом Шіделем (1913-2001) за майстерність у правдивому висвітленні історії та у донесенні її до широкого кола читачів.

повоєнної Німеччини до її об'єднання та труднощі, з якими довелося стикнутися німцям.

На особливу увагу заслуговує збірка «Страх перед Німеччиною» У. Вікерта. До неї увійшла низка полемічних статей політиків, письменників та журналістів періоду об'єднання німецьких держав. У своїй вступній статті У. Вікерт ґрунтовно пояснив, які страхи і чому переживала світова громадськість, включно із самими німцями, коли Німеччина об'єднувалася¹⁴. Він також торкнувся і питання ідентичності німців, котрі опинилися у складній ситуації кризи ідентичності.

Серед статей з вказаного збірника, котрі описують тодішні настрої населення, на особливу увагу заслуговує праця А. Гроссера «Могло бути набагато гірше... Критичний погляд із Парижу»¹⁵. Він наголошує, що саме ЗМІ внесли неабиякий вклад у формування неправильної громадської думки стосовно ставлення сусідніх держав до Німеччини та німців до цих держав. У пресі постійно друкувались статті, котрі складали хибне враження у німецьких читачів про настрої французів стосовно німців. Зокрема стосовно кількості смертей серед військовополонених німців у Франції. Проте преса сусідніх держав також не сприяла розрядці напруження. А. Гроссер наводить приклад із французьких ЗМІ, що основну свою увагу приділяли показу Німеччини саме часів націонал-соціалізму, замість того, щоб продемонструвати репортажі, які характеризували б сучасну, оновлену Німеччину та її жителів. Американський драматург і прозаїк А. Міллер¹⁶ теж наголосив, що британці, французи, поляки, росіяни та інші народи, що постраждали від нацистів, мали значні сумніви щодо докорінного перевиховання німців. Однак самі німці також поділяли побоювання своїх сусідів.

---

¹⁴ Wickert U. Weshalb noch Angst vor Deutschland? // Angst vor Deutschland / hrsg. von Ulrich Wickert. – Hamburg: Hoffmann und Campe, 1990. – S. 11-25.

¹⁵ Grosser A. Es könnte doch viel schlimmer sein... Eine kritische Betrachtung aus Paris // Angst vor Deutschland... – S. 141-152.

¹⁶ Miller A. Die „unsicheren“ Deutschen // Angst vor Deutschland... – S. 179-188.

Зокрема, гострим противником об'єднання був відомий письменник Г. Грасс¹⁷, котрий відверто описує свої надії на те, що возз'єднання з якихось причин не відбудеться. Критично описує настрої населення Східної Німеччини і К. Ріхтер¹⁸ Порівнюючи НДР із соціалістичною Польщею, він робить висновок, що НДР була країною пристосуванців до системи, де більшість населення дуже швидко перестала чинити опір. Серед інших статей збірника «Страх перед Німеччиною» на особливу увагу заслуговує праця Ф. Шорлеммера під промовистою назвою «... і дітям будуть затуплени зуби»¹⁹. Він наголосив на суто економічному підґрунті прагнення східних німців до об'єднання та висловив обурення правлячою елітою ФРН, що скористалася із настроїв романтичних національних прагнень населення замість того щоб пояснити, які кроки і випробування доведеться пройти німцям після об'єднання. На противагу цьому, письменник Р. Шнайдер²⁰ позитивно оцінив об'єднання, наголосив на мирності німецької революції, котра, хоча і не пройшла без крові, але показала всьому світові та самим німцям, що практичну політику можна і варто робити без насильства.

Грунтовне висвітлення історії Німеччини та тематики нашого дослідження також було б неможливим без опрацювання праць, присвячених демографії Німеччини, проблемні питання якої досліджували Д. Бааде²¹, Ш. Гьон²², Ю. Дорбрітц²³, Р. Закманн²⁴, Ф. Тіме²⁵, Ф. Шіррмахер²⁶ та У. Шьодельбауер²⁷.

¹⁷ Grass G. Wieder den Einheitsstaat // *Angst vor Deutschland...* – S. 61-72.

¹⁸ Richter C. Eine Deutsche Revolution? // *Angst vor Deutschland...* – S. 50-60.

¹⁹ Schorlemmer F. ... und den Kindern werden die Zähne stumpf // *Angst vor Deutschland...* – S. 29-40.

²⁰ Schneider R. Eine Kerze braucht zwei Hände // *Angst vor Deutschland...* – S. 42-49.

²¹ Baade D. Demografischer Wandel und internationale Wettbewerbsfähigkeit Deutschlands. Eine Analyse basierend auf Porters Ansatz / Daniel Baade. – Hannover: Deutscher Universitäts-Verlag, 2007. – 250 s.

²² Höhn C. Die demografische Alterung – Bestimmungsgründe und wesentliche Entwicklungen / Charlotte Höhn // *Demografische Alterung und Wirtschaftswachstum. Seminar des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung 1998 in Bingen* / hrsg. von Grünheit E., Höhn C. – Opladen: Leske + Budrich, 1999. – 212 s.

²³ Familienbildung in Deutschland Anfang der 90er Jahre. Demografische Trends, individuelle Einstellungen und sozio-ökonomische Bedingungen. Ergebnisse des

Другу групу в історіографії нашого дослідження складають праці, присвячені теорії етносу. Вивчення етносів, націй, їх характеристик та ознак розпочалося на початку ХХ століття, а в наш час оформилося у кілька окремих наукових та науково-практичних напрямків, як націологія чи етнополітологія (етнополітика). Основоположні праці в цих наукових напрямках були написані відносно нещодавно, а понятійно-категоріальний апарат досі активно розвивається. Класичною роботою вважається книга професора Корнелльського університету (Нью-Йорк, США) Б. Андерсона – «Уявлені спільноти»²⁸, яка вперше була опублікована в 1983 р. Як видно із самої назви, «уявленими спільнотами» Андерсон називає нації. Попри те, що він розглядає мову, історію та культуру як фактори націєтворення, Андерсон наголошує, що найважливішим фактором є самосвідомість, яка спонукає, на основі попередніх факторів, говорити про певну окремішність – таким чином і твориться нація. Для нашої роботи особливо актуальним є теорія про виникнення самосвідомості у європейських народів, оскільки саме самосвідомість є наріжним каменем етнополітологічної ідентичності.

---

deutschen Family and Fertility Survey / hrsg. von Juliane Roloff, Jürgen Dorbritz. – Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH 1999. – 306 s.

²⁴ Demografie als Herausforderung für den öffentlichen Sektor / hrsg. von Reinhold Sackmann, Bernadett Jonda, Maria Reinhold. – Wiesbaden: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. – 312 s.

²⁵ Thieme F. Alter(n) in der alternden Gesellschaft. Eine soziologische Einführung in die Wissenschaft vom Alter(n) / Frank Thieme. – Wiesbaden: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. – 327 s.

²⁶ Schirmacher F. Das Methusalem-Komplott. Die Menschheit altert in unvorstellbarem Ausmaß. Wir müssen das Problem unseres eigenen Alterns lösen, um das Problem der Welt zu lösen / Frank Schirmacher. – München: Karl Blessing Verlag GmbH, 2004. – 220 s.

²⁷ Schödlbauer U. Bevölkerung. Über das generative Verhalten der Deutschen / Iablis. Jahrbuch für europäische Prozesse. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iablis.de/iablis_t/2006/schoedlbauer06.html

²⁸ Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Бенедикт Андерсон; [пер. с англ. В. Николаев]. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 288 с.

Неможливо обійтися без праць видатного теоретика націології Е. Сміта²⁹. Особлива його заслуга полягає в розмежуванні націй на етнічні та політичні або громадянські. Е. Сміт визнає, що в основі кожної нації лежить етнічне ядро, проте також зазначає, що люди можуть бути об'єднані в єдину спільноту і за відсутності етнічного зв'язку, при цьому набуваючи решти атрибутів нації – спільні міфи, спогади, масову культуру та економічну єдність. Дана теорія дозволяє у руслі нашої тематики ґрунтовніше оглянути проблеми, пов'язані з об'єднанням Німеччини після падіння «Берлінської стіни».

Для розуміння поняття етнонаціональної ідентичності не можна обійти стороною відносно нещодавно опубліковану монографію професора політології Лондонського університету королеви Марії М. Гібернау³⁰, у якій ґрунтовно розглядаються складові національної ідентичності, а також – вплив на ідентичність міграції та утворення мультикультурного суспільства. У цьому контексті вчена наголосила, що наразі «ідентичність націй» все ж зберігла свою силу, хоча глобалізаційні та міграційні процеси і змусили її стати відкритішою до чужих впливів. Окрім цього, М. Гібернау детально розглядає і європейську ідентичність, наголошуючи на її нежиттєздатності у порівнянні із ідентичністю національною і навіть регіональною, адже лояльність громадян до ЄС надто залежна від економічного процвітання цього союзу. Скептично ставлячись до європейської ідентичності, вчена називає її «зароджуваною неемоційною ідентичністю, на відміну від могутніх наснажених національних ідентичностей нашої доби»³¹.

---

²⁹ Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт; [пер. з англ. П.Таращук]. – К.: Основи, 1994. – 224 с., Націоналізм / Ентоні Сміт; [Пер. з англ. Р.Фещенко]. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с., Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Сміт; [пер. з англ. П.Таращук]. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.

³⁰ Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау; [пер. з англ. Петро Таращук]. – К.: Темпора, 2012. – 304 с.

³¹ Гібернау М. Ідентичність націй... – С.154.

Серед українських вчених, котрі приділили свою увагу проблемам теорії нації та етносу варто виділити також історика Г.В. Касьянова³². Розглядаючи основні теорії та концепції генези націй, автор приділяє велику увагу етимології основних термінів теорії нації, націоналізму та національній ідентичності на прикладі українців.

Дослідженням питань ідентичності займаються і провідні спеціалізовані установи України, результатом чого стала велика кількість публікацій у їх періодичних виданнях. Для прикладу, це дослідники з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. Ця установа випускає періодичне видання «Наукові записки», на сторінках якого публікуються результати їхніх досліджень. Серед них статті О. Зорич³³, Л. Кочубей³⁴, Н. Макаренко³⁵, Ю. Поліщука³⁶ та ін. В процесі дослідження проблем етнонаціонального розвитку неможливо було обійтися без праці довідково-енциклопедичного характеру³⁷ та інших доробків В. Євтуха³⁸.

³² Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. / Г.В. Касьянов – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

³³ Зорич О. Феномен ідентичності: конфлікт інтерпретацій / О. Зорич // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2013. – Вип. 5(67). – С. 4-13.

³⁴ Кочубей Л. Франція: сучасні дискусії про національну ідентичність / Л. Кочубей // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2012. – Вип. 1(57). – С. 58-69.

³⁵ Макаренко Н. Національна ідентичність: історико-політичні чинники формування (до 1914 р.) / Н. Макаренко // Наукові записки ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. – 2013.– Вип.2(64). – С. 304-324.

³⁶ Поліщук Ю. Теоретичні виміри етнічної і національної ідентичностей / Юрій Поліщук // Наукові записки ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. – 2013. – Вип. 2(64). – С. 197-213.

³⁷ Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – К.: Фенікс, 2012. – 396 с.

³⁸ Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти / В.Б. Євтух. – К.: Стило, 2001. – 206 с.; Євтух В.Б, Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 342 с.; Євтух В. Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем / В. Євтух // Політичний менеджмент. – 2007. – №4 (25). – С. 14-30; Його ж. Концепція творення глосарію «етнічність»:

Серед українських вчених, котрі досліджують етнонаціональну ідентичність та її формування варто також виділити праці М.І. Обушного³⁹, котрий підкреслив, що етнічні та національні чинники етнічної та національної ідентичностей є тісно переплетеними, часто навіть нерозривними, тому збірний термін краще характеризує їх зміст⁴⁰. Також варто виділити таких сучасних українських дослідників, що приділяють значний науковий інтерес проблемам етнічної та національної ідентичності, як І. Іванова⁴¹, О. Картунова⁴², О. Кухарук⁴³, Л. Ляпіну⁴⁴, О. Майбороду⁴⁵, Л. Нагорну⁴⁶, М. Степико⁴⁷, Н. Шульгу⁴⁸ та ін.

через розуміння терміну – до проникнення у сутність явища / В.Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Вип. 2. – С. 3-16; Його ж. Роль міжетнічної взаємодії у контексті особистісного та суспільного розвитку / В.Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – Вип. 9. – С. 5-12.; Його ж. Етнічність у транснаціональному соціальному просторі: дизайн дослідницького проекту / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. – Вип. 1. – С. 3-26; Його ж. Поліетнічність як конструкт *modus vivendi* / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – Вип. 4. – С. 133-155.

³⁹ Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. пол. наук: спец. 23.00.05. «Етнополітологія та етнодержавознавство». – К., 1999. – 35 с.

⁴⁰ Там само. – С.7.

⁴¹ Іванов І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування і консолідації української політичної нації / І. Іванов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2006. – Вип. 76-79. – С. 54-58.

⁴² Картунов О.В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: Автореф. дисс. ... док. політ. наук: 23.00.02 – політичні інститути і процеси / О.В. Картунов. – Київ: 1996. – 42 с.

⁴³ Кухарук О.Ю. Характеристики та детермінанти етнонаціональної ідентичності української молоді / О.Ю. Кухарук // Політичні перспективи. – 2015. – Вип. 25. – С. 199-130.

⁴⁴ Ляпіна Л.А. Етнічна і національна ідентичності: характеристика теоретико-методологічних підходів / Л.А. Ляпіна // Наукові праці. Політичні науки. – Вип. 20. – С. 78-81.

⁴⁵ Майборода О.М. Теория этнополитики в западном обществоведении: структура и принципы исследования / О.М. Майборода. – К.: Наукова думка, 1993. – 227 с.

⁴⁶ Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні /Л.П. Нагорна. – К., 2002. – 272 с.

На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговують праці німецьких вчених, котрі безпосередньо стосуються нашої тематики. Серед них першочергово варто виділити працю професора європейської етнології Мюнхенського університету Людвіга-Максимліана І. Гьотц⁴⁹. Ґрунтуючись на результатах опитування респондентів різних вікових категорій та різних регіонів Німеччини, І. Гьотц дослідила особистісну ідентичність респондентів, приділяючи особливу увагу дослідженню індивідуальних та колективних форм засвоєння національних уявлень у повсякденному житті. Ґрунтовно вивчивши національну свідомість, як частину індивідуальної свідомості людини, вчена звернула особливу увагу на трансформацію національної ідентичності німців в 90х-рр., пов'язану із об'єднанням німецьких держав⁵⁰. Вчена наголошує на віднайденні німцями національних почуттів після 1989 року, про що також яскраво свідчить ажіотаж патріотизму під час чемпіонатів 2006 та 2008 рр.

Питанням німецького буття та пошукам ідентичності присвячена збірка статей під редакцією Г. Клінке-Мільберт⁵¹, що вийшла за кілька років до об'єднання німецьких держав. Серед них першочергово варто виділити професора політичних наук Ю.Г. Шоепса, котрий у статті «Німеччина – де це знаходиться? До питання дебатів про німецьку ідентичність»⁵², розмірковуючи над наслідками часів націонал-соціалізму та поділу Німеччини для етнонаціональної ідентичності німців, ставить питання: чи взагалі тепер варто відносити східних німців до німецької нації? Дещо іншу думку відстоює професор М. Ґральхер, котрий у

---

⁴⁷ Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М.Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.

⁴⁸ Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А. Шульга. – К., 1996. – 200 с.

⁴⁹ Götzt I. Deutsche Identität. Die Wiederentdeckung des Nationalen nach 1989 / Irene Götzt. – Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln, Weimar, Wien, 2011. – 386 s.

⁵⁰ Ibid. – S. 37.

⁵¹ Deutschsein heute. Auf der Suche nach Identität / Helga Klinke-Mibert (Hrsg.). – Stuttgart; Bonn: Burg Verlag, 1986. – 111 s.

⁵² Schoeps J. H. Deutschland – wo liegt es? Zur Debatte über die deutsche Identität / J. H. Schoeps // Deutschsein heute. Auf der Suche nach Identität / Helga Klinke-Mibert (Hrsg.). – Stuttgart; Bonn: Burg Verlag, 1986. – S. 9-13.

статті «Ідентичність – питання про національну свідомість поставлено заново. Внесок з політологічної точки зору»⁵³ наголошує на тому, що насправді, незважаючи ні на що, німці не полишили сподівань про об'єднання.

Серед українських дослідників німецькій національній ідентичності приділила велику увагу О.І. Трегуб⁵⁴. У своїй дисертації вона визначила передумови конструювання ідентичності в Німеччині та ґрунтовно розглянула вплив ідеологічного й культурного факторів на формування національної ідентичності німців. На особливу увагу в контексті нашого дослідження заслуговує порівняння процесу конструювання ідентичності ФРН та НДР.

Тепер розглянемо праці, що віднесені нами до третьої групи, тобто ті, що стосуються мультикультуралізму. Першочергово необхідно відзначити праці тих дослідників, які займалися теоретичними та практичними проблемами мультикультуралізму. Зокрема, це праці Д.В. Глазова⁵⁵, Н.І. Каденка⁵⁶, О.Я. Калакури⁵⁷, Л.А. Ляпіної⁵⁸, Ю.А. Маркедонової⁵⁹, О.В. Нельги⁶⁰, І.О. Радіонової⁶¹.

⁵³ Gralher M. Identität – die Frage nach dem Nationalbewußtsein neu gestellt. Ein Beitrag aus politikwissenschaftlicher Sicht / Martin Gralher // *Deutschsein heute. Auf der Suche nach Identität* / Helga Klinke-Mibert (Hrsg.). – Stuttgart; Bonn: Burg Verlag, 1986. – S. 26-42.

⁵⁴ Трегуб О.І. Німецька національна ідентичність після Другої світової війни: чинники динаміки, ідеологічні та культурні кордони: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. «Етнополітологія та етностранознавство» / О.І. Трегуб. – Київ: 2012. – 229 с.

⁵⁵ Глазов Д.В. Політика мультикультуралізму: досвід європейських країн / Д.В. Глазов // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – 2015. – Вип. 42. – С. 282-287.

⁵⁶ Каденко Н.І. Політично-суспільні процеси у Західній Європі: стан та перспективи мультикультуралізму / Н.І. Каденко // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2012. – Вип. 107, ч. 2. – С. 100-104.

⁵⁷ Калакура О.Я. Мультикультуралізм: сутність і перспективи для України / О.Я. Калакура // *Чорноморський літопис*. – 2010. – Вип. 2. – С. 19-25.

⁵⁸ Ляпіна Л.А. Ідейні витоки мультикультуралізму в критичній теорії Герберта Маркузе / Л.А. Ляпіна // *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія*. – 2014. – Вип. 232, Т. 244. – С. 26-30; *ІІ ж. «Плюралізм цінностей»* І. Берліна як теоретичне підґрунтя концепції мультикультуралізму / Л.А. Ляпіна // *Наукові праці Чорноморського державного*

Еволюцію поняття «мультикультуралізм» глибоко простежила у своїй дисертації Т.Н. Суконкіна⁶², зупинившись на позитивних та негативних нюансах реалізації мультикультурного суспільства на практиці. Професор соціології Кембриджського університету Г. Терборн⁶³ наголошує, що мультикультуралізм кидає виклик основним ідеологічним течіям та складно уживається з ними, тому мультикультурність має спорадичний, мінливий характер, а отже, потребує подальшого дослідження.

університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Соціологія. – 2015. – Вип. 46, Т. 258. – С. 48-53; ІІ ж. Ідеї мультикультуралізму в концепції соціальної справедливості Джона Роулза / Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2014. – Вип. 222, Т. 234. – С. 38-41; ІІ ж. Концепція мультикультуралізму Вілла Кимліки / Л.А. Ляпіна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2014. – №1122. – С. 24-28;. ІІ ж. Мультикультуралізм у контексті комунітаристського дискурсу / Л.А. Ляпіна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2013. – Вип. 199, Т. 213. – С. 23-26; ІІ ж. Мультикультуралізм як визнання: соціологічна концепція Чарльза Тейлора / Л.А. Ляпіна // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. – 2015. – Т. 20, Вип. 2 (23). – С. 26-33; Ляпіна Л.А., Алексеєва Ю.О. Мультикультуралізм як соціальний феномен: теоретичний і практичний виміри / Л.А. Ляпіна, Ю.О. Алексеєва // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2012. – Вип. 172, Т. 184. – С. 129-132; Еє же. Еволюція ліберальної концепції мультикультуралізму / Л.А. Ляпіна // Социологический альманах. – 2014. – №5. – С. 253-259.

⁵⁹ Маркедонова Ю.А. Проблема мультикультуралізму в американській гуманитарній науковій думці ХХ століття: Автореф. дисс. ... на соиск. ученої ступені канд. філософск. наук: спец. 24.00.01. «Теорія і історія» / Ю.А. Маркедонова. – Ростов–на–Дону: 2005. – 24 с.

⁶⁰ Нельга О.В. Поліетнічність та мультикультурність доби глобалізації / О.В. Нельга // Вісник національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2011. – №1 (13). – С. 16-19.

⁶¹ Радіонова І.О. Мультикультуралізм на межі століть: практики та стратегії / І.О. Радіонова // Сучасне суспільство. – 2014. – Вип. 1. – С. 143-152.

⁶² Суконкіна Т.Н. Феномен мультикультуралізму в сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз): Автореф. дисс. ... канд. філос. наук: 09.00.11. – соціальна філософія / Т.Н. Суконкіна. – Саранск: 2011. – 21 с.

⁶³ Терборн Г. Мультикультуральні суспільства / Г Терборн // Социологическое обозрение. – 2001. – № 1. – с. 50-67.

Мультикультуралізм як ідеологію та етнічну політику досліджував О.І. Куропятнік⁶⁴. Він наголосив, що в різних країнах концепції мультикультуралізму мають свої особливості, окрім того, під мультикультуралізмом розуміють як політику, так і ідеологію чи соціальну систему, однак всі вони націлені на те, щоб забезпечити співіснування культур. Основні підходи до розуміння концепції мультикультуралізму також описав А.В. Гордієнко⁶⁵. Розглядаючи її позитивні та негативні наслідки, автор наголосив, що політика мультикультуралізму може стати новою політичною стратегією і для України, однак, лише враховуючи специфіку українського суспільства.

Німецький мультикультуралізм, як актуальна проблема сьогодення також був об'єктом дослідження у працях великої кількості науковців і публіцистів. Першочергово необхідно відзначити німецькомовні публікації, серед яких варто виділити резонансну книгу колишнього члена ради директорів Німецького федерального банку та СДПН Тіло Саррацина (Tilo Sarrazin) «Німеччина самоліквідується. Як ми ставимо нашу країну на карту»⁶⁶. В ній автор опублікував велику кількість статистичних даних державних відомств, таблиць та графіків, на основі яких критично оцінив сучасний стан, а особливо майбутнє Німеччини. Відверто говорячи про сучасні проблеми у німецькому мультикультурному суспільстві, котрі німці намагаються замовчувати, він розкритикував міграційну політику Німеччини. Однак варто зауважити, що категорично не виступаючи проти міграції, він наголосив на тому, що не всі культури здатні адекватно співіснувати в мультикультурному суспільстві і тому країна має право дуже прискіпливо фільтрувати потік мігрантів та примушувати їх поважати свої закони,

---

⁶⁴ Куропятнік А.І. Мультикультуралізм: ідеологія і політика соціальної стабільності поліетнічних обществ / А.І. Куропятнік // Журнал соціології і соціальної антропології. – 2000. – № 2. – С. 53-66.

⁶⁵ Гордієнко А.В. Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі / А.В. Гордієнко // Наукові праці. Політологія. – 2012. – Вип. 116. – С. 17-20.

⁶⁶ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen / T. Sarrazin. – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2012. – 461 s.

культуру та спосіб життя. На думку Т. Сарацина, Німеччина має сама народжувати, виховувати і навчати свою робочу силу, а не поповнювати нестачу мігрантами, котрі не бажають інтегруватися та отримувати якісну освіту. Головну загрозу Т. Сарацин бачить у мусульманській громаді Німеччини, котра постійно збільшується в своїй чисельності. Критично німецьку міграційну політику та мультикультурне суспільство оцінив і колишній бургомістр району Берліна Хайнц Бушковскі (Heinz Buschkowsky)⁶⁷, котрий наголошує на бездіяльності німецької влади та табуїзації відвертого обговорення існуючих у суспільстві проблем.

Серед українських дослідників, котрі приділяють увагу наслідкам практичного впровадження мультикультуралізму в Німеччині, першочергово варто виділити книги журналіста та письменника Віктора Тимченка⁶⁸. Безпосередньо торкаючись проблем міжкультурної взаємодії на практиці журналіст, маючи власний досвід, адже сам із 1990 року проживає у Німеччині, ґрунтовно описує «паралельні суспільства» Німеччини та причини їх утворення. Він стверджує, що, потураючи мігрантам, Німеччина та Європа впевнено йдуть до загибелі. Чітко роз'яснюючи різницю між фашизмом, шовінізмом, націоналізмом та патріотизмом, В. Тимченко саме у націоналізмі бачить стратегію для виживання європейців у сучасному глобалізованому суспільстві. Попри те, що він є членом спілки німецьких письменників (Verband deutscher Schriftstellerinnen und Schriftsteller), автор зазначив в одному зі своїх інтерв'ю, що опублікував свої праці в Україні, адже в Німеччині йому цього не дозволили б, зважаючи на тему цих робіт.

---

⁶⁷ Buschkowsky H. Neukölln ist überall / Heinz Buschkowsky. – Berlin: Ullstein Buchverlage GmbH, 2012. – 397 s.

⁶⁸ Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві / Віктор Тимченко. – Київ: ДВ «Преса України», 2013. – 302 с.; Тимченко В.В. Модерний націоналізм. Глобальні катастрофи та як їм зарадити / Віктор Васильович Тимченко. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – 615 с.

Мультикультуралізм в Німеччині та наслідки його практичного впровадження розглядалися і в статтях автора дисертації, які були опубліковані у українських фахових виданнях⁶⁹. У своїх публікаціях автором також піднімалися питання впливу історичної пам'яті на стан етнонаціональної ідентичності сучасних німців⁷⁰.

Важливі для нашого дослідження статті містяться у журналі «Актуальні проблеми Європи», котрий видає Інститут наукової інформації з суспільних наук (ІНІОН) Російської академії наук. Значна кількість його випусків присвячена міграції та проблемам, котрі виникають у мультикультурних суспільствах. В контексті нашого дослідження, серед численних публікацій журналу варто відзначити статті С.В. Погорельскої⁷¹, яка здійснює глибоке дослідження власне

---

⁶⁹ Трохименко О. Політика мультикультуралізму в громадській думці сучасної Німеччини / Олександра Трохименко // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – Вип. 43. – С. 122-129; Трохименко О. Наслідки впливу міграційних та інтеграційних процесів на етнічну самосвідомість німців / Олександра Трохименко // The Caucasus. Economical and Sozial Analysis Journal of Southern Caucasus. – 2015. – Vol. 07, Issue 01. – S. 34-37; Трохименко О. Проблеми етнодемографічного розвитку сучасної Німеччини / О. Трохименко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2015. – Вип. 1(124). – С. 45-49; Трохименко О. Міграційна криза та проблема поширення правих настроїв у сучасному німецькому суспільстві / Олександра Трохименко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур. – 2016. – Вип. 17. – С. 72-83.

⁷⁰ Трохименко О. Історична пам'ять як складова німецької етнонаціональної свідомості. / Олександра Трохименко // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – Вип. 42. – С. 162-168; Трохименко О.О. Вплив розколу та об'єднання Німеччини на етнонаціональну ідентичність німців / О.О. Трохименко // Гілея. – 2015. – Вип. 97 (№ 6). – С. 133-138.

⁷¹ Погорельская С.В. Иммиграция без иностранцев? (Особенности внутригерманской дискуссии о новой иммиграционной политике) / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2005. – №1. – С. 136- 155; Её же. Прощание с мультикультурализмом, или новая германская иммиграционная политика / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2006. – № 1. – С. 90-114; Её же. Мусульмане в Германии: Специфика интеграции / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 1. – С. 146-176; Её же. Иммиграция и проблемы безопасности: На примере Германии / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 4. – С. 40-78; Её

німецького мультикультурного суспільства та проблем інтеграції мігрантів у Німеччині. Дослідниця послідовно та ґрунтовно описує історію появи іноземців в Німеччині, динаміку зміни ставлення до них німців та вплив іммігрантів на німецьке суспільство. Вчена звертає увагу на недоліки імміграційної політики Німеччини, котра призвела до політичних, соціальних та культурних проблем. На особливу увагу заслуговує роз'яснення особливостей німецького мультикультуралізму («мультикульті») на практиці, котрий, на думку С.В. Погорельскої, чітко відрізняється від його теоретичних концепцій.

Таким чином, як ми бачимо, перелік праць, які так чи інакше розглядають питання, пов'язані з теорією етнічної та національної ідентичності, надзвичайно великий. Водночас, робіт, котрі висвітлювали б сучасний стан етнонаціональної ідентичності німців – одиниці. При цьому, враховуючи мораторій, накладений німецьким суспільством на етнонаціональну тематику, практично відсутні праці німецьких дослідників, у яких могли б відкрито розглядатися актуальні на сьогодні питання. Однак, на нашу думку, розглянутих праць достатньо для дослідження заявленої теми.

1.2. Джерельна база дослідження

Для здійснення дослідження автором було залучено значну кількість джерел, котрі можна виділити в такі групи: результати власного польового дослідження, статистичні дані німецьких відомств, дані соціологічних опитувань, організованих німецькими вищими навчальними закладами, дані журналістських розслідувань та опитувань населення.

же. Турецкая община в ФРГ: Между интеграцией и исламом / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2009. – №4. – С. 44-76; Её же. Влияние иммигрантов на немецкое общество: Взаимная интеграция / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2010. – №4. – С. 34-70; Её же. Германия и мультикультурализм / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2011. – №4. – С. 79-116.

Одним із основних та найважливіших видів і методів збору інформації для етнографа в польових умовах є проведення усного опитування за заздалегідь розробленим запитальником⁷². Враховуючи специфіку нашого дослідження, ми провели власні короткотривалі експедиційні дослідження. Опитування було проведено у ФРН, землі Північний Рейн-Вестфалія, місті Бонн на тему: «Етнонаціональна ідентичність німців на сучасному етапі». Воно проводилося у два етапи: під час першого етапу загалом було опитано 100 респондентів, серед яких – 60 жінок та 40 чоловіків віком від 13 до 79 років. Перший етап опитування складався із двох фаз: за період з 03.01.2012 по 08.01.2012 – опитано 41 особу; за період з 27.07.2012 по 13.08.2012 – опитано 59 осіб. Під час вибору респондентів на вулицях м. Бонн автор намагалася надавати перевагу етнічним німцям, проте було опитано і 6 німців іноземного походження. Тематика запитань першого етапу опитування стосувалася самосвідомості німців, їх ставлення до іноземців, котрі проживають в Німеччині і їхніх дітей, ставлення до політики мультикультуралізму та нинішньої влади⁷³. Також автора роботи цікавило, що означає для сучасних німців слово «батьківщина», чи гордяться німці своєю країною і як вони оцінюють своє майбутнє.

Під час другого етапу було опитано 50 респондентів – 32 жінки та 18 чоловіків, віком від 14 до 77 років. Він проходив у період з 27.07.2013 по 31.07.2013. При виборі респондентів автор знову намагалася надавати перевагу етнічним німцям. На першому етапі опитування автор часто стикалася із недостатньою обізнаністю респондентів у темі опитування, тому тематика запитань другого етапу включала питання стосовно розуміння респондентами таких термінів як: «ідентичність», «національна ідентичність» та «німецька національна ідентичність». Автора також цікавило, чим Німеччина є для її громадян, яке ставлення німців до об'єднання Німеччини 1990 року, чи святкують

---

⁷² Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження: Навч. Посібник / М.С. Глушко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 89.

⁷³ Копію запитальника див. у Додатку А.

вони 3 жовтня – День німецької єдності, чи важливе для них об'єднання німецької нації та взагалі подальше існування німецького етносу⁷⁴.

Беручи до уваги, що багатьом німцям притаманні такі риси, як скутість, закритість, скритність, цінунання часу та пунктуальність, а також те, що це жителі міста – автор була вимушена складати дуже короткі запитальники, що містили по 10 запитань. Крім цього, враховуючи особливий історичний досвід німецького народу та, з огляду на табуїзованість тематики опитування для сучасних німців, для заохочення респондентів до участі у опитуванні й заради зменшення незручності при обговоренні делікатних питань, опитування довелося проводити анонімно.

Кожен конкретний респондент вимагає від етнолога індивідуального підходу у спілкуванні з ним. Деякі респонденти легко ідуть на контакт та надають багато інформації, інші – ні. З кимось можна говорити відвертіше, з кимось це не вдається, а когось навіть треба зацікавити матеріально. Зокрема під час першого етапу дослідження автор була вимушена заплатити одній респондентці три євро за участь у опитуванні⁷⁵. Варто також зазначити, що результативність дослідження великою мірою залежить і від уміння етнографа привернути до себе респондента, розговорити його, зацікавити та, що не менш важливо, не відлякати. Як зауважує М.С. Глушко, вчений має досягти соціально-психологічної взаємодії із кожним окремим респондентом⁷⁶.

Для проведення опитування обиралися людні місця на вулицях, зокрема – парки та центральна частина міста. Тому на кількість бажаючих прийняти участь у опитуванні здійснювали вплив пора року та погодні умови. Перша фаза першого етапу опитування проходила у січні 2012 року на завжди людній площі м. Бонн – Мюнстерплатц (Münsterplatz) та сусідніх вулицях. Оскільки це була зима, автору було дуже складно отримати згоду респондентів. Вдалося опитати лише невелику їх кількість (41 особу). Влітку (у липні 2012 року), під час другої фази першого

---

⁷⁴ Копію запитальника див. у Додатку Б.

⁷⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб.43. – Інтерв'ю № 43. – Арк. 6-10.

⁷⁶ Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження... – С. 89.

етапу, було опитано значно більшу кількість респондентів – 59 осіб. У пошуках потенційних респондентів, автор була вимушена змінити місце опитування на парк поблизу головного корпусу Боннського університету (Hauptgebäude Universität Bonn) та академічного художнього музею (Akademisches Kunstmuseum). Другий етап опитування проводився там само влітку 2013 року, у ньому взяло участь 50 респондентів.

Зважаючи на тематику нашого дослідження, під час проведення опитування автор очікувано зіткнулася із низкою проблем та незручностей, серед яких варто виділити основні: табуїзованість даної тематики в Німеччині, як наслідок – автором помічена певна нещирість відповідей респондентів на деякі запитання; побоювання того факту, що розмова буде записуватись на диктофон; важкість запитань для пересічного німця (складність з точки зору психологічного навантаження заданих автором запитань, як у ментальному (зважаючи на історичний досвід німецького народу та сучасні тенденції), так і у побутовому вимірі (проживання у країні значної кількості іноземців)); небажання говорити на деякі особливо делікатні для сучасних німців теми⁷⁷.

Варто зазначити, що ще до початку опитування автор усвідомлювала, що досягти відвертості у розмові із респондентами буде дуже складно, адже і до сьогодні ця тематика є дуже делікатною темою для німців, подекуди навіть відверто табуїваною. Небажання приймати участь в опитуванні було помітне і серед багатьох респондентів, котрі на нього погодились. Зокрема – перед згодою на участь у опитуванні автор часто чула фразу «Добре, у тебе є час, поки я допалю цю цигарку».

Відповіді багатьох респондентів на найпроблемніші питання («Ваше ставлення до іноземців?» та «Ваше ставлення до мультикультуралізму?») – переважно сухі, лаконічні та короткі. Це може бути пов'язано як із простою

---

⁷⁷ Детальніше див.: Трохименко О. «Ми могли б обійтись без німців»: досвід польового етнографічного дослідження німецької етнонаціональної ідентичності / Олександра Трохименко // Етнічна історія народів Європи. – 2015. – Вип. 47. – С. 97-101.

нещирістю у відповідях, так і з тим, що респонденти не замислюючись повторювали почуте по телебаченню чи прочитане у газетах, або – справді погоджуються із надиктованими їм нормами. Крім цього, необхідно також враховувати, що відверто говорити німцям про іноземців із іноземкою досить складно.

Зауважимо, що незважаючи на те, що автор представлялася респондентам як студентка з України, її все одно сприймали за студентку Боннського університету чи іншого навчального закладу Німеччини. Це з, одного боку, допомогло автору в досягненні згоди на опитування, проте і частково заважало респондентам відверто говорити на тему ставлення до проживання іноземців у країні. Під час першого етапу опитування найвідвертішими та найщирішими у своїх відповідях на цю тему були двоє молодих дівчат-«неформалок»⁷⁸. Вони наголосили на існуванні важливих проблем мультикультурної реальності: конфлікти на етнорелігійному та етнокультурному ґрунті, нетерпимість з боку мігрантів по відношенню до німців, що часом межує з відвертим расизмом⁷⁹. Респондентки нарікали і на нелояльність частини мігрантів до німецької держави⁸⁰.

Під час польового дослідження автор помітила, що тема опитування викликає у німців не лише незручність, а й відвертий страх. Багато потенційних респондентів відмовило автору в участі після того, як ознайомилися із темою опитування, переглянули запитальник або почули, що запис на диктофон – це обов'язкова умова участі. Поєднання в одному реченні таких термінів, як «німецький народ», «етнічне», «національне» – відверто лякає сучасних німців: *«Хто видумує такі запитання? З етнологічної точки зору, німецький народ? Це різкі терміни* (нім. «*krasse Begriffe*» – різкі, які впадають в очі, яскраві, крикливі)⁸¹,

⁷⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб.55-56. – Інтерв'ю № 55-56. – Арк. 70-87.

⁷⁹ Там само. – Арк. 86-87.

⁸⁰ Там само. – Арк. 72.

⁸¹ Мюллер В. Великий німецько-український словник – Близько 300 000 слів та словосполучень / В. Мюллер. – 4-те вид., випр. та доп. – К.: Чумацький шлях, 2012. – С. 390.

дуже екстремальні⁸² терміни – прим. авт.), *хо, хо, хо...*» (здивовано сміється)⁸³. Окремі німці проявили і певний страх та необізнаність в уявленні про таку науку як етнологія – перед початком опитування автору доводилося роз'яснювати, що етнологія не має нічого спільного з расизмом, а вивчення окремих народів та етносів є цілком нормальною науковою проблематикою.

Під час опитування респонденти часто нарікали автору на те, що запитання надто складні для них: *«Це важко! Чому Ви ставите такі важкі запитання?»*⁸⁴. Тематика запитань виявилась надто неочікуваною для пересічних німців: *«Такі складні запитання, я аж ніяк не очікував такого»*⁸⁵. Крім цього, частина респондентів у розмові визнала, що ніколи не задумувалась над такими питаннями, як: *«Що значить для Вас Німеччина?»*, *«Що таке батьківщина? Що саме означає для Вас це слово?»*, *«Чи важливе для Вас існування німців?»*, *«Як, на Вашу думку, виглядає майбутнє німців?»*, *«Чи важливе для Вас існування німців?»* і т. д.⁸⁶.

Характеристика сучасного стану етнонаціональної ідентичності німців потребувала змалювання як етнорелігійної картини сучасної Німеччини, так і ставлення самих німців до своєї держави. Для виконання даних завдань стали в нагоді результати проведених в останні роки соціологічних опитувань і статистичних досліджень різноманітних наукових установ Німеччини.

При написанні роботи були використані дані статистичного німецького відомства – Statista Inc. До складу цієї корпорації входять понад шістьдесят статистів, фахівців баз даних та аналітиків, що займаються збором та

---

⁸² Langenscheidt. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / hrsg. von Dieter Götz, Günther Haensch, Hans Wellmann. – Nördlingen: Langenscheidt KG, Berlin und München, 2008. – S. 650.

⁸³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 127.

⁸⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 47. – Інтерв'ю № 47. – Арк. 28

⁸⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 130. – Інтерв'ю № 47-48. – Арк. 160.

⁸⁶ Найбільш наочно результати дослідження відображені в таблицях, див. Додаток А та Додаток Б.

дослідженням кількісних і статистичних даних за різноманітними категоріями⁸⁷. Зокрема, портал Statista Inc регулярно публікує нові дані, котрі стають цінним джерелом інформації для нашого дослідження. Це різноманітні демографічні дані, відомості стосовно релігійного сповідання німецьких громадян, стану економіки, освіти, настроїв у німецькому суспільстві і т. ін. Ці статистичні відомості дозволили почерпнути інформацію щодо етнічної картини у Німеччині, встановити кількісне співвідношення всіх етнічних груп, утворених мігрантами, та дозволили слідкувати за їх швидкими змінами, пов'язаними із міграційною кризою.

В нагоді також стали дані, котрі публікуються на офіційному сайті федерального відомства з охорони конституції (Bundesamt für Verfassungsschutz) стосовно динаміки кількості злочинів на праворадикальному ґрунті у сучасній Німеччині. Статистика свідчить, що за останні роки кількість злочинів на праворадикальному ґрунті постійно зростала: з 15905 у 2010 році до 16559 у 2014 році⁸⁸. Важливі для нашого дослідження матеріали містяться також на сайті відомства з питань міграції та біженців (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge)⁸⁹. Він надає розгорнуту інформацію стосовно міграції в Німеччину та інтеграції мігрантів у німецьке суспільство.

При написанні даної роботи нами також були використані опубліковані статистичні дані Штазі про кількість втікачів із НДР. З них можна побачити, що німці постійно тікали з НДР до ФРН, і хоча будівництво Берлінської стіни 13 серпня 1961 року зменшило цей потік, проте зупинити його так і не змогло.

---

⁸⁷About Statista Inc. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.statista.com/aboutus/>

⁸⁸ Rechtsextremismus Straf- und Gewalttaten / Bundesamt für Verfassungsschutz. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/zahlen-und-fakten-rechtsextremismus/zuf-re-2014-straf-und-gewalttaten.html>

⁸⁹ Bundesamt für Migration und Flüchtlinge – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.bamf.de/DE/Startseite/startseite-node.html>

Десятки тисяч людей, ризикуючи життям, постійно намагалися прорватися до капіталістичного Заходу⁹⁰.

Дуже цінну для нашого дослідження інформацію можна почерпнути на сайті громадського Фонду ідентичності (Identity Foundation)⁹¹, заснованого в 1998 році науковцями різного профілю заради вивчення феномену ідентичності. У 2009 році до 60-ти річчя ФРН Фонд ідентичності (Wissenschaftsstiftung Identity Foundation, Düsseldorf), у співпраці із Товариством споживчих досліджень (GfK Marktforschung, Nürnberg) та за підтримки університету Хохенхайм (Universität Hohenheim), вирішив провести опитування серед населення країни, участь в якому взяло 2 тис. осіб. Науковці прагнули відповісти на питання: наскільки німці є німцями? Опитування було проведено за категоріями: «німець розумово», «німець культурно», «німець сердечно». Дані які були ними отримані дуже важливі для нашого дослідження: «сердечно», «розумово» і «культурно» («грунтовно») німцями себе вважають – 50,6%, 15,7% – лише «культурно», 12,7% – «дистанційно», 8,2% – «сердечно» (мають побоювання, що іноземці розчинять німецьку культуру)⁹².

Із даних випливає, що етнічний фактор втратив свою силу: 73% опитаних вважають, що німець – це той хто має німецький паспорт, 20% більш схильні ідентифікувати себе як європейців, 7% взагалі вважають, що німець – це той, хто просто вболіває за німецьку футбольну команду. Неоднозначними є і наступні результати цього опитування: приблизно 60% німців гордяться своєю батьківщиною, більше 80% відчувають себе німцями, приблизно 60% говорять, що

---

⁹⁰ Statistik der DDR Flüchtlinge /Ausreisende 1949-1989 / No-stasi.blogspot. – 18.09. – 2015. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://no-stasi.blogspot.com/2009/09/statistik-der-ddr-fluchtlingeausreisend.html>

⁹¹ Identity Foundation. Gemeinnützige Stiftung für Philosophie. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://identity-foundation.de/was-wir-tun/identitaet-und-gesellschaft.html>

⁹² Deutsch-Sein-eine Frage von Herz, Kultur und Geist. Vier Prototypen gelebter deutscher Identität. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://identity-foundation.de/images/stories/downloads/PM_Deutsch_Sein_Typologien_2009_lang_final.pdf

показувати свій патріотизм це добре, але лише 30% готові публічно помахати своїм національним прапором чи проспівати гімн Німеччини⁹³. Це опитування, є дуже важливими для розуміння особливостей етнонаціональної ідентичності німців на сучасному етапі, адже ілюструє основні проблемні питання нашого дослідження.

Найсвіжіші новини стосовно перебігу останніх подій, котрі впливають на стан етнонаціональної ідентичності німців на сучасному етапі можна почерпнути з німецької преси. Ґрунтовне висвітлення теми нашого дослідження було б неможливим без аналізу статей таких періодичних видань, як: *Migazin. Migration in Germany*⁹⁴, *Spiegel*⁹⁵, *Focus*⁹⁶, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*⁹⁷, *Berliner Zeitung*⁹⁸, *Die Zeit*⁹⁹, *Süddeutsche Zeitung*¹⁰⁰ та ін., що доступні нам у якості інтернет-ресурсів.

Отже, при написанні дисертації автор використовувала широку джерельну базу. Основним джерелом для написання роботи стали результати проведеного автором дослідження. Складаючи запитальник для проведення опитування автор враховувала особливості своїх респондентів та намагалася уникнути дискомфорту для них. Проте тематика опитування та запитань очікувано виявилась дуже складною для німців. Тому уникнути таких проблем як: страх перед темою

---

⁹³ Deutsch-Sein-eine Frage von Herz, Kultur und Geist. Vier Prototypen gelebter deutscher Identität. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://identity-foundation.de/images/stories/downloads/PM_Deutsch_Sein_Typologien_2009_lang_final.pdf

⁹⁴ Migazin. Migration in Germany. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.migazin.de/>

⁹⁵ Niesmann A. Demografische-Strategie. Falsche Rezepte gegen das Aussterben der Deutschen / Handelsblatt. – 2012. – 25.04. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/demografie-strategie-falsche-rezepte-gegen-das-aussterben-der-deutschen/6555482.html>

⁹⁶ Focus Online. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.focus.de/>

⁹⁷ Frankfurter Allgemeine. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faz.net/>

⁹⁸ Berliner Zeitung. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.berliner-zeitung.de/home/10808950,10808950.html>

⁹⁹ Zeit Online. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/index>

¹⁰⁰ Süddeutsche Zeitung. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sueddeutsche.de/>

опитування, дискомфорт, нещирість та небажання спілкуватись на окремі теми – не зовсім вдалося. Найделікатнішими для сучасних німців є питання, пов'язані зі співжиттям із іноземцями, що проживають у країні, та їх нащадками. Оскільки утопія безпроблемного мультикультурного суспільства на практиці зазнала краху (а на думку німецької влади – гідної альтернативи суспільні науки ще не можуть надати), німці схильні до замовчування існуючих у суспільстві проблем. Як слушно зауважує В. Тимченко: «Проблеми нації у суспільстві замовчуються, зокрема табуїзований аналіз міграційної політики. Про ці теми можна говорити у кулуарах, не виносячи їх на загал. Політики і науковці бояться спілкуватися з журналістами, а якщо і висловлюють відверто думки, то просять не називати їхніх імен»¹⁰¹. Не дивно, що пересічні громадяни тим більше побоюються відверто висловлювати думки, особливо на диктофон.

Проте опитування стало достатньо результативним і все ж таки дало можливість охарактеризувати стан етнонаціональної ідентичності німців на сучасному етапі та звернути увагу на проблемні аспекти, що побутують у сучасному німецькому суспільстві. Зокрема: проблема співжиття та взаємовідносин іноземців і їхніх нащадків із корінним населенням (титульним етносом); тенденція до втрати частиною німецького етносу власної етнонаціональної ідентичності і заміни її на незаплямовану, привабливу та сучасну європейську ідентичність; радикалізація окремої частини німців на фоні конфліктів із іноземцями; замовчування владою та суспільством існуючих проблем, що призводить до все більшого загострення ситуації, стаючи бомбою уповільненої дії.

Таким чином, співвідносячи результати власного опитування зі статистичними даними й опитуваннями інших організацій та інститутів, вважаємо, що джерельного матеріалу достатньо для реалізації поставлених завдань дослідження.

---

¹⁰¹ Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві... – С. 136-137.

1.3. Поняття «етнонаціональна ідентичність» та його складові

Для того щоб розкрити значення поняття «етнонаціональна ідентичність», першочергово варто коротко охарактеризувати його складові. Це такі широко використовувані у етнології, політології та соціології терміни, як: «етнос», «нація», «ідентичність», «національна ідентичність» та «етнічна ідентичність».

Слово «етнос» походить від грецького «ἔθνος» (ethnos), що означає «спільнота, рід, вид, народ, порода»¹⁰². Воно було утворене від слова «ἔθνικός» (ethnikos), яким стародавні греки називали некультурні народи – варварів¹⁰³. Наразі у світі налічується від 3 до 5 тис. етносів, більшість з яких проживають у поліетнічних державах¹⁰⁴; етнічно ж однорідних країн у світі практично немає¹⁰⁵.

Згідно з одним із українських політологічних словників, «етнос – це надчасова, надтериторіальна, наддержавна, надкласова спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою або вигаданою), традиціями та звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою)»¹⁰⁶.

На думку Е. Сміта, етнос (він вживає французьке слово «ethnie») – «названа людська спільнота, зв'язана з рідним краєм, для якої характерні спільні міфи про

¹⁰² Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. 1. / Под ред. С.И. Соболевского. – Москва: Государственное Издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – С. 459.

¹⁰³ Вілков В.Ю. Концепції етнічності: ідейно-теоретичні перспективи, сутність і типологія / В.Ю. Вілков // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 59/61. – С. 146.

¹⁰⁴ Даллакян К.С. Проблемы этнонационального самоопределения в условиях глобализации: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 – политические институты и процессы, политическая конфликтология, политические технологии / К.С. Даллакян – Москва: 2008. – 187 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/problemy-etnonatsionalnogo-samoopredeleniya-v-usloviyakh-globalizatsii-0>

¹⁰⁵ Євтух В. Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем... – С. 14.

¹⁰⁶ Обушний М.І., Коваленко А.А., Ткач О.І. Політологія: Довідник / М.І. Обушний, А.А. Коваленко, О.І. Ткач. – К.: Довіра, 2004. – С. 214.

походження, спільна пам'ять, один або більше складників спільної культури та деяка солідарність, принаймні серед еліти»¹⁰⁷. Варто також додати, що у західноєвропейських мовах для позначення терміну «етнос» часто використовують словосполучення «етнічна група»¹⁰⁸. Зокрема, норвезький антрополог Ф. Барт визначає етнічну групу як форму соціальної організації, головною ознакою якої є приписування ідентичності собі та приписування її іншим¹⁰⁹.

Прагнучи політичного самовизначення і суверенітету, етнічна спільнота на певному етапі може створити націю¹¹⁰. Саме слово «нація» латинського походження і походить від «natio», що означало «рід, плем'я, походження»¹¹¹. Під цим терміном стародавні римляни розуміли якусь етнічну групу, що не належала до самих римлян, адже себе вони називали «populus» – «народ, римський народ, населення»¹¹². Як наголошує Л. Грінфелд, першопочатково це поняття мало принизливе значення, адже римляни таким чином виділяли іноземців, статус яких був значно нижчим за статус римських громадян¹¹³. У подальшому, як зазначає Г. Касьянов, у середньовічних історичних хроніках під цим терміном розуміли «віддалені, малознайомі народи, культура яких вважалася відсталою, чужою»¹¹⁴. У студентських громадах «націями» називали іноземців, об'єднаних за місцем походження¹¹⁵. Наприклад, у Паризькому університеті існувало чотири нації: 1)

¹⁰⁷ Сміт Е. Націоналізм... – С. 19-20.

¹⁰⁸ Основи етнотермінології / під ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – С. 122.

¹⁰⁹ Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий / под ред. Ф. Барта; пер. с англ. И. Пильщикова. – М.: Новое издательство, 2006. – С. 15.

¹¹⁰ Іванов І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування і консолідації української політичної нації... – С. 55-56.

¹¹¹ Чуракова Л.П. Латинсько-український та українсько-латинський словник – понад 25 тисяч слів та словосполучень. – К.: Чумацький шлях, 2009. – С. 164.

¹¹² Там само. – С. 203.

¹¹³ Грінфелд Л. Типи націоналізму // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. – С. 525.

¹¹⁴ Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму... – С. 32.

¹¹⁵ Грінфелд Л. Типи націоналізму... – С. 525

«французька», до якої входили студенти із Франції, Італії та Іспанії; 2) «німецька» – вихідці із Англії та Німеччини; 3) «пікардійська» – данці; 4) «нормандська» – вихідці із Північного Сходу¹¹⁶. Як зауважує Л. Грінфелд, тоді слово «нація» стало стосуватися об'єднання за поглядами і метою¹¹⁷.

Ще від XII століття, із появою державних утворень та королівств, термін «нація» поступово набував політико-територіального змісту. Він також все більше ототожнювався із територією держави та населенням, котре на ній проживає¹¹⁸. З XVII-XVIII століть, під впливом ідей Французької революції у поняття «нація» почали вкладати ідею політичного суверенітету народу. З того часу на Заході це поняття прийнято пов'язувати із державою, тобто нація – це, перш за все, політична спільнота¹¹⁹. На думку відомого соціолога М. Вебера, «Нація – об'єднана почуттями спільнота, що може адекватно себе виявити у власній державі, а отже, нація – це спільнота, яка звичайно має тенденцію створювати власну державу»¹²⁰.

Варто зауважити, що визначень самого поняття «нація» дуже багато, науковці так і не дійшли консенсусу з цього питання¹²¹. Як пише Ю. Поліщук, за підрахунками О. Картунова, сьогодні в етнополітології існує близько сотні визначень цього поняття¹²². Загалом до визначення поняття «нація» можна виділити два основних підходи: нація, як етнічна спільнота (східний підхід) та нація, як політична спільнота (західний підхід)¹²³. У пострадянській науці класичним вважається визначення нації, запропоноване Й. Сталіном: «Нація є стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у

¹¹⁶ Грінфелд Л. Типи націоналізму... – С.525-526.

¹¹⁷ Там само. – С.526.

¹¹⁸ Основи етнодержавознавства... – С. 131.

¹¹⁹ Там само.– С.131.

¹²⁰ Сміт Е. Культурні основи націй... – С. 48.

¹²¹ Сміт Е. Націоналізм... – С. 18.

¹²² Поліщук Ю. Теоретичні виміри етнічної і національної ідентичностей... – С. 202.

¹²³ Основи етнодержавознавства... – С. 132.

спільності культури»¹²⁴. Проте він не був його винахідником, а запозичив його у німецького соціал-демократа К. Каутського та частково у австрійського марксиста О. Бауера¹²⁵.

На думку сучасної дослідниці М. Гібернау, «нація – людська група, яка усвідомлює, що становить певну спільноту, поділяє спільну культуру, пов'язана з виразно окресленою територією, має спільне минуле і спільний проект на майбутнє і претендує на право самоврядування». Вчена виділяє 5 вимірів нації: психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний¹²⁶. Вона наголошує, що саме вимога до самовизначення відрізняє етнічну групу від нації¹²⁷.

У питанні підходу до етнічності вчених можна поділити на примордіалістів, які вважають, що етноси існували завжди і з часом історично перетворилися у нації, та конструктивістів, що наголошують на сконструйованості цих понять елітою заради мобілізації мас та досягнення власних цілей¹²⁸. Одними із найвідоміших вчених-примордіалістів вважаються американський антрополог та соціолог К. Гірц та британський теоретик націології Е. Сміт¹²⁹. Засновниками конструктивізму є норвезький соціальний антрополог Ф. Барт¹³⁰ та американський політолог Б. Андерсон¹³¹.

Політолог Е. Сміт пропонує таке визначення нації: «це названа і самовизначена людська спільнота, члени якої плекають спільні міфи, спогади, символи, вартості і традиції, створюють і поширюють характерну публічну

¹²⁴ Сміт Е. Націоналізм... – С. 18.

¹²⁵ Обушний М.І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М.І. Обушний. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. – С. 77-78.

¹²⁶ Гібернау М. Ідентичність націй... – С. 83.

¹²⁷ Там само. – С.83.

¹²⁸ Tasci H. Identität und Ethnizität in der Bundesrepublik Deutschland am Beispiel der zweiten Generation der Aleviten aus der Republik Türkei / H. Tasci. – Berlin: Lit Verlag, 2006. – S. 44-45.

¹²⁹ Idid. – S. 45-46.

¹³⁰ Idid. – S. 60.

¹³¹ Götz I. Deutsche Identität. Die Wiederentdeckung des Nationalen nach 1989... – S. 78.

культуру й дотримуються спільних вартостей і спільних законів»¹³². У спільній історії дослідник бачить основу етнічного буття етносу; на його думку, нації є результатом довготривалого розвитку етносу.

На противагу цьому, американський політолог Б. Андерсон наголошує на уявності такого поняття як «нація», адже воно є сконструйованим невеликою групою людей – елітою. «Вона є уявною тому, – пише Андерсон, – що представники навіть найменшої нації ніколи не будуть знайомі з більшістю своїх співвітчизників по нації, не зустрінуть їх чи навіть не почують про них, в той час, як в уяві кожного з них живе образ їхньої спільності»¹³³.

Розглядаючи сутність поняття «етнонаціональна ідентичність», доцільним буде також коротко окреслити і значення терміну «ідентичність». Вважається, що його у науковий обіг увів Е. Еріксон, котрий підкреслював здатність ідентичності до трансформації впродовж життя людини та на її адаптаційній функції¹³⁴. Проте, як стверджує Є. Шнайдер, одним із перших дослідників складових цього поняття також був французький етнопсихолог Жорж Девере (George Devereux)¹³⁵. Він наголошував, що поняття «ідентичність» поєднує у собі два суперечливих процеси людської свідомості: людина відносить себе до певної спільноти та одночасно усвідомлює свою унікальність, індивідуальність¹³⁶. З точки зору етнології, «ідентичність» є приписуванням належності індивіда до певної групи людей та перейняттям ним певних «ярликів поведінки» у процесі соціалізації та

---

¹³² Сміт Е. Культурні основи націй... – С. 40.

¹³³ Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма... – С. 31.

¹³⁴ Костіна С.Б. Концептуальні основи терміну «ідентичність» / С.Б. Костіна // Грані. Політологія. – 2014. – № 2(106). – С. 90.

¹³⁵ Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland / Jens Schneider. – Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2001. – S. 34.

¹³⁶ Ibid. – S.35.

інкультурації¹³⁷. Вітчизняна дослідниця О. Демиденко, розуміє під ідентичністю особистості «сприйняття людиною себе самої»¹³⁸.

Кожній персоні притаманні водночас кілька ідентичностей – індивід відносить себе до певного роду, статі, території та соціального класу¹³⁹. Серед них вчені виділяють етнічну ідентичність, яка стоїть на рівень вище за попередньо зазначені і може об'єднати різні класи та соціальні групи в одну стійку спільноту¹⁴⁰. Подібно до Е. Сміта, М. Гібернау виділяє такі елементи етнічної та національної ідентичності як віра в спільну культуру, історію, спорідненість та територію¹⁴¹. Проте дослідниця також додає такий елемент, як стереотипізацію¹⁴².

Етнічна ідентичність є одним із найбільш стійких видів соціальної ідентичності¹⁴³. Як зауважує Ю. Мухлинкіна, вона має різні форми: моноетнічна ідентичність – ототожнення себе із конкретним народом; біетнічна ідентичність – ототожнення себе із кількома етносами; маргінальна ідентичність – неможливість однозначного віднесення себе до певного етносу (характерне для дітей мігрантів, від змішаних шлюбів)¹⁴⁴. Окрім цього, етнічна ідентичність має різні рівні інтенсивності: нульова (слабка); гіпоідентичність (знижена); позитивна (нормальна); гіперідентичність (гіперболізована)¹⁴⁵. Як зазначає І. Данилюк, «етнічна ідентичність – це та частина Я-концепції індивіда, яка виникає внаслідок

¹³⁷ Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland... – S.36.

¹³⁸ Демиденко О. Національна ідентичність: лінгвoseміотичний аспект / О. Демиденко // Мова і суспільство. – 2015. – Вип. 6. – С. 70

¹³⁹ Сміт Е. Національна ідентичність... – С. 14-15.

¹⁴⁰ Там само. – С. 16.

¹⁴¹ Гібернау М. Ідентичність націй... – С. 21.

¹⁴² Там само. – С.20.

¹⁴³ Мухлинкіна Ю.В. Этническая идентичность: дисс. ... канд. фил. наук: 09.00.11 – социальная философия / Ю.В. Мухлинкіна – Москва: 2011. – 190 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/etnicheskaya-identichnost>

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Там само

усвідомлення свого членства в етнічній групі разом з цілісним і емоційним значенням, що надається цьому членству»¹⁴⁶.

Ідентичність формується впродовж життя людини¹⁴⁷ та існує у її свідомості¹⁴⁸. Варто пам'ятати, що етнічна ідентичність не є статичною, вона трансформується¹⁴⁹. Як зауважує С. Хантінгтон, «ідентичність важлива тому, що вона визначає поведінку людини... Однак індивіди схильні міняти ідентичності»¹⁵⁰. В епоху глобалізації для ідентичності є характерними: гнучкість, множинність та незавершеність¹⁵¹. Окрім цього, ідентичності можна відкидати і переймати¹⁵². Однак, незважаючи на глобалізаційні світові процеси, етнічна ідентичність і сьогодні лишається каталізатором поведінки мас, особливо в умовах кризи¹⁵³.

¹⁴⁶ Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І.В. Данилюк. – К.: Самміт-книга, 2010. – С. 292.

¹⁴⁷ Tasci H. Identität und Ethnizität in der Bundesrepublik Deutschland am Beispiel der zweiten Generation der Aleviten aus der Republik Türkei. – S. 26.

¹⁴⁸ Haußer K. Identität – eine konzeptionelle Klärung aus psychologischer Sicht / Karl Haußer // Deutschsein heute. Auf der Suche nach Identität / hrsg. von Helga Klinke-Mibert. – Stuttgart, Bonn: Burg Verlag, 1986. – S.15.

¹⁴⁹ Мухлынкін Ю.В. Этническая идентичность: дисс. ... канд. фил. наук: 09.00.11 – социальная философия / Ю.В. Мухлынкін – Москва: 2011. – 190 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/etnicheskaya-identichnost>

¹⁵⁰ Хантінгтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Самюель Хантінгтон; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – С. 50.

¹⁵¹ Бадмаев В.Н. Феномен национальной идентичности: Социально философский анализ: дисс. ... док. фил. наук: 09.00.11 – социальная философия / В.Н. Бадмаев – Волгоград: 2005. – 292 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/fenomen-natsionalnoi-identichnosti-sotsialno-filosofskii-analiz>

¹⁵² Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland. – S. 35.

¹⁵³ Мухлынкін Ю.В. Этническая идентичность: дисс. ... канд. фил. наук: 09.00.11 – социальная философия / Ю.В. Мухлынкін – Москва: 2011. – 190 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/etnicheskaya-identichnost>

На ідеї про існування нації базується ще одна із структурних частин ідентичності людини – національна ідентичність¹⁵⁴. Як пише Е. Сміт, поняття «національна ідентичність» набуло популярності відносно недавно, замінивши поняття «національний характер» та «національна самосвідомість», котрі були поширені у XVIII-XX століттях¹⁵⁵. Вчений визначає її як «неперервне відтворення та реінтерпретацію структури вартостей, символів, спогадів, міфів, традицій, що становлять характерну спадщину націй та ідентифікацію індивідів із цією структурою і спадщиною»¹⁵⁶. Він виокремлює п'ять головних рис національної ідентичності: 1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території.¹⁵⁷

Згідно з М. Гібернау, «національна ідентичність – це колективне почуття, що спирається на віру в належність до однієї нації і спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй. Це сучасний феномен, що має плинний і динамічний характер. Хоча усвідомлення формування нації може лишатися постійним протягом тривалих періодів часу, елементи, на які спирається таке почуття, можуть варіюватися»¹⁵⁸. Дослідниця зазначає, що саме колективні спогади про історичне минуле здатні зміцнити це почуття.

Заради утвердження та зміцнення єдиної національної ідентичності держава вдається до таких заходів: 1) формування образу нації на основі спільної історії, культури, території; 2) створення та поширення низки символів заради зміцнення почуття спільності; 3) розвиток громадянства та сприяння виникненню почуття вірності державі 4) ідея про спільного ворога, що часто грає вирішальну роль для

¹⁵⁴ Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland... – S. 39.

¹⁵⁵ Сміт Е. Націоналізм... – С. 23.

¹⁵⁶ Сміт Е. Культурні основи націй... – С. 40.

¹⁵⁷ Сміт Е. Національна ідентичність... – С. 23.

¹⁵⁸ Гібернау М. Ідентичність націй... – С. 20-21.

зміцнення національної ідентичності; 5) освіта та ЗМІ як головний поширювач конкретного «образу нації» та образу «доброго громадянина»¹⁵⁹.

Переважна більшість дослідників погоджується, що ідентичність притаманна як індивідам, так і групам людей¹⁶⁰. Разом з тим, в літературі існує й інша думка. Зокрема, доводячи сконструйованість етнічної та національної ідентичності¹⁶¹, деякі дослідники повністю заперечують існування колективної ідентичності. Зокрема, як пише Х. Таші (H. Tasci), «соціолог Крекель¹⁶² вірно вважає, що „лише індивіди можуть мати ідентичність. Групи цього не можуть. І суспільства (чи нації) не мають власної ідентичності“... „Отже, коли нації приписується своя ідентичність мова йде про ідеологізоване роз'яснення термінів“. Це означає, що кожне ототожнення персонального поняття ідентичність із колективами – є неприйнятним. Тому кожні висловлювання про конкретну колективну ідентичність мають спершу бути розглянуті із недовірою»¹⁶³. Х. Таші (H. Tasci) приходить до висновку, що, з точки зору науки, про колективну ідентичність не може бути й мови¹⁶⁴.

Поняття «національна ідентичність» та «етнічна ідентичність» часто вживаються як синоніми, однак з вище зазначеного випливає, що це не тотожні поняття¹⁶⁵. Між етнічною та національною ідентичністю можуть існувати відмінності, але в той же час ці поняття дуже пов'язані між собою. Оскільки, як

¹⁵⁹ Гібернау М. Ідентичність націй... – С. 38-39.

¹⁶⁰ Бадмаев В.Н. Феномен национальной идентичности: Социально философский анализ: дисс. ... док. фил. наук: 09.00.11 – социальная философия / В.Н. Бадмаев – Волгоград: 2005. – 292 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/fenomen-natsionalnoi-identichnosti-sotsialno-filosofskii-analiz>

¹⁶¹ Tasci H. Identität und Ethnizität in der Bundesrepublik Deutschland am Beispiel der zweiten Generation der Aleviten aus der Republik Türkei... – S. 40.

¹⁶² Райнгарт Крекель (Reinhart Kreckel), 1940 року народження – німецький соціолог.

¹⁶³ Tasci H. Identität und Ethnizität in der Bundesrepublik Deutschland am Beispiel der zweiten Generation der Aleviten aus der Republik Türkei... – S. 36.

¹⁶⁴ Ibid. – S.40.

¹⁶⁵ Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland... – S. 34.

слушно зауважує В. Тимченко, етнічна ідентичність входить до складу національної ідентичності¹⁶⁶, значна частина дослідників схильна користуватися збірним терміном «етнонаціональна ідентичність».

Серед українських вчених особливу увагу концепції етнонаціональної ідентичності приділив вчений-українознавець М.І. Обушний¹⁶⁷. На його думку, «етнонаціональна ідентичність являє собою сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених етнічних та національних ідентифікаційних чинників які, з одного боку, є підставою для віднесення окремої особи чи групи людей до певної етнонаціональності, а з іншого, їх відокремлення від іноетнічних або ж інонаціональних спільностей»¹⁶⁸. Етнонаціональна ідентичність є фундаментальною основою процесу націотворення¹⁶⁹. Як зазначає російський вчений Р.Г. Магомедханов, в основі етнонаціональної ідентичності лежить: єдність території та історії, як джерела колективної культурної пам'яті, а також єдність системи цінностей, що є орієнтиром для поведінки у суспільстві¹⁷⁰.

Відповідно до трактування поняття «нація» існує два типи інтерпретації етнонаціональної ідентичності: східний (де в основу покладена ідея етнічності, тобто коли поняття «нація» трактують як «етнічну націю») та західний (в основі лежить ідея громадянства, коли під нацією розуміють «державну націю»)¹⁷¹.

Таким чином, у своїй роботі ми оперуємо терміном «етнонаціональна ідентичність» як таким, що суміщає в собі як етнічні, так і політичні (національні)

¹⁶⁶ Тимченко В.В. Модерний націоналізм. Глобальні катастрофи та як їм зарадити... – С. 64.

¹⁶⁷ Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. пол. наук: спец. 23.00.05. «Етнополітологія та етнодержавознавство». – К., 1999. – С. 11.

¹⁶⁸ Там само. – С.3.

¹⁶⁹ Там само. – С.12.

¹⁷⁰ Магомедханов Р.Г. Этнонациональная идентичность: дисс. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Р.Г. Магомедханов. – Ростов-на-Дону: 2009. – 141 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/etnonatsionalnaya-identichnost>

¹⁷¹ Там само.

ціннісні характеристики. Це дозволяє у повній мірі виконати завдання, поставлені перед дослідженням, оскільки сучасні етнополітичні процеси, що відбуваються в Німеччині стосуються не лише німців як етносу, а й німців як громадянської спільноти.

Отже, врахувавши трактування, зроблені іншими дослідниками, ми можемо запропонувати власне визначення цього терміну. На нашу думку, етнонаціональна ідентичність – це спосіб самоідентифікації національної спільноти, що є носієм державності, за якого головними критеріями ідентифікації виступають такі етнічні ознаки, як спільність походження, спільність історії та території, спільна історична пам'ять та мова.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НІМЦІВ

2.1. Особливості розвитку німецької етнонаціональної спільноти у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

У другій половині ХХ ст. під впливом наслідків Другої світової війни населення Німеччини зазнало складних випробувань. Штучне розділення німецького народу відповідно до Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин тривало більше ніж сорок років та істотно вплинуло на розвиток етнонаціональної ідентичності сучасних німців. Протягом усього періоду існування двох німецьких держав, котрі відрізнялися докорінно протилежними формами соціально-політичного устрою, німецький народ піддавався цілеспрямованій ідеологічній обробці¹⁷². У результаті змін зазнало не лише світосприйняття німців (в одній державі нацистську ідеологію витіснили демократизацією, в іншій – насадженням соціалістичних ідей), а й німецька ідентичність. Розкол нації виявився таким стійким, що навіть сьогодні, через чверть століття після падіння Берлінської стіни, німецька етнонаціональна спільнота не є єдиним цілим і надалі можна спостерігати існування двох ідентичностей.

За результатами Другої світової війни переможена Німеччина була поділена між союзниками на зони окупації. Прусска Саксонія, Тюрингія, Саксонія-Ангальт, Бранденбург, Мекленбург і частина Західної Померанії опинилися під впливом СРСР, а решта земель потрапили під вплив США, Британії та Франції¹⁷³.

---

¹⁷² Benz W. Demokratisierung durch Entnazifizierung und Erziehung / Bundeszentrale für politische Bildung. – 2005. – 11.04. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39605/entnazifizierung-und-erziehung?p=all>

¹⁷³ История Германии: В 3 томах / Под. общ. ред. Бонвеча Б., Галактионова Ю.В. – М.: КДУ, 2008. – Т. 2: От создания Германской империи до начала ХХІ века /

Берлін отримав особливий статус й був поділений на чотири сектори¹⁷⁴. У 1949 році було утворено дві німецькі держави: у травні на територіях, підпорядкованих США, Британії та Франції, була утворена Федеративна Республіка Німеччина (ФРН), а у жовтні на території, підвладній СРСР, проголошено Німецьку Демократичну Республіку (НДР)¹⁷⁵. Берлін поділили на Західний (під контролем США, Британії, Франції), та Східний (під контролем СРСР)¹⁷⁶.

Таким чином, німецький народ був примусово розколотий, тому в подальшому був вимушений десятиліттями розвиватися в умовах протистояння різних суспільно-політичних систем. Спочатку керівництво німецьких держав сприймало себе як тимчасове явище, а кожна з держав прагнула стати оновленою Німеччиною із перевихованим населенням. В обох державах головною метою було відновлення національної єдності німців.

Із самого початку існування ФРН починається епоха першого федерального канцлера К. Аденауера (1949-1963), котрий «намагався активно розвивати довірливі взаємини і на їх основі, крок за кроком, розширювати права Федеративної Республіки Німеччини на участь у міжнародній політиці та її політичний вплив у Європі»¹⁷⁷. Як зауважує С.В. Кондратюк: «Від початку окупації німці переживали моральну катастрофу»¹⁷⁸. Переживши один за одним крах кайзерівської імперії, Ваймарської республіки та нацистського райху, країні був необхідний досвідчений лідер. Таким був К. Аденауер, який протягом 1917-1933 років мав неабиякий досвід роботи на посаді бургомістра одного з найбільших німецьких мегаполісів – Кельна та президента Пруської державної

А.М. Бетмакаев, Т.А. Бяликова, Ю.В. Галактионов; отв. ред. Ю.В. Галактионов. – С. 337.

¹⁷⁴ Ватлин А.Ю. Германия в XX веке. /А.Ю. Ватлин. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – С. 132.

¹⁷⁵ Патрушев А.И. Германия в XX веке... – С. 312-313.

¹⁷⁶ Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. Пер. с англ. В.В. Львова. – М.: Ладомир, 1997. – С. 512-513.

¹⁷⁷ Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини: Монографія / С.В. Кондратюк. – К., 2008. – С. 31

¹⁷⁸ Там само. – С.23.

ради з 1920-1933 рік¹⁷⁹. Як далі зауважує С.В. Кондратюк: «авторитетний політик, католик і федераліст, який не скомпрометував себе співпрацею із гітлерівцями, він ідеально вписувався у велику стратегію американців, які зробили ставку на розкол Німеччини»¹⁸⁰. Прийшовши до влади, К. Аденауер зробив ставку на євроінтеграцію, адже саме у ній він бачив можливість для майбутнього об'єднання Німеччини¹⁸¹. Проте вже у 60-х рр. розробка планів об'єднання країни фактично зійшла нанівець. Як зазначає Ю. Рубан, якщо на початку 60-х рр. найбільш актуальним питання об'єднання вважали 45 % громадян ФРН, то з середини 70-х – лише 1-3 %¹⁸², а отже населення поступово змиралося з розколом нації.

Попри те, що рівень життя в НДР був значно вищим, ніж в інших країнах соціалістичного табору, громадяни Східної Німеччини постійно намагалися потрапити до ФРН, як легальними так і нелегальними способами. Не дивлячись на численні застережливі заходи та репресії, з 1945 по 1961 роки на Захід втекло 3,5 млн людей¹⁸³, що складало 21 % населення Східної Німеччини¹⁸⁴. Між 1961 та 1989 роками втекти вдалося лише 5,075 особам¹⁸⁵, кількість невдалих спроб невідома й досі. Станом на червень 2015 року відомо, що у цей же період поблизу Берлінської стіни загинуло щонайменше 138 осіб: 100 біженців, котрі були застрелені солдатами, загинули у результаті нещасного випадку чи покінчили з життям; 30

¹⁷⁹ Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини... – С. 23.

¹⁸⁰ Там само.

¹⁸¹ Там само. – С.32.

¹⁸² Рубан Ю. Політична комунікація влади як інструмент формування національної ідентичності / Політ. УА. – 2011. – 14.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/02/14/ruban.html>

¹⁸³ Tour 4. Flucht aus der DDR vor dem Mauerbau (1949-1961) / Chronik der Mauer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>

¹⁸⁴ Цибулько А.А. Об'єднання Німеччини: історичні передумови та геополітичні наслідки / А.А. Цибулько // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/08/tsybulko.htm>

¹⁸⁵ Tour 9. Flucht aus der DDR nach dem Mauerbau (1961-1989) / Chronik der Mauer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>

жителів Східного та Західного Берліну, котрі були застрелені випадково; 8 солдат НДР на службі¹⁸⁶. Великою проблемою для НДР стало те, що з країни втікала, переважно, освічена молодь¹⁸⁷. По-перше, це показувало усьому світові слабкість Сходу, у порівнянні із Заходом; по-друге, це означало постійну втрату кваліфікованих професіоналів, котрі отримавши у Східній Німеччині дорогу освіту, в подальшому працювали на благо класового ворога¹⁸⁸. Окрім цього, весною 1961 року НДР стояла на межі економічного та політичного краху, загострилися відносини із Західним блоком. Майже по всій території, підконтрольній СРСР та у Східному Берліні вкотре дефіцитними стали такі товари, як масло, м'ясо, молоко та картопля.

Заради вирішення проблеми втечі власних громадян з 13 по 23 серпня 1961 року була зведена Берлінська стіна. Зв'язки між людьми повністю обірвалися, що стало справжньою психологічною травмою для німецького народу: «Стіна перерізала інфраструктуру міста, проходила прямо через будинки, переривала вулиці, водні шляхи та залізничний транспорт, розірвала сім'ї, розділила друзів та закохані пари і зруйнувала надії та життя. Стіна була всюдисутньою»¹⁸⁹. Високі бетонні конструкції, котрі доповнювались колючим дротом під напругою, обладнаним сигналізацією, системами спостереження та охороною (солдати та сторожові пси) – робили перетин майже неможливим.

Будівництво стіни цементувало політичний розкол Німеччини та Європи¹⁹⁰. Окрім цього, соціалістична єдина партія Німеччини (СЄПН), що була аналогом

---

¹⁸⁶ Tour 15. Todesopfer an der Berliner Mauer / Chronik der Mauer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>

¹⁸⁷ Нитхаммер Л. Восприятие войны в послевоенном обществе Германии / Эпоха. Культуры. Люди. История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза 1920-1950-е годы: сб. докладов [Материалы международной научной конференции: Харьков, сентябрь 2003 г.] - Харьков, 2004. – С. 214.

¹⁸⁸ Geppert D. Die Ära Adenauer... – S. 105-106.

¹⁸⁹ Tour 1. Vom Bau der Mauer bis zum Fall (1961-1989) / Chronik der Mauer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>

¹⁹⁰ Там само.

комуністичної партії СРСР, з метою конструювання «ідентичності НДР»¹⁹¹ постійно посилювала свою ідейно-пропагандистську діяльність. 1974 року до конституції НДР було внесено зміни¹⁹² – з неї було викреслене найменування «німецька нація», яке замінювалось на «народ НДР»¹⁹³, та вилучені вказівки на об'єднання обох німецьких держав. Через бажання відмежуватись від ФРН керівництво НДР також відмовилось і від використання таких термінів, як «німецький» та «Німеччина»¹⁹⁴. 1972 року ФРН та НДР підписали Договір про основи взаємин та обмінялися постійними представництвами, а 18 вересня 1973 року обидві німецькі держави прийняли до ООН¹⁹⁵.

Проте, з приходом до влади М. Горбачова політика в СРСР зазнала значних змін, котрі у літературі прийнято називати «перебудовою»¹⁹⁶. Ці зміни швидко перейняли у інших країнах соціалістичного табору, зокрема у Польщі та Угорщині, що справило свій вплив і на Східну Німеччину. Вже у лютому 1989 року в Угорщині було ліквідовано однопартійність, а в березні розпочато демонтаж огорожі на кордоні з Австрією. Оскільки кількість біженців із Східної Німеччини зростала, 11 вересня 1989 року Угорщина пішла на ще сміливіший крок – відкриття своїх кордонів та надання дозволу вільного виїзду в Австрію (тим самим було анульовано угоду 1969 року, що зобов'язувала Угорщину висилати біженців назад

---

¹⁹¹ История Германии. Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века... – С. 513.

¹⁹² Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen/Bettina Westle. – Opladen: Leske + Budrich, 1999. – S. 49.

¹⁹³ Götz I. Deutsche Identität. Die Wiederentdeckung des Nationalen nach 1989... – S. 136.

¹⁹⁴ Ibid. – S.136.

¹⁹⁵ Цибулько А.А. Об'єднання Німеччини: історичні передумови та геополітичні наслідки / А.А. Цибулько // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/08/tsybulko.htm>

¹⁹⁶ Süß W. Der deutsche Vereinigungsprozess 1980/90. Politische Strategie zwischen Euphorie und Bürokratie / Werner Süß // Deutschland in den neunziger Jahren. Politik und Gesellschaft zwischen Wiedervereinigung und Globalisierung / hrsg. von Werner Süß. – Opladen: Leske+Budrich, 2002. – S. 31.

до НДР)¹⁹⁷. Як наслідок, тисячі людей отримали можливість вільно потрапити до посольств ФРН Австрії, Польщі та Чехословаччини. Як зауважив О. І. Патрушев, «люди раптово втратили відчуття страху»¹⁹⁸. Невдовзі в НДР прокотилася хвиля демонстрацій, учасники яких від початкових вимог відкриття кордонів швидко перейшли до вимог демократії, свобод, відмови від соціалізму, ліквідації монополії СЄПН та аж до об'єднання німецького народу в одній державі¹⁹⁹.

Тодішній лідер НДР Е. Хонеккер категорично не бажав жодних змін у державі і всіма силами намагався придушити опір²⁰⁰. В жовтні 1989 року демонстрації сягнули апогею. Вже 18 жовтня 1989 року²⁰¹, намагаючись врятувати становище, партійна верхівка зняла Е. Хонеккера з посади й призначила на його місце прихильного до реформ Е. Кренца. Проте ситуація вже давно вийшла з-під контролю й неавторитетний новий уряд не зміг з нею впоратися.

Демонстрації швидко почали поширюватись по своїй території НДР²⁰². Уже 4 листопада у Східному Берліні пройшла п'ятисоттисячна демонстрація з вимогами демократичних реформ²⁰³. 9 листопада 1989 року о 18.58 на прес-конференції член політбюро Г. Шабовскі²⁰⁴ необачно публічно заявив, що влада вирішила дозволити кожному громадянину НДР приватні поїздки до ФРН²⁰⁵. На запитання журналіста, коли це рішення вступить у силу Г. Шабовскі відповів, що згідно його відома «Відразу ж, невідкладно!». Вже о 19.05 телебачення передало

¹⁹⁷ Патрушев А.И. Германия в XX веке... – С. 372.

¹⁹⁸ Там само. – С.373.

¹⁹⁹ Там само.; Süß W. Der deutsche Vereinigungsprozess 1980/90. Politische Strategie zwischen Euphorie und Bürokratie... – S. 33-34.

²⁰⁰ Ibid. – S.31.

²⁰¹ Патрушев А.И. Германия в XX веке... – С. 374.

²⁰² Süß W. Der deutsche Vereinigungsprozess 1980/90. Politische Strategie zwischen Euphorie und Bürokratie... – S. 35.

²⁰³ Краткая история Германии / Ульф Дирльмайер, Андреас Гестрих, Ульрих Херманн и др.; / пер. с нем. К. В. Тимофеевой / – СПб: Евразия, 2008. – С. 469.

²⁰⁴ Плато, Александр фон. Объединение Германии – борьба за Европу... – С. 82.

²⁰⁵ Chronik. 1989, 9. November. 18.53 / Chronik der Mauer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chronik-der-mauer.de/chronik/>

цю новину. Невдовзі з обох боків Берлінської стіни зібралися тисячі людей і почали тиснути на прикордонні переходи, вимагаючи негайно пропустити їх до ФРН. Спочатку збентежені прикордонники, заради дотримання принаймні якихось норм протоколу, намагалися пропускати людей організовано, вимагаючи штампів у паспорті. Проте близько 23.00 години ситуація сильно напружилася. Під тиском натовпу та не маючи чітких інструкцій згори, підполковник Харальд Єгер (Harald Jäger) вирішив відкрити пропускні пункти.

За два тижні Західний Берлін відвідали мільйони людей – побачене стало відвертим шоком для східних німців, які зрозуміли, наскільки рівень їхнього життя відставав від західного. Вимоги будь-яких демократичних реформ та змін у НДР поступилися гаслам за народну єдність, знову піднявши національне питання у Німеччині²⁰⁶. Саме тоді з лозунгу «Ми – народ», опозиційний рух переходить до лозунгу «Ми один народ!»²⁰⁷ та «Німеччина, єдина батьківщина!»²⁰⁸. Як стверджує У. Дірльмайер: «необхідно визнати беззаперечний факт: переважна більшість людей в обох частинах Німеччини уже давно змирилася з фактом існування двох держав»²⁰⁹. Німецький журналіст К. Ріхтер, який у 1981-1984 роках працював кореспондентом ARD у Польщі, також зауважує, що на відміну від соціалістичної Польщі, НДР була країною пристосуванців, котрі швидко змирились із своєю долею та стали покійно співпрацювати із владою²¹⁰. Більш категорично висловився борець за громадянські права в НДР та член опозиційної партії НДР Демократичний прорив Ф. Шорлеммер: «...прагнення єдності німців НДР переважно економічно визначене. Це в дійсності націоналізм німецької марки...»²¹¹. Варто також зауважити, що влада Східної Німеччини мала плани

²⁰⁶ Süß W. Der deutsche Vereinigungsprozess 1980/90. Politische Strategie zwischen Euphorie und Bürokratie... – S. 34.

²⁰⁷ Winkler H.A. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung... – S. 520.

²⁰⁸ Дирльмайер У. Краткая история Германии... – С. 473.

²⁰⁹ Там само. – С.474.

²¹⁰ Richter C. Eine Deutsche Revolution? // Angst vor Deutschland... – S. 53.

²¹¹ Schorlemmer F. ...und den Kindern werden die Zähne stumpf // Angst vor Deutschland... – S. 30.

стосовно врегулювання порядку військовим шляхом. Зокрема, вже о 00.20 10 листопада у бойову готовність були приведені 12 тис. солдат та наявна військова техніка²¹², проте владна верхівка не наважилася піти на цей крок.

Не дивлячись на скептицизм федерального банку стосовно валютного союзу та таких швидких темпів возз'єднання двох різних систем, політичні інтереси правлячої верхівки ФРН взяли гору і німецька марка була негайно введена в обіг по своїй території Німеччини²¹³. Швидко врегулювавши всі бюрократичні питання, уряд канцлера Г. Коля добився основної мети – 12 вересня 1990 року у Москві міністрами зовнішніх справ ФРН і НДР та держав переможців було підписано договір по врегулюванню міжнародно-правового статусу Німеччини, що отримав назву «два плюс чотири»²¹⁴. В ніч з 2 на 3 жовтня 1990 року Німеччина об'єдналася²¹⁵: 5 східнонімецьких земель увійшли до ФРН (Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія-Ангальт, Саксонія, Тюрингія, Бранденбург). Невпевненість, стурбованість та відвертий страх відчували тоді як світова громадськість, так і самі німці. Німецький письменник та лауреат нобелівської премії з літератури Г. Грасс наголошував: «Я боюся не лише Німеччини, що уторилася з двох держав в одну, я відхиляю об'єднану державу і я відчув би полегшення, якби вона – чи це буде через німецьке бачення, чи через протест сусідів – не відбулася»²¹⁶. Влітку 1990 р. громадяни ФРН вийшли на вулиці із гаслом «Німеччина – більше ніколи!», що показувало їх негативне ставлення до об'єднання та страх перед власною нацією чи навіть власною національною ідентичністю²¹⁷. Як зауважує У. Вікерт з індивідуального страху цілої генерації утворився страх перед власним

²¹² Chronik. 1989, 10. November. 00.20 / Chronik der Mauer. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chronik-der-mauer.de/chronik/#anchoryear1989>

²¹³ Патрушев А.И. Германия в XX веке... – С. 382.

²¹⁴ Там само. – С. 386.

²¹⁵ История Германии. Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века... – С. 553.

²¹⁶ Grass G. Wider den Einheitsstaat. Kurze Rede eines vaterlandlosen Gesellen // Angst vor Deutschland... – S. 61.

²¹⁷ Wickert U. Weshalb noch Angst vor Deutschland? // Angst vor Deutschland... – S. 14.

корінням та традиціями, котрі призвели до націонал-соціалізму²¹⁸. Він наголошує, що у повоєнній Німеччині не була зроблена спроба «переробити тему Третього Райху»²¹⁹.

Денацифікація надала німцям замінену ідентичність, яку вони прийняли, щоб відхреститися і витіснити своє минуле. Але із цього витіснення, у німців та у сусідніх народів, розвинувся страх, котрий мав практичні наслідки. Як зазначала Б. Вестле: «Не рахуючи короткотривалої ейфорії на вулицях на кордоні між двома німецькими державами, об'єднання переважно холоднокрівно сприймалося німецьким населенням в обох частинах країни. У подальшому воно було мало пов'язане з явно вираженими позитивними емоціями, а скоріше з афективною дистанцією, страхами і тривогами, котрі у Східній Німеччині проявились відродженням відчуття прив'язаності до колишньої НДР...»²²⁰. Подібні відчуття ностальгії за НДР притаманні старшому поколінню східних німців до сьогодні. Частково присутнім є і поділ німців у свідомості населення на західних («вессі») та східних («оссі»), проте це явище поступово вже сходить нанівець.

Об'єднана Німеччина успадкувала соціальну проблему, коріння якої крилося в особливостях післявоєнної економічної відбудови ФРН. У п'ятдесятих роках ХХ ст. Західна Німеччина стала «країною економічного дива»²²¹. Початком «економічного дива» стало введення валютної реформи 1948 року, що забезпечило сприятливі умови для розвитку вільного ринку та знизило темпи інфляції²²². Грошова допомога у 1,5 млрд доларів, передбачена «Планом Маршалла», розширення зовнішньої торгівлі (за рахунок Корейської війни), відсутність витрат на армію, ефективна податкова політика та постійний притік молодих, кваліфікованих робітників із

---

²¹⁸ Ibid. – S.16.

²¹⁹ Ibid. – S.17.

²²⁰ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 317.

²²¹ Sternburg W. von. Die Geschichte der Deutschen / Wilhelm von Sternburg. – Frankfurt am Main: Campus Verlag GmbH, 2005. – S. 277.

²²² История Германии. Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века... – С. 407.

Східної Німеччини допомогли західнонімецькій економіці піднятися із руїн²²³. Уже до кінця 50-х років промисловість ФРН серед держав Заходу поступалася своєю потужністю лише США²²⁴. Неочікувано швидкий і стабільний рівень економічного зростання змусив владу Західної Німеччини заповнювати нестачу трудових ресурсів трудовими мігрантами. Починаючи з 1955 року був укладений договір про набір робітників з Італії, у жовтні 1961 року з Туреччини та весною 1962 року із Греції²²⁵. Стрімке відновлення економіки вимагало більше робочих рук, тому в рамках двосторонніх міжнародних договорів із залучення іноземних робітників з 1955 по 1968 рік до Німеччини на тимчасову роботу також прибули трудові мігранти – так звані «гастарбайтери» – з Іспанії, Марокко, Португалії, Тунісу та Югославії. Чисельність іноземців в країні різко зростає: на 1973 рік кількість гастарбайтерів досягла більше 2,5 млн²²⁶, тому влада вирішила припинити процес вербування робітників, впровадивши закон про обмеження трудової міграції²²⁷.

Одначе, поряд із заборонаю, було введено нормативи, котрі регулювали порядок виключень і на 2004 рік уже налічували дев'ять сторінок²²⁸. Як наслідок, згідно із ними в країну щороку прибували біля 300 тис. іноземців, лише 2% з яких були висококваліфікованими робітниками²²⁹. Тобто, як слушно зауважує, російська дослідниця С.В. Погорельская, з кінця 50-х років Німеччина, замість імпортування інтелекту, котрого потребувала держава, поповнювала ринок праці лише низько

²²³ История Германии. Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века... – С.408-409.

²²⁴ Там само. – С. 410.

²²⁵ Korte H. Eine Gesellschaft im Aufbruch. Die Bundesrepublik Deutschland in den sechziger Jahren / Hermann Korte. – Meppel: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. – S. 93-94.

²²⁶ Ibid. – S.95.

²²⁷ Anwerbestopp 1973. – Bundeszentrale für politische Bildung. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/anwerbeabkommen/43270/anwerbestopp-1973>

²²⁸ Погорельская С.В. Прощание с мультикультурализмом, или новая германская иммиграционная политика... – С. 91.

²²⁹ Погорельская С.В. Иммиграция без иностранцев? (Особенности внутригерманской дискуссии о новой иммиграционной политике)... – С. 139.

кваліфікованою робочою силою²³⁰. Розрахунки влади на те, що мігранти через деякий час повернуться на свою батьківщину виявилися марними²³¹. Оскільки різниця економічного та соціального рівня життя зокрема Туреччини у порівнянні з Німеччиною була найбільшою, саме турецькі гастарбайтери у своїй більшості залишилися у країні та перевезли до себе свої сім'ї²³². Як зауважує соціолог Х. Корте, невірною оцінивши ситуацію, прийняттям недалекого рішення, німецька влада добилася зовсім протилежного, ніж те, на що вона сподівалася²³³. Окрім того, після завершення трудових контрактів турецькі робітники, втративши робоче місце, втрачали і контакт із німцями, все більше замикаючись у власному культурному колі²³⁴.

Фактично будучи країною, котра приймає мігрантів, Німеччина десятиліттями не визнавала цього на офіційному рівні²³⁵. Ставши країною переповненою мігрантами, Німеччина постала перед проблемою співжиття різних культур в одній країні. З одного боку, економічні досягнення, загальний добробут та претензії очільників Німеччини на лідерство у ЄС вимагали від німецького народу нарешті впоратися з нацистським минулим і бути менш «одержимими провиною»²³⁶. З іншого – його також не можна було так просто викреслити. Окремою проблемою стало те, що мирно співіснувати мав не лише німецький народ, з його двома ідентичностями. Дедалі більшою частиною населення Німеччини ставали іммігранти та їхні нащадки. Заради мирної співпраці, у цієї суміші різноманітних

²³⁰ Погорельская С.В. Прощание с мультикультурализмом, или новая германская иммиграционная политика... – С. 91.

²³¹ Погорельская С.В. Мусульмане в Германии: Специфика интеграции... – С. 147.

²³² Korte H. Eine Gesellschaft im Aufbruch. Die Bundesrepublik Deutschland in den sechziger Jahren... – S. 96.

²³³ Ibid. – S.96.

²³⁴ Погорельская С.В. Мусульмане в Германии: Специфика интеграции... – С. 147-148.

²³⁵ Погорельская С.В. Прощание с мультикультурализмом, или новая германская иммиграционная политика... – С. 93.

²³⁶ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 62.

культур мав виникнути новий єдиний менталітет, заснований на спільних цінностях.

Мультикультуралізм визначають як ідеологію, що здатна запобігти зіткненню цивілізацій за допомогою узгодження основних цінностей, розвитку єдиних соціальних норм і виховання в суспільстві толерантності до інших культур. Для цього начебто необхідно «відійти від жорстких рамок своєї ідентичності для того щоб стати повноцінними членами суспільства та сприйняти загальнолюдські цінності терпимості, поваги до загальних прав людини»²³⁷.

Як зазначає Т. Суконкіна, розвиток теорії мультикультуралізму відбувався в три етапи: 1) дискусії 1970-х рр. щодо пріоритету індивідуальної свободи; 2) дискусії 1980-х рр. про права на «внутрішні обмеження» та «зовнішній захист»; 3) дискусії початку 1990-х рр. стосовно «етнокультурної нейтральності» демократичних держав²³⁸. Концепція мультикультуралізму постійно зазнає змін та розвивається. В кожній окремій країні ця теорія має свою специфіку, що залежить від конкретних умов, в яких функціонує мультикультурне суспільство. Мультикультуралізм, адаптований до німецьких реалій, самими німцями прийнято називати «мультикульті»²³⁹ (Multikulti)²⁴⁰.

Мультикультуралізм спрямований на збереження й розвиток в окремо взятій країні культурних відмінностей та побудову відкритого суспільства. На думку С. Бондарука, він також характеризується: наявністю в суспільстві мовного та етнокультурного плюралізму як загальносуспільної норми; відкритістю культури для сприйняття впливів з боку інших культур; наявністю світоглядного, у тому

---

²³⁷ Суконкіна Т.Н. Феномен мультикультуралізма в сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз): автореф. дисс. ... на соиск. ученої ступеня канд. філософск. наук: спец. 09.00.11. «Соціальна філософія» / Т.Н. Суконкіна. – Саранск: 2011. – С.14.

²³⁸ Там само. – С. 8.

²³⁹ Погорельська С.В. Німеччина і мультикультуралізм... – С. 83.

²⁴⁰ Водночас для зручності ми й надалі оперуватимемо поняттям «мультикультуралізм», розуміючи під цим саме німецький варіант його реалізації.

числі релігійного плюралізму, віротерпимості²⁴¹. Цікавим є визначення мультикультуралізму, котре подає Федеральне агентство громадської освіти Німеччини: «це політична вимога та соціальний намір знайти шляхи щоб забезпечити мирне та корисне співіснування різноманітних культур та стилів життя (наприклад, із допомогою взаємної поваги, визнання та толерантності)»²⁴².

При реалізації на побутовому рівні теорія мультикультуралізму зіткнулася з низкою труднощів, до яких керівництво німецької держави виявилось не готовим. Перш за все, з'ясувалося, що бажання та рівень придатності до асиміляції серед мігрантів є дуже різним і великою мірою залежить від різниці культур реципієнтної та донорської групи. Крім цього, досягнення взаємовигідного співіснування теж виявилось складним та довготривалим процесом, котрий приніс із собою непередбачені владою труднощі. На противагу цьому, наслідки недостатньо продуманих політичних рішень проявилися доволі швидко. Як влучно зауважує Б. А. Ночвіна: «Пасивність уряду пост-об'єднаної Німеччини у вирішенні проблем інтеграції іммігрантів призвела до посилення консервативного ісламу серед німецьких мусульман»²⁴³. Як наслідок, сучасна Німеччина опинилася під загрозою ісламізації, а економічне та соціокультурне напруження призвело до поширення правих та право радикальних поглядів серед низки представників німецького етносу.

Отже, у другій половині XX – на початку XXI століття німецький етнос зазнав значних випробувань, що негативно позначилися на його етнонаціональній ідентичності: повоєнний шок від усвідомлення здійснених нацистами злочинів, що стало психологічною травмою для німців, наслідки якої помітні і сьогодні; сорокарічний повоєнний розкол Німеччини на два державних утворення з

---

²⁴¹ Гордієнко А.В. Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі... – С. 19.

²⁴² Multikulturalismus – Bundeszentrale für politische Bildung. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/politiklexikon/17871/multikulturalismus>

²⁴³ Ночвіна Б.А. Национальная политика современной Германии: вызовы времени / Б.А. Ночвина // Власть. – 2015. – №6. – С. 180.

діаметрально протилежним політичним та соціокультурним устроєм, що розділило німців на західних «вессі» та східних «оссі»; будівництво у 1961 році Берлінської стіни, що стало ще одним негативним досвідом для німців; ідеологічна обробка населення ФРН та НДР, спрямована як на денацифікацію німецького народу так і на насадження, підвищення та утримання лояльності до існуючих режимів; перетворення Німеччини на країну із великою кількістю мігрантів; форсоване об'єднання двох німецьких держав, що крім позитивних аспектів принесло із собою низку труднощів; спроба побудови мультикультурного суспільства, що вимагає відкритості культури автохтонного населення до сприйняття впливів інших культур, наскільки б відмінними вони не були; привабливість Німеччини (переш за все в силу її економічного достатку та демократичного законодавства) для значної кількості мігрантів та біженців із різних країн, що лягло тягарем на державну скарбницю, стало каталізатором для радикалізації німців із правими поглядами та стало причиною зростання напруженості в країні. Хибність та недалекоглядність німецької міграційної політики призвела до значних проблем у німецькому суспільстві, нагальне вирішення яких наразі вимагає болючих та непопулярних у значної частини етнічних німців та населення міграційного походження рішень.

2.2. Структура населення та сучасні проблеми етнодемографічного розвитку Німеччини

Сучасна Німеччина є країною, у якій проживає велика кількість різних етносів та етнічних груп. Згідно пункту 1, статті 116 Основного закону ФРН (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland) німцем вважається: «той, хто володіє німецьким громадянством або як біженець чи переміщена особа німецької національності, або в якості чоловіка чи нащадка однієї із цих осіб знайшов

притулок на території Німецької імперії станом на 31 грудня 1937 року»²⁴⁴. На кінець 2014 року кількість населення Німеччини, за офіційними даними німецьких статистичних відомств, сягнула 81,2 млн осіб²⁴⁵.

Відповідно до прийнятої в Німеччині термінології, згідно даних статистичного порталу, станом на 2014 рік німців без міграційного фону в Німеччині 64,511 млн, а німців з міграційним фоном 9,176 млн (серед них 5,011 німців з власним міграційним досвідом та 4,165 німців без власного міграційного досвіду)²⁴⁶.

Як уже зазначалося, у другій половині ХХ ст. Німеччина відкрила свої кордони для іноземців, ставши однією із основних країн-реципієнтів трудових мігрантів в Європі²⁴⁷. Вже у 70-х рр., коли іноземним робітникам було дозволено перевезти і свої сім'ї²⁴⁸, німецьке суспільство зазнало кардинальних трансформацій – в Німеччині за короткий час з'явилася надзвичайно велика етнокультурна спільнота, ментальні і ціннісні характеристики якої значною мірою були відмінні від німецьких, але в той же час її представники почали претендувати на політичні та соціальні блага, які їм могла принести натуралізація.

Надії влади, на те, що попрацювавши, мігранти повернуться на батьківщину, а залучення іноземних робочих рук стане взаємовигідною справою (німецька

²⁴⁴ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_116.html

²⁴⁵ Bevölkerung – Entwicklung der Einwohnerzahl von Deutschland von 1990 bis 2014 (in Millionen) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/2861/umfrage/entwicklung-der-gesamtbevoelkerung-deutschlands/>

²⁴⁶ Anzahl der Deutschen mit und ohne Migrationshintergrund im Jahr 2014 (in 1.000) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/150613/umfrage/anzahl-der-deutschen-mit-und-ohne-migrationshintergrund/>

²⁴⁷ Скорняков И.А. Иммиграционная политика Германии: сущность и динамика: автореф. дисс. ... на соиск. ученой степени канд. полит. наук: спец. 23.00.02. – политические науки / Скорняков М.В.; Кемеровский государственный университет. – Чита, 2011. – С. 3.

²⁴⁸ Куропятник А.И. Мультикультурализм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ... – С. 62.

економіка отримає робочу силу, мігранти – гарний заробіток для своїх сімей), виявилися марними. Після певного періоду роботи, гарно підзаробивши та оцінивши економічні переваги й комфорт, котрий на відміну від країн походження, могла надати Німеччина, мігранти не захотіли повертатися на батьківщину. Варто зауважити, що залишалися тоді в Німеччині переважно турки. За даними, котрі надає Т. Саррацин, із близько 2 млн італійських трудових мігрантів, котрі були завербовані до 1973 року, більшість із часом повернулася до Італії²⁴⁹. Згідно статистичного порталу станом на кінець 2014 року в Німеччині проживає близько 574 тис. італійців²⁵⁰; кількісно вони посідають третє місце серед національних меншин Німеччини. Із приблизно 750 тис. турків, котрі встигли приїхати до Німеччини до 1973 року, більшість залишилася в Німеччині і перевезла за собою свої сім'ї²⁵¹. Вони посідають перше місце серед представників національних меншин, які проживають у Німеччині, за офіційними статистичними даними їхня кількість перевищує 1 млн. 527 тис.²⁵² Кількість населення турецького походження складає близько 3 млн осіб²⁵³, тобто приблизно 4% від загальної кількості населення та 18%²⁵⁴ населення з міграційним фоном. Друге місце займають поляки,

---

²⁴⁹ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 258.

²⁵⁰ Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland (Stand: 31. Dezember 2014) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/>

²⁵¹ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 258.

²⁵² Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland (Stand: 31. Dezember 2014) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/>

²⁵³ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 258.

²⁵⁴ Statistik: 4% Türkischstämmige in Deutschland // Blog. Migrationsblog der Initiativegruppe E. V. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.initiativegruppe.de/2014/06/04/statistik-4-turkischstammige-in-deutschland/>

чисельність яких сягає 674 тис²⁵⁵. На четвертому місці вихідці з Румунії – 355 тис., на п'ятому із Греції – 328 тис., на шостому з Хорватії – 263 тис., на сьомому з Росії – 221 тис., на восьмому із Сербії – 202 тис., на дев'ятому переселенці із Косово – 184 тис., на десятому із Болгарії – 183 тис²⁵⁶.

Варто наголосити, що офіційні дані німецьких відомств, щодо кількості іноземців, котрі проживають в Німеччині сильно різняться. Зокрема перепис федерального статистичного управління (Microzensus) станом на 2014 рік подає цифру 7,2 млн²⁵⁷, статистичний портал (Statista. Das Statistik-Portal) – 7,5 млн²⁵⁸, а центральний реєстр іноземців (Ausländerzentralregister) – 8,2 млн²⁵⁹. Вищенаведені цифри стосуються лише тої частини населення Німеччини, яку згідно статті 116 Основного закону ФРН (Grundgesetz)²⁶⁰ вважають іноземцями (ту, яка не має німецького громадянства).

Варто також зауважити, що серед частини населення, котра притримується правих ідей, існує кардинально інша інформація. Зокрема Карл-Міхаель Меркле, під псевдонімом Міхаеля Маннхаймера (Karl-Michael Merkle (Pseudonym: Michael Mannheimer) наполягає, що нібито за прихованими даними німецького відомства з

---

²⁵⁵ Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland (Stand: 31. Dezember 2014) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/>

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Bevölkerung. Wie viele Ausländer leben in Deutschland? // Medien Dienst Integration. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediendienst-integration.de/migration/bevoelkerung.html>

²⁵⁸ Anzahl der Ausländer in Deutschland in den Jahren von 1970 bis 2014 (in 1.000) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1219/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-seit-dem-jahr-1970/>

²⁵⁹ Zahl der Ausländer in Deutschland zum Jahresende 2014 bei 8,2 Millionen // Destatis. Statistisches Bundesamt. – 6.03. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2015/03/PD15_097_12521.html

²⁶⁰ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_116.html

охорони Основного закону ще у 1993 році в Німеччині проживало 17 млн іноземців²⁶¹. Він посилається на книгу праворадикала Йоганнеса Роткранца (Johannes Rothkranz) «Маастрихтський договір. Остаточне рішення для Європи» (Der Vertrag von Maastricht. Endlösung für Europa) 1997 року, а також крім подає інформацію з власних джерел про те, що станом на квітень 2014 року кількість неетнічних німців (іноземців чи онімеччиних) сягає близько 20-25 млн, з яких 10-15 млн – мусульмани²⁶². Згідно офіційних статистичних даних загальна кількість мусульман в Німеччині близько 3,8-4,3 млн. осіб, 7300 із них належать до ультраконсервативної течії салафітів²⁶³. Окрім того, станом на 2014 рік в Німеччині було зареєстровано 43890 ісламістів²⁶⁴.

Незважаючи на проблеми та незручності, котрі неминуче приносить із собою поєднання різноманітних культур та стилів життя у одній державі, сучасна Німеччина продовжує гостинно приймати іноземців, намагаючись залучити до своєї економіки кваліфікованих молодих робітників. Однією з причин подальшого залучення мігрантів у різних сферах економіки є те, що статистичні дані німецьких відомств показують чітку тенденцію до старіння німецької нації, а за рахунок міграції в 2014 році кількість населення Німеччини зростає на 0,5%²⁶⁵.

---

²⁶¹ Gehütet wie ein Staatsgeheimnis: Wie viele Ausländer leben in Deutschland? // Michael Mannheimer Blog. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://michael-mannheimer.net/2015/03/06/gehuetet-wie-ein-staatsgeheimnis-wieviele-auslaender-leben-in-deutschland-2/>

²⁶² Ibid.

²⁶³ Anzahl der Muslime in Deutschland nach Glaubensrichtung im Jahr 2015 (in 1.000) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/76744/umfrage/anzahl-der-muslime-in-deutschland-nach-glaubensrichtung/>

²⁶⁴ Islamistisches Personenpotenzial: Anzahl der Islamisten in Deutschland von 2005 bis 2014 // Statista. Das Statistik-Portal. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/4763/umfrage/entwicklung-des-islamismus-in-deutschland-seit-2005/>

²⁶⁵ Bevölkerungsstand // Destatis. Statistisches Bundesamt. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Bevoelkerungsstand.html>

Причинами демографічного старіння населення є довготривалі зміни у характері відтворення населення. Розрізняють так зване «старіння знизу» (поступове зменшення кількості дітей внаслідок низької народжуваності) та «старіння зверху» (викликане зниженням смертності у похилому віці при відносно низькому рівні народжуваності)²⁶⁶. Детермінантами демографічного старіння є народжуваність та смертність²⁶⁷. Як стверджує демограф Ш. Гьон, неминучість демографічного старіння німецької нації помітна ще 70-х²⁶⁸. Загалом тенденція до старіння характерна для більшості індустріально розвинутих країн²⁶⁹ і є «одним із найбільших суспільно-політичних випробувань для індустріальних націй»²⁷⁰. Проте, як зауважує Ф. Тіме, в Німеччині демографічні зміни помітні особливо гостро, адже чисельність людей, що не досягли 18 річного віку з 28% у 1950 році знизилась до 19% у 2001 році²⁷¹. Водночас, у той же проміжок часу, різко зросла кількість людей похилого віку – із 9% до 17%²⁷². На основі статистичних даних науковцями було визначено, що до 2060 року в Німеччині кожен третій буде старшим за 65 років²⁷³, що відповідно матиме негативні економічні та соціокультурні наслідки.

---

²⁶⁶ Пирожков С.И. Демографическое старение / С.И. Пирожков // Демографический энциклопедический словарь / Д. И. Валентей (гл. ред.). – М: Советская энциклопедия, 1985. – С. 117.

²⁶⁷ Höhn C. Die demografische Alterung – Bestimmungsgründe und wesentliche Entwicklungen... – S. 10-11.

²⁶⁸ Ibid. – S.19.

²⁶⁹ Walter N. Standort Deutschland bei alternder Bevölkerung // Demografische Alterung und Wirtschaftswachstum. Seminar des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung 1998 in Bingen. – S. 201.

²⁷⁰ Altersstruktur der Bevölkerung in Deutschland zum 31. Dezember 2013 / Das Statistik-Portal. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1351/umfrage/altersstruktur-der-bevoelkerung-deutschlands/>

²⁷¹ Thieme F. Alter(n) in der alternden Gesellschaft. Eine soziologische Einführung in die Wissenschaft vom Alter(n)... – S. 66.

²⁷² Ibid. – S. 66.

²⁷³ Niesmann A. Demografische-Strategie. Falsche Rezepte gegen das Aussterben der Deutschen / Handelsblatt. – 2012. – 25.04. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/demografie-strategie-falsche-rezepte-gegen-das-aussterben-der-deutschen/6555482.html>

Демографічне старіння в Німеччині обумовлене багатьма тенденціями у німецькому суспільстві: пріоритетність освіти, кар'єри, фінансового достатку, бажання подорожувати над створенням сім'ї та народженням дітей; пізня перша вагітність у багатьох жінок (як наслідок все більше жінок змушені звертатися по допомогу до лікарів щоб зачати дитину); підвищення середньої тривалості життя людини у країні²⁷⁴ (що лягає додатковим тягарем на плечі платників податків, кількість яких зменшується).

Зниження кількості працездатного населення, за рахунок якого забезпечуються соціальні виплати, загрожує німцям погіршенням рівня життя. Як слушно зауважує В. Тимченко, Німеччина вже зараз є найбільшим «притулком для старих», а поповнювати бюджет, для пенсійних та інших соціальних виплат, скоро буде просто нікому²⁷⁵. Високі темпи демографічного приросту в середовищі іммігрантів порівняно з етнічними німцями теж, як виявилось, не ідуть на користь німецькій економіці. Адже мігранти в Німеччині мають право на отримання соціальних виплат. Більше того – коли справа стосується прав на одержання соціальних виплат, мігранти досконало знають найдрібніші деталі німецьких законів, вимагаючи все їм належне до останньої копійки²⁷⁶.

Незважаючи на активне обговорення демографічних проблем у німецькій пресі, на телебаченні та відкритий доступ до даної інформації у інтернеті²⁷⁷, під час нашого опитування деякі респонденти відверто зізналися, що ніколи не замислювались над

---

²⁷⁴ Entwicklung der Lebenserwartung bei Geburt in Deutschland nach Geschlecht in den Jahren von 1950 bis 2060 (in Jahren) / Das Statistik-Portal. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/273406/umfrage/entwicklung-der-lebenserwartung-bei-geburt--in-deutschland-nach-geschlecht/>

²⁷⁵ Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві... – С. 109-110.

²⁷⁶ Там само. – С. 119.

²⁷⁷ Prognose der Bevölkerungsentwicklung in Deutschland nach Altersgruppen im Zeitraum der Jahre von 2007 bis 2050 / Das Statistik-Portal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/248090/umfrage/entwicklung-der-bevoelkerungsstruktur-deutschlands-nach-altersgruppen/>

можливою небезпекою вимирання німецького етносу або взагалі вперше чують про таку небезпеку: *«А що оцінюють, що через сто років німці зникнуть? Чи як?»*²⁷⁸. На відверте запитання: *«Чи Вам би було б шкода, якби німці вимерли?»* отримуємо цікаву, проте доволі тенденційну відповідь: *«Це так, інколи, кожні пару сотень років, кожні пару тисяч років, зникають, деякі вмирають і таке інше, тобто, я не настільки божевільний, щоб казати: німці мають тут і надалі..., якщо ми більше не є здатними до існування і з якихось причин вимремо, тоді я дивлюся на це зовсім реалістично, ну, добре. Звичайно, поки ми існуємо, і поки ми маємо сили я б мобілізував, я б кожному політику і кожному інтелектуалу порадив би, мобілізуйтеся, майте, народжуйте більше дітей, ми – німці не народжуємо дітей, ми вимремо, якщо будемо народжувати мало дітей, так. А кабаретисти, вони вже по телевізору ввечері кажуть: “Ідіть додому, лягайте в ліжко і робіть дітей, щоб німці не вимерли”, так»*²⁷⁹.

Суспільна думка німців щодо цієї проблеми сформована під впливом політики мультикультуралізму, що є офіційною політичною доктриною у Німеччині. Респонденти часто наголошували, що, оскільки Німеччина йде шляхом європейської інтеграції та змішування етносів і культур, говорити про вимирання етносу не є вірним. Адже від етнічного варто відмовлятися і саме завдяки змішуванню нація буде існувати і надалі: *«...я вважаю, отже якщо такі німці колись існували, мені не було б шкода, якби вони вимерли, адже щось би все одно існувало й надалі, змішана форма»*²⁸⁰. Варто також зазначити, що автор досить часто стикалася зі скептицизмом німців стосовно терміну «німецький етнос», «німецький народ» та «німець»: *«...це грубі терміни... (здивовано сміється)...немає німецького народу у такому розумінні (з етнологічної точки зору – О. Т.) і тому це з етнологічної точки зору не є важливим, що є важливим, це те, щоб всі люди, що проживають у Німеччині, і, так би мовити, відчують себе німцями, як би це там не визначалось, щоб вони притримувались демократичних цінностей, і це є*

²⁷⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 110. – Інтерв'ю № 17. – Арк. 70.

²⁷⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 111. – Інтерв'ю № 18. – Арк. 81-82.

²⁸⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 128.

важливим, але я не бачу тут етнологічного зерна...»²⁸¹. Респонденти часто виявляли сумнів у тому чи взагалі можна говорити про німецький етнос як такий: «Я навіть не знаю чи з етнологічної точки зору німці взагалі колись існували і чи існують надалі, бо просто це завжди було імміграційне суспільство»²⁸².

Під час другого етапу опитування автор задала респондентам провокаційне запитання: чи є для них важливим існування німецького етносу. 37 із 50 опитаних респондентів відповіли на це запитання ствердно, досить часто апелюючи до значного внеску німецької нації у світову культуру та економіку. Визнаючи, що їм небайдуже існування німецького етносу, респонденти часто зауважували, що німці є не більш важливими для цього світу ніж і будь який інший народ: *«Я б теж сказала однозначно, так, це ж можна побачити на тому, що у школах закордоном викладають німецьку мову, що німецькій мові навчають, німецька культура, німецькі машини (сміється), німецька їжа, отже, я думаю, так, що це є збагачення, але не більше і не менше, ніж інші країни. Тобто, я тут не робила б (неможливо розібрати слово), що Німеччина знаходиться на третьому місці чи таке інше, а... Але є важливим, однозначно і таким, що вносить свій вклад однозначно теж»²⁸³.*

Велику увагу респондентами було приділено і проблемі важливості збереження німецької мови: *«Звичайно для мене це було б прикро, якби, наприклад, вмерла б німецька мова, це те, про що ти думаєш у першу чергу, бо на людині не зациклився, але Німеччина, як країна поетів і мислителів, це було б трагічно, це завжди трагічно, коли вмирає мова»²⁸⁴.* Протягом останніх років у німецькій пресі розгорнулися жваві дебати на тему загрози вимирання німецької мови в умовах мультикультурного суспільства. Коріння проблеми полягає в значній кількості мігрантів, які протягом багатьох років проживають та працюють у Німеччині, не

²⁸¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – С.127-128.

²⁸² Там само. – С.128.

²⁸³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 119. – Інтерв'ю № 30-31. – Арк. 117.

²⁸⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 129.

проявляючи бажання оволодівати німецькою мовою²⁸⁵. Оскільки виникнення нащадків у цих мігрантів складає левову частку приросту населення Німеччини²⁸⁶, постає актуальним питання про зниження кількості носіїв німецької мови у майбутньому. Однак противники такої думки вказують на факт існування багатомовних суспільств у різних країнах (наприклад: Швейцарія, Перу, Сінгапур, країни Південної Африки і т. д.), а «отже двомовність чи багатомовність у одному мовному просторі є абсолютно нормальним явищем, ігнорувати чи навіть подавляти її – суперечить нормальній еволюції мов»²⁸⁷. Як додатковий аргумент на користь своєї думки вони наводять факти мовної асиміляції серед деяких мігрантів Німеччини.

Противники думки про можливість «вимирання німецької мови» стверджують, що страх деякої частини німецького суспільства «опинитися як носій німецької мови „іноземцем у Німеччині“»²⁸⁸ не є виправданим, оскільки «наразі в Німеччині жоден носій німецької мови не є обмеженим у можливості приймати участь в житті суспільства»²⁸⁹, на відміну від тих, хто німецькою мовою не володіє. Лише за умови володіння німецькою мовою мігранти можуть претендувати на престижну освіту, високооплачувану роботу та брати участь у політиці. На основі цього противники «теорії вимирання» приходять до висновку, що: «Багатомовність шкодить не автохтонному населенню, а тим, хто німецькою не говорить»²⁹⁰.

Хоча ми і можемо погодитися із останнім твердженням, однак необхідно зауважити, що загрози розмивання німецького етносу та німецької мови є реальними з огляду на демографічну ситуацію та проблеми з інтеграцією мігрантів у Німеччині.

²⁸⁵ Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві... – С. 115.

²⁸⁶ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 259.

²⁸⁷ Lietz R. Brückenbauer. Warum die Angst vor dem Aussterben der deutschen Sprache unbegründet ist / Migazin. Migration in Germany. – 2013. – 31.10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.migazin.de/2013/10/31/warum-angst-aussterben-sprache/>

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ Ibid.

Наразі велика кількість нащадків мігрантів, навіть у третьому поколінні, що вирости вже у Німеччині, показують найвищі показники до збереження власної ідентичності, бажання відокремитися від титульного етносу, небажання спілкуватися німецькою або її вчити та жити за законами німецької держави.

Зміна етнічного складу населення Німеччини не могла не вплинути на етнонаціональну ідентичність і самих німців. За таких умов, сучасні німці поставлені перед вибором: обрати відмежування від власної ідентичності і піти шляхом набуття змішаної або європейської ідентичності, яку уособлює мультикультуралізм, чи все ж зберегти самобутність власного етносу та культури. Серед 50 респондентів, котрі взяли участь у другому етапі нашого опитування 10 зазначили, що для них подальше існування німецького етносу та небезпека його вимирання не має ніякого значення: *«Оскільки у мене особисто немає дітей, то я не вважаю це дуже трагічним... На Землі і так забагато людей, думаю, ми могли б обійтися без німців. (сміється)»*²⁹¹. 3 респонденти не змогли дати однозначної відповіді на запитання оскільки вони були не готові винести остаточного судження²⁹² або взагалі не вірять у можливість вимирання етносу *«...у мене немає безпосередньої думки з цього приводу, бо це звучить так утопічно, оце так, народ просто так: оп, і зник»*²⁹³.

Отже, сучасна Німеччина – це держава з поліетнічним складом населення. Наразі титульним етносом у німецькій державі лишається німецький етнос, проте кількість представників інших етносів є великою і постійно зростає. Частина з них добре інтегрується у німецьке суспільство та стає його повноправними членами, отримавши німецьке громадянство. Але значна кількість мігрантів та їхніх нащадків схильна відхиляти культуру та традиції німців, на користь власних. Особливо це стосується найчисельнішої етнічної меншини в Німеччині – турків. Нестача працездатного населення, пов'язана із тенденцією до старіння німецької

²⁹¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 128. – Інтерв'ю № 44. – Арк. 196.

²⁹² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 113. – Інтерв'ю № 21. – Арк. 90.

²⁹³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 110. – Інтерв'ю № 17. – Арк. 71.

нації, котра є характерною ще із 70-х років ХХ ст., змушує Німеччину й надалі продовжувати залучати нових іноземних робітників.

Не дивлячись на активне обговорення у пресі, виявилось що знана частина німців або необізнана у проблемах, пов'язаних із наслідками демографічного старіння, або ж схильна ігнорувати їх. Із результатів опитування випливає, що переважна більшість респондентів визнає важливість подальшого існування німців з огляду на їхній вклад у світову економіку, культуру та досягнення у різноманітних сферах: спорт, технології, медицина. Проте на сучасному етапі поняття «німець» трансформувалося і вже майже не несе в собі етнічних ознак. Етнічне замінюється на наявність німецького громадянства чи подекуди навіть просто на факт проживання у німецькій державі. Наслідуючи такі принципи мультикультуралізму, як мовний та етнокультурний плюралізм, толерантність, віротерпимість та відхід від жорстких рамок власної ідентичності на користь ідентичності європейської чи змішаної, значна кількість німців поступово змирилася із невинними процесами розчинення власного етносу в умовах мультикультурних реалій. Саме у змішуванні та поступовому розчиненні німецького етносу в інших культурах, яке вони називають «збагаченням», німці бачать майбутнє Німеччини. Вони вірять, що саме таким чином «німці» існуватимуть і надалі. Разом з тим, для досить значної частини сучасних німців подальше існування німецького етносу, у будь-якій формі, вже взагалі не має ніякого значення.

Визнаючи важливість збереження німецької мови та німецької культури, більшість опитаних не пов'язують це зі збереженням самого німецького етносу. Попри наявність вдало інтегрованих та натуралізованих мігрантів, котрі послуговуються німецькою мовою як рідною, їхня відносно невелика кількість змушує робити негативний прогноз для збереження німецької мови у майбутньому. На нашу думку, в Німеччині наразі формуються ризики, котрі можуть розвинутися у загрозу зникнення німецької мови в умовах мультикультурного суспільства та, у кращому разі, її трансформації у своєрідну суміш німецької із мовами країн походження мігрантів. Адже для сучасної Німеччини характерним є небезпечний

парадокс – велика кількість нащадків мігрантів у другому-третьому поколіннях (які народилися та виростили у Німеччині) виявляються найменш придатними до інтеграції і схильні не виходити за рамки власної етнічної ідентичності. Більше того, вони не бажають і не вважають за потрібне вчити німецьку мову. Зауважимо, що цікавою особливістю сучасної Німеччини є те, що у державі створено всі умови для того, щоб мігрант міг собі дозволити як вчити, так і не вчити німецьку мову. Небажання німців визнавати і вирішувати проблеми, котрі існують у мультикультурному суспільстві, загострює цю небезпечну проблему, що поступово може призвести Німеччину до катастрофічних наслідків. Ігнорування проблем та відсутність цілеспрямованих заходів з їх вирішення можуть загрожувати тим, що етнічні німці, непомітно для самих себе, поступово втратять місце титульної нації у власній державі. Зважаючи на те, що в Німеччині десятиліттями проявляється чітка тенденція до старіння населення, особливо у середовищі етнічних німців, а рівень народжуваності серед мігрантів високий (а серед мусульман дуже високий), німецький етнос ризикує розчинитися. Це неминуче призведе до заміни німецької мови на мову чи навіть мови нових німців. Недооцінювання небезпечних тенденцій та проблем пов'язаних із співжиттям представників різких культур, навіть цивілізацій у одній країні може мати дуже небезпечні наслідки для Німеччини.

РОЗДІЛ 3. РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ НІМЦІВ

3.1. Сучасна інтерпретація німцями наслідків політичного розколу та об'єднання Німеччини

У 1990 році об'єднання Німеччини стало подією світового масштабу, котра, як говорять дослідники, об'єднала усю Європу та стала символом нової епохи²⁹⁴. Навіть сьогодні, через двадцять шість років після об'єднання, німці і надалі відчувають наслідки тих подій. Протягом всієї історії возз'єднаної Німеччини ставлення світової громадськості та самих німців до об'єднання німецьких держав зазнавало кардинальних змін. Недовіра та відвертий страх з одного боку, та бурхлива радість – із іншого, сьогодні змінилися на прагматичне розуміння важливості даної події для світового порядку та особливо сімей, що безпосередньо постраждали від розколу. За результатами другого етапу опитування більшість німців загалом позитивно ставиться до об'єднання Німеччини (43 із 50). Про своє негативне ставлення до об'єднання вказали лише 3 респонденти (один із них зазначив, що він т. зв. «оссі» – походить із Східної Німеччини); а 4 респонденти не дали однозначної відповіді на це запитання.

Відповідаючи на запитання респонденти вказували, що це був триумф історичної справедливості, що Німеччина була примусово поділена і її об'єднання є логічним, справедливим та гуманним кроком по відношенню до німецького народу. Наприклад: *«Я теж вважаю це чудовим, бо це був неприродній поділ Німеччини після Другої світової війни і це насправді є лише правильним, і логічним, що колись це знову було злимо воєдино, бо ми ж є вже, скажімо, одним народом, однією нацією, і це має бути одна держава...»*²⁹⁵. Від респондентів часто можна було почути обурення щодо порушення прав людини в НДР: *«... як було в НДР, на мою*

²⁹⁴ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 323.

²⁹⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 105. – Інтерв'ю № 8-9. – Арк. 43.

думку, це було зовсім не нормально, як все там відбувалося і також тому, я вважаю дуже добрим, що Німеччина знову об'єднана»²⁹⁶. Варто зауважити, що масова втеча з НДР була, в першу чергу, зумовлена порушенням прав людини в державі, економічною відсталістю та кризою і неготовністю влади до реформ, яких прагнула більшість населення (адже населення НДР вітало політику М. Горбачова, яку критикував лідер СЄПН Е. Хонеккер²⁹⁷). Єдність нації вже не була принципово важливим фактором. Публічна заява Е. Хонеккера про те, що НДР не потрібні реформи, була негативно сприйнята в суспільстві – кількість бажаючих виїхати з НДР різко зросла.

44 респонденти із 50 зазначили, що об'єднання німецької нації було важливою подією: «...я думаю, що і історичне та суспільне підґрунтя є безумовно важливим, але не те щоб мене особисто, у моєму повсякденному житті певним чином, це хвилювало чи здійснювало вплив. Це звичайно ж ні. (сміється)»²⁹⁸. Проте в першу чергу респонденти наголошували на тому, що це є важливим з історичної точки зору та для людей, котрі безпосередньо постраждали від розколу, а не для них особисто: «...для мене це скоріше важливіше для людей, котрі тоді змушені були страждати від тієї системи. Для мене ж особисто це лише один пункт, що зараз можна подорожувати і також знайомитись з новими людьми в Німеччині, але в іншому я б не сказав, що це сильно важливо для мене особисто. Для історії це у будь-якому разі важливо»²⁹⁹.

Лише 2 респонденти виявили індиферентне ставлення до цього питання, а 4 не змогли дати однозначної відповіді. Автором було також помічено доволі скептичне та обережне ставлення німців до використання терміну «німецька нація»: «Всі, хто говорить по-німецьки, тоді ж австрійці теж належать до неї чи як... важливо щоб ті, хто проживає у Німеччині, мали одні й ті ж цінності та були об'єднані у сенсі одних і тих же цінностей демократії, так, все що

²⁹⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 119. – Інтерв'ю № 30-31. – Арк. 115.

²⁹⁷ Winkler H.A. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung... – S. 489.

²⁹⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 119. – Інтерв'ю № 30-31. – Арк. 116.

²⁹⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 131. – Інтерв'ю № 49. – Арк. 165.

стоїть у конституції мало б, мало інтегративну силу, щоб всі стояли один за одного і тоді це буде позитивним об'єднанням німецької нації. Чим би німецька нація не була»³⁰⁰. Це пов'язано як з минулим німецького народу, так і з нинішньою політикою мультикультуралізму, котрої притримується німецька держава та ЄС загалом.

День 3 жовтня є офіційним національним святом в Німеччині – Днем німецької єдності. Проте ставлення сучасних німців до цього свята доволі неоднозначне³⁰¹. Наше опитування показало, що переважна більшість німців не відзначають День німецької єдності, котрий є вихідним днем (41 із 50 респондентів). Досить велика кількість респондентів зауважили, що згадати минуле, подумати про ті події, подивитися передачу, присвячену цій темі чи прочитати статтю в газеті цілком достатньо: *«Я думаю, в цей день думаєш про те, що сталося, але не те щоб я вийшла і святкувала»*³⁰². Лише 7 респондентів зазначили, що святкують у цей день (3-є з них лише іноді): *«Так, по суті так. Тобто, я на День німецької єдності, як правило, відвідую концерт у моєму рідному місті Вупперталь»*³⁰³, *спеціально в День німецької єдності і, якщо тоді ще вистачає часу, я дивлюся святкування по телебаченню, від федерального президента та екуменічну церковну службу і все інше...»*³⁰⁴. Ще 2-є респондентів зазначили, що «не по справжньому святкують» це свято: *«Ні, не зовсім. ...так, добре, День об'єднання Німеччини, але я не роблю нічого особливого в цей день... Я задумуюся про це не обов'язково більше чи менше ніж зазвичай, це насправді абсолютно звичайний день. Ну, я маю на увазі, німецька єдність та возз'єднання це ж процес кожного дня, це ж відбувається завжди, це не відбувається один раз на рік і тому цей рік, цей день сам по собі для мене не має особливої ваги»*³⁰⁵.

³⁰⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 125-126.

³⁰¹ Schroeder K. Der Preis der Einheit. Eine Bilanz... – S. 9.

³⁰² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 130. – Інтерв'ю № 47-48. – Арк. 161.

³⁰³ Місто Вупперталь (нім. Wuppertal) – земля Північний Рейн-Вестфалія.

³⁰⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 117. – Інтерв'ю № 26. – Арк. 104.

³⁰⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 105. – Інтерв'ю № 8-9. – Арк. 44.

Варто зазначити, що День німецької єдності зараз святкують переважно ті німці, сім'ї яких безпосередньо постраждали від розколу, або свідки тих подій. Крім цього, незважаючи на те, що роз'єднання німецької нації було примусовим політичним заходом, варто визнати, що з часом більшість громадян в обох частинах Німеччини змирилася з фактом існування двох німецьких держав. Об'єднання німецької держави та нації виявилось дуже складним і тривалим процесом, що потребує не лише часу, а і величезних коштів. Податок солідарності (Solidaritätszuschlag або скорочено «Soli»), що був введений 1 липня 1991 року³⁰⁶, вносить у бюджет нових земель мільйони євро, проте його все одно не вистачає. Така ситуація відверто дратує західних німців: *«...єдине, що я (замислюється) вважаю не дуже добрим це те, що ми тепер весь час маємо оплачувати Схід і те, що скоро я теж матиму оплачувати Схід і цього я якось не розумію, бо це вже трохи затягнулося. І тому це мало б припинитися, але крім цього ми ж одна Німеччина і це на краще»*³⁰⁷. Створений для фінансування возз'єднання держав, податок солідарності наразі стягується з податку на прибуток (Einkommensteuer), корпоративного податку (Körperschaftsteuer) та податку на доходи від грошових операцій (податок на приріст капіталу (Kapitalertragssteuer)) у розмірі 5,5 %³⁰⁸.

Швидко об'єднання двох німецьких держав та раптове прагнення східних німців до єдності нації виявилось надто складно реалізувати. До сьогодні Німеччина, незважаючи на велику кількість заходів із підтримки економіки нових земель та заохочення працездатного населення, не змогла подолати прірву у економічному розвитку нових та старих земель. У 2014 році рівень безробіття у східних землях сягнув 11 % на противагу 6,7 % у західних (хоча ще у 2005 році

³⁰⁶ Was ist der Solidaritätszuschlag? – 2014. – 14.05. – Vereinigte Lohnsteuerhilfe e. V. Lohnsteuerhilfeverein. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vlh.de/wissen-service/steuer-abc/was-ist-der-solidaritaetszuschlag.html>

³⁰⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 132. – Інтерв'ю № 50. – Арк. 168.

³⁰⁸ Solidaritätszuschlag (Soli) – was ist der Solidaritätszuschlag? – E-conomic. Online Buchhaltungsprogramm. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.e-conomic.de/buchhaltungsprogramm/lexikon/solidaritaetszuschlag>

безробіття на Сході сягало 20,6 %, на відміну від 11,6 % на Заході)³⁰⁹. Нарікання на нерівне становище жителів нових та старих земель часто можна було почути і від респондентів: *«Особливо у цих питаннях, де мова йде про те, що, наприклад, люди у Східній Німеччині досі отримують менші заробітні плати на своїх місцях роботи, цього я зовсім не можу зрозуміти, тут, я вважаю, має бути більше справедливості і більше урівняння...»*³¹⁰. Зараз очевидно, що процес об'єднання був надто швидко реалізований: *«Що професії стануть більш затребуваними, що наприклад, багато людей зі Сходу, вони мають професії, котрі тут на Заході зовсім, були після об'єднання зовсім незатребуваними і треба було це робити повільніше, тобто з, з більшим узгодженням, бо не можна так за один момент – хоп і все вже стало іншим»*³¹¹.

Німецькі дослідники наголошують на тому, що на заваді об'єднанню німців стоїть відмінність у менталітеті населення, видозміненого внаслідок майже півстолітнього проживання у країнах з відмінними ідеологіями³¹². Прірва між східними та західними німцями з роками поглибилась, як стверджує Г. Велінг, східні німці відчують себе громадянами другого сорту, вони схильні дистанціюватися від західних німців, виробивши власну окрему ідентичність³¹³. Для значної частини східних німців усвідомлення себе як східних німців значною мірою замінило колишню ідентифікацію із всією Німеччиною³¹⁴. Берлінська стіна впала, проте ціннісна орієнтація східних німців не встигла змінитися вслід за швидким об'єднанням німецької держави. Крім цього, як зазначають німецькі вчені, «радикальний крах системи та життєвого світу суспільства НДР, котрий

³⁰⁹ Arbeitslosenquoten in den neuen und alten Bundesländern 1975 – 2014 / Sozialpolitik aktuell in Deutschland. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Arbeitsmarkt/Datensammlung/PDF-Dateien/abbIV35.pdf

³¹⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 109. – Інтерв'ю № 16. – Арк. 62.

³¹¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 129. – Інтерв'ю № 45-46. – Арк. 157.

³¹² Wehling H.G. Deutschland Ost – Deutschland West. Eine Bilanz. – S. 15.

³¹³ Ibid. – S.17.

³¹⁴ Honolka H., Götz I. Deutsche Identität und das Zusammenleben mit Fremden / Harro Honolka, Irene Götz – Opladen / Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1999. – S. 105.

стався внаслідок об'єднання обох частин Німеччини, призвів до особистих криз та пошуку нових можливостей ідентифікації. Ці потрясіння сприяли як посиленню регіональних ідентичностей так і утворенню специфічного сприйняття – бути східним німцем (при одночасному відхиленні загальнонімецької ідентифікації)»³¹⁵. Відголоски помітні навіть сьогодні. Згідно опитувань, проведених у 2013 році західні та східні німці досі мають упередження стосовно один одного³¹⁶. Зокрема, східні німці вважають західних зацикленими лише на грошах, вони звинувачують їх у зарозумілості, пихатості, поверховості та надмінності³¹⁷. У свою чергу західні німці глузують із постійних нарікань з боку східних німців, закидаючи їм постійне ниття, підозрілість, боязкуватість та вічну незадоволеність власним життям³¹⁸. З іншого боку, як стверджує німецький соціальний психолог У. Піентковскі, конфлікт «оссі-вессі» не сильно відрізняється від конфліктів, наявних між жителями інших німецьких земель³¹⁹.

Подальше існування так званої «стіни в головах»³²⁰ стоїть на шляху ментального возз'єднання східних та західних німців. Мова йде про те, що навіть після більш ніж двадцяти років політичного об'єднання у свідомості населення ще повністю не зник поділ на так званих «оссі» та «вессі» (східних та західних німців):

³¹⁵ Honolka H., Götz I. Deutsche Identität und das Zusammenleben mit Fremden... – S. 116-117.

³¹⁶ Saleh-Büttner J. Tag der Deutschen Einheit: Top 10 Ossi- und Wessi Klischees / Presseportal. – 2013. – 24.09. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.presseportal.de/pm/107460/2562446>

³¹⁷ Jimenez F. So sieht es in der Psyche von Ossi und Wessi aus / Die Welt. – 2015. – 02.10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/gesundheit/psychologie/article147131006/So-sieht-es-in-der-Psyche-von-Ossi-und-Wessi-aus.html>

³¹⁸ Umfrage: Ossis halten Wessis für arrogant / Spiegel-Online. – 2012. – 16.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/umfrage-ossis-halten-wessis-fuer-arrogant-a-873174.html>

³¹⁹ Jimenez F. So sieht es in der Psyche von Ossi und Wessi aus / Die Welt. – 2015. – 02.10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/gesundheit/psychologie/article147131006/So-sieht-es-in-der-Psyche-von-Ossi-und-Wessi-aus.html>

³²⁰ Hofmann G. 20 Jahre deutscher Einheit... – S. 18.

«І я сподіваюся, що одного дня тоді всі зможуть сказати, ті, хто подорожують тут по Німеччині, так, це мекленбурзці, це бранденбурзці, це саксонці, а не це оссіс (сміється)»³²¹. Крім цього, значна частина населення східних земель – люди похилого віку, котрі схвально відгукуються про НДР³²² – за більш ніж двадцять років об'єднаної Німеччини населення не відчуває особливої духовної єдності. А. Міллер словами своєї знайомої намагається пояснити, чому прірва у відносинах між західними та східними німцями досі існує: «Ми дванадцять років поспіль мали диктатуру, але потім майже п'ятдесят років – демократію. Вони з 1933 р. не знали нічого іншого, крім диктатури»³²³. За результатами досліджень німецьких вчених, східні німці скаржилися на те, що після об'єднання вони були змушені пережити особливе відчуття, вони неначе стали чужими в країні»³²⁴.

Не варто забувати і про те, що, як влучно зауважує німецький історик Р. Козеллек, для німецького народу характерна федеративна традиція: «саме федеральні структури нашої історії відрізняють нас від сусідніх країн. З епохи Пізнього Середньовіччя в Німеччині утвердилася федеральна організація. І хоч би з чим доводилося мати справу – німецька історія незмінно розгортається у формі нових федеральних утворень»³²⁵. Таким чином, не варто відкидати і традиційний для німців «місцевий патріотизм», що виступає гальмуючим чинником для процесу формування етнонаціональної ідентичності німців у межах всієї Німеччини. Остання цитата із нашого опитування, наведена вище³²⁶, також це підтверджує.

³²¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 124-125.

³²² Schroeder K. Der Preis der Einheit. Eine Bilanz... – S. 190.

³²³ Miller A. Die „unsicheren“ Deutschen // Angst vor Deutschland... – S. 180-181.

³²⁴ Honolka H., Götz I. Deutsche Identität und das Zusammenleben mit Fremden... – S. 110.

³²⁵ Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Райнгарт Козеллек; [пер. з нім. Володимир Швед]. – К.: Дух і літера, 2006. – С. 401.

³²⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 124-125.

Українському поняттю «батьківщина» в німецькій мові існує кілька відповідників, зокрема – «Heimat», «Heimatland» та «Vaterland». Слово «Heimat» трактується у словнику як «батьківщина, вітчизна, рідна сторона, рідні місця»³²⁷, «Heimatland» – «батьківщина, вітчизна, рідна країна, рідний край»³²⁸, а «Vaterland» – «батьківщина, вітчизна»³²⁹. Зі словника випливає, що поняття «Vaterland» означає батьківщину народження (країну народження і зростання), а «Heimat» – малу батьківщину (місцевість, в якій людина народилася і зростала). Проте, зважаючи на минуле німецького народу, слово «Vaterland» є негласно табуованим у Німеччині. Враховуючи це, автор у своєму опитуванні вживала слово «Heimat», адже сучасні німці використовують саме його і для означення поняття «батьківщина народження».

Цікавою є й історія слова «Heimat», як зазначає Б. Вестерманн, у найдавнішій формі німецької мови – давньоверхньонімецькій мові (Althochdeutsch) – слово «Heimat» пов'язане із словом «Besitz», котре означає «володіння», «майно», «власність»³³⁰. У Середньовіччі проблеми батьківщини просто не існувало, у свідомості населення вона з'явилася лише тоді, коли людина отримала досі не відому їй мобільність. Першими, хто почав говорити про батьківщину та пов'язані з нею почуття, були подорожуючі, військові найманці та ремісники³³¹. У XIX ст. під впливом ідей романтизму слово «Heimat» поступово все більше зливалося із образом, котрий несло слово «Vaterland», згодом ототожнення слів «Heimat» та «Vaterland» стало нормальним принципом³³². Хоча аж до XX ст. під словом «Heimat» переважно розуміли батьківський спадок³³³.

³²⁷ Мюллер В. Великий німецько-український словник... – С. 314.

³²⁸ Там само.

³²⁹ Там само. – С.648.

³³⁰ Westermann B. Nationale Identität im Spielfilm der fünfziger Jahre / Bärbel Westermann. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1990. – S. 161; Мюллер В. Великий німецько-український словник. – С. 121.

³³¹ Westermann B. Nationale Identität im Spielfilm der fünfziger Jahre... – S. 162.

³³² Ibid. – S.163-164.

³³³ Ibid. – S.161.

Щоб визначити рамки значення Німеччини як батьківщини для представника німецького етносу автор задала респондентам кілька питань. Результати першого етапу опитування були неоднозначними. На запитання: «Що таке батьківщина? Що саме означає для Вас це слово?» лише 27 зі 100 респондентів (прямо чи опосередковано) відповіли, що для них це Німеччина. А аж 14 зі 100 прямо назвали своєю батьківщиною регіон або місто, де вони народились і вросли. Це ще раз підтвердило, що регіональна ідентичність в Німеччині досить сильна. Проте для решти опитаних батьківщиною виявилась не Німеччина, чи федеральна земля, з якої вони походять, чи місто, в якому вони народились, а сім'я, друзі, комфорт, підтримка, оточення, почуття захищеності, почуття домашнього затишку, культура, Європа і т. ін. Наприклад, для однієї із респонденток Німеччина лишається батьківщиною лише поки тут проживає її родина: *«Батьківщина – там, де, друзі, сім'я чи, скажімо так, важливі люди, найважливіші персони. Якби вони всі переїхали, наприклад, до Англії, (сміється) тоді колись би для мене і Англія стала б батьківщиною, бо... (замислюється) Тобто, звичайно Німеччина моя батьківщина, але перш за все, бо я знаю, що тут мої друзі, моя сім'я живе і тут моє коріння. Якби вони всі пішли, то тоді там би колись і стала моя батьківщина»*³³⁴.

У своїх відповідях респонденти часто наголошували, що «Heimat» для них – це «захищеність», «почуття безпеки, захищеності», котрому в німецькій мові відповідає слово «Geborgenheit»³³⁵. Як, цитуючи К. Вайгеля, пояснює Б. Вестерманн, це пов'язано із тим, що «Heimat» – це: «досвід бути прийнятим як людина, отже не жити на цій Землі як небажаний чужинець, а належати до чогось, де тобі раді, де тебе люблять і поважають, де до тебе серйозно ставляться – з твоїми тривогами, але і з твоїми радощами»³³⁶.

Під час другого етапу опитування автор прямо запитала респондентів: «Що значить для Вас Німеччина? Чим вона є для Вас?». 28 із 50 респондентів (але

³³⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 70-71. – Інтерв'ю № 70-71. – Арк. 167.

³³⁵ Мюллер В. Великий німецько-український словник... – С. 262.

³³⁶ Westermann B. Nationale Identität im Spielfilm der fünfziger Jahre... – S. 165.

прямо – 16, а опосередковано – 12) назвали Німеччину своєю батьківщиною. При цьому вони використовували саме термін «Heimat» або інколи «Heimatland»: *«Моя батьківщина в першу чергу, довіра, бо я тут виросла і народилась, (пауза, замислюється) Хм... чим є для мене Німеччина ще... (замислюється) Так, важко сказати, тобто, це, у будь-якому разі, в першу чергу. Це просто є моя батьківщина, я відчуваю себе тут дуже довірливо, дуже тісно пов'язаною, (пауза) я просто маю, ну, моя сім'я тут, всі мої друзі та знайомі»³³⁷.*

Варто зазначити, що під час другого етапу опитування респонденти часто наголошували на тому, що Німеччина, перш за все, для них – це впевненість та безпека: *«Німеччина як країна означає для мене велику впевненість, я думаю, існує мало країн на світі, де ти себе можеш почувати настільки добре влаштованим, де ти можеш бути настільки впевненим, що ти живеш у правовій державі, що ти також живеш у демократії, це мені дуже подобається в Німеччині...»³³⁸.* Відповіді респондентів рідко були емоційними чи патріотичними. Вони радше були прагматичними, не позбавленими розуміння реалій. Як навіть зазначив один із респондентів: *«Німеччина, взагалі-то, є для мене лише об'єднанням нашого суспільства на економічному та фінансовому рівні, вже не обов'язково на культурному»³³⁹.*

Німеччина складається із 16 федеративних земель, кожна з яких має досить широкі права, має право впроваджувати свої регіональні закони. Федеративна традиція, сильна регіональна ідентичність є частиною етнонаціональної ідентичності німців: *«Німеччина це країна (сміється), це нація, котра складається з багатьох-багатьох маленьких ідентичностей та народностей, котрі самі по собі мають, на мою думку, більше значення, ніж у інших країнах. Тобто, я думаю, в Німеччині скоріше люди скажуть: «Я вестфалець»... Регіональне важливіше, ніж у інших, у інших країнах Європи, я думаю, і тому Німеччина, особливо з історичної точки зору, взагалі-то – лише конструкція, що*

³³⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 102. – Інтерв'ю № 4. – Арк. 27.

³³⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 109. – Інтерв'ю № 16. – Арк. 62.

³³⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 115. – Інтерв'ю № 23. – Арк. 94.

досить часто змінюється і можливо, ще знову буде змінюватись, тобто, у будь-якому разі дуже сильно зліплена до купи»³⁴⁰.

Цікавим фактом є те, що деяким німцям (навіть представникам молодого покоління) досі важко визнати свою любов до Німеччини як батьківщини: *«Німеччина? Так, для мене це моя батьківщина, я б із задоволенням, що б я сказав би, тобто, моя батьківщина, моє місце роботи, мені подобається тут бути, я люблю, я справді люблю Німеччину, але не настільки щоб я обов'язково казав би: «Я німець», чи мав би кожному таке розповідати, але е..., ну, в Німеччині мені подобається, як уже сказано: я тут виріс і я б не хотів звідси їхати»³⁴¹.* У відповідях респондентів, що виявляють своє відчуття патріотизму, завжди помітна ніяковість та делікатність.

Отже, за результатами опитування можна констатувати, що на сьогодні німці намагаються уникати слова «Vaterland», адже воно викликає асоціації з непростим минулим. Сучасні німці використовують незаплямоване слово «Heimat» (значно рідше «Heimatland») у значенні як батьківщини народження, так і малої батьківщини, разом з тим, для багатьох це різні поняття. Автором було помічено, що у слово «Heimat» німці вкладають дуже різний смисл – для когось це батьківщина, рідна сторона, рідне місто, Європа, для інших – захищеність, сім'я, комфорт, культура і т. ін.

Під час прояву патріотизму, визнання любові до власної батьківщини, завжди відчувається явна або прихована незручність цієї теми для респондента. Варто зауважити, що значна частина опитаних нами німців ставиться до Німеччини без сентиментів, а суто прагматично. Вони часто зазначали, що не відчувають туги за своєю країною, чи місцевістю, звідки походять, навіть перебуваючи закордоном. Вся Німеччина рідко містить символ батьківщини для німців, регіональна ідентичність є важливішою: *«...бо я, наприклад, (пауза) на Півночі Німеччини чи*

³⁴⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 123.

³⁴¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 131. – Інтерв'ю № 49. – Арк. 164.

таке інше, я б там не сказав би: «Це моя батьківщина». Отже, це... Це є країна, але це, це, люди все одно інші і культура інша...»³⁴².

Результати опитування, проведеного автором, показали, що сьогодні більшість німців позитивно ставиться до об'єднання німецької держави і вважає об'єднання німців важливою та справедливою подією з історичної точки зору. Проте сучасні німці доволі неоднозначно ставляться до Дня німецької єдності. Його святкують лише ті, хто особисто постраждав від розколу. Молоде покоління, що виросло в уже об'єднаній Німеччині, часто не розуміє навіщо їм відзначати цей день.

Незважаючи на отримання надходжень від податку солідарності, економічно колишні східні землі до сьогодні різко відрізняються своїм рівнем і потенціалом від західних. Обіцянки влади швидко подолати відставання Сходу не виправдалися. Це викликає незадоволення, як у західних, так і у східних німців, що, як наслідок, підтримує факт розколу нації. Молодь, не бачачи перспективи, не бажає лишатися в нових землях, навіть іноземці, попрацювавши там короткий період, намагаються переселитись на Захід.

Варто наголосити на тому, що сорокарічний поділ Німеччини на дві держави з абсолютно різним політичним устроєм, ідеологією, способом життя та навіть ціннісною орієнтацією не міг не вплинути на самосвідомість німців. Народ розділився на «оссі» та «вессі», що частково збереглося у свідомості народу навіть до сьогодні. Федеративна традиція німецького народу, як наслідок – сильна регіональна ідентичність – також не сприяє єдності. Тому наразі німецький народ має й надалі працювати не лише над економічною стороною наслідків розколу, але і над ментальним воз'єднанням свого народу. Адже подолання економічних та соціальних відмінностей ще не є гарантом стабільності та злагоди у державі.

---

³⁴² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 125. – Інтерв'ю № 40. – Арк. 142.

3.2. Вплив міграційних процесів на суспільну свідомість німців

Високий рівень міграції та намагання побудувати мультикультурне суспільство змінили етнічну картину в Європі. Під впливом інтеграції Німеччини в європейський політичний, економічний та культурний простір, етнічна самосвідомість німців зазнає кардинальних змін. Тому проблеми імміграції та збереження національної ідентичності на сьогодні є надзвичайно актуальними як в Німеччині та в інших країнах Європи, так і в Україні. На прикладі Німеччини, ми можемо виявити як переваги так і недоліки, котрі містить у собі політика мультикультуралізму на практиці. Це, в свою чергу, дозволить ефективніше розбудувати програму етнонаціональної політики в Україні.

Опитування, проведене нами, дало цікаві результати. Під час першого етапу дослідження із 100 опитаних більшість респондентів зазначили, що відчують себе німцями – 78 осіб (етнічні німці); лише частково німцями себе відчують – 9 осіб (етнічні німці); європейцями або громадянами світу себе відчуває – 5 осіб (4 з них етнічні німці); німцями себе не відчують – 6 осіб (2-є з них німці іноземного походження); для 2 осіб це взагалі не важливо (етнічні німці). Під час другого етапу ми отримали схожі результати: із 50 опитаних респондентів 39 зазначили, що відчують себе німцями; 5 осіб відчують себе більше європейцями, 2 особи себе німцями не відчують (перша – етнічний німець, проте зазначив, що духовно він більше пов'язує себе з британцями³⁴³, друга – дівчина, котра зазначила, що вона «дуже змішана»³⁴⁴); 3-є осіб не дали однозначної відповіді на це запитання та 1 особа визнала, що ніколи про це не думала.

Отже, переважна більшість опитаних зазначила, що відчуває себе німцями. На перший погляд, це є свідченням цілісності етнонаціональної ідентичності німців, але це не зовсім так. Етнічні характеристики у слово «німець» вже майже ніхто не вкладає. Німець наразі – той, хто має німецький паспорт або хоча б

³⁴³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 110. – Інтерв'ю № 17. – Арк. 64.

³⁴⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 112. – Інтерв'ю № 19-20. – Арк. 83.

деякий час живе в Німеччині: *«Ну, добре, я думаю вони (іноземці – О.Т.) теж німці. Якщо вони прожили довгий період часу в Німеччині, після того як вони, наприклад, приїхали з Туреччини, чи з Ірану, то вони теж німці. Отже, якщо вони прожили один рік чи більше, то вони німці»*³⁴⁵. Звичайно, ситуація з ідентичністю мігрантів, котрі проживають в Німеччині чи навіть там народились, значно специфічніша і потребує окремого дослідження. Тут варто також зауважити, що стати німцем із юридичної точки зору (отримати громадянство Німеччини) – це процедура доволі складна, навіть для дітей іноземців, котрі народилися вже у Німеччині.

Серед тих німців, котрі себе німцями не відчують або відчують себе, в першу чергу, європейцями, більшістю є саме молодь. Для деяких взагалі немає ніякого значення, німці вони чи ні: *«...я, наприклад, виростаю без цього почуття. Ну, так, ми ж, в принципі, всі однакові, так, і я ані горда за свою батьківщину, ані скажу..., добре, мені просто не важливо, до якої нації я належу»*³⁴⁶. В процесі опитування автором була помічена цікава тенденція: молодь Німеччини можна умовно поділити на дві категорії – ті, хто себе німцями все ж таки відчують і ті, для кого це вже ніякої ролі не грає. Як зауважила респондентка літнього віку: *«Ну, позитивним є багато чого, а те, як воно проходить – не обов'язково. Якщо ти на це дивишся з національної точки зору, то ні! Але ж сьогодні вже не можна дивитися на це з національної точки зору! Це ж, в тому і річ, ми вже не живемо національно, в цьому то і проблема. (сміється) Ми живемо мультикультурно»*³⁴⁷.

На противагу німцям, більша частина яких прийняла проживання значної кількості представників інших культур у своїй державі, мігранти в Німеччині часто зовсім не бажають інтегруватися. Практика показала, що реалізація програми інтеграції мігрантів та їх нащадків зазнала невдачі. Переважно вони схильні триматися за свою власну ідентичність, подекуди вважаючи себе ледь не господарями в країні: *«Я теж спершу, скоріше, нерішуча, але це пов'язано з*

³⁴⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 7. – Інтерв'ю № 7. – Арк. 30.

³⁴⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 68-69. – Інтерв'ю № 68-69. – Арк. 151.

³⁴⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 66-67. – Інтерв'ю № 66-67. – Арк. 145.

минулим, бо наді мною тоді дуже часто знущалися іноземці і таке інше, ну: «Німеччина таке лайно, ти лайно, бо ти – німкеня», і потім вони мене тут також били і таке інше»³⁴⁸. Варто наголосити, що подібні випадки трапляються при спілкуванні з неосвіченою, маргінальною частиною іноземців, проте, на превеликий жаль, рівень освіти серед значної кількості мігрантів, як і мотивація до її отримання – доволі низькі. В країні є досить велика кількість нащадків мігрантів, навіть у другому, третьому поколіннях, котрі не бажають вчити німецьку мову. Часто вони живуть на соціальні виплати³⁴⁹ і їх це цілком влаштовує. Згідно офіційних даних станом на 2013 рік в Німеччині лише допомогу по безробіттю (Arbeitslosengeld II „Hartz IV“) отримувало 1,2 млн іноземців та 4,8 млн громадян Німеччини, що, відповідно, коштувало німецькій державі 6,7 млрд та 26,8 млрд євро (загалом 33,6 млрд євро)³⁵⁰. У кількісному відношенні, серед країн, що не належать до ЄС, лідером є турки, адже вони є найчисельнішою етнічною меншиною Німеччини. З них допомогу по безробіттю отримували більше 348 тис. осіб., серед країн-членів ЄС лідирують поляки 69,6 тис. осіб³⁵¹. Проте якщо подивитися у відсотковому відношенні від загальної кількості представників того чи іншого етносу в державі, то вимальовується дещо інша картина. Зокрема, допомогу по безробіттю в Німеччині в 2013 році отримували 90% лівійців, 65% іракців, 53% афганців, 48% пакистанців, та лише 26% турків³⁵². Варто наголосити, що вказані дані стосуються лише допомоги по безробіттю, так званого Arbeitslosengeld II (скорочено „Hartz IV“), а отже

³⁴⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 55-56. – Інтерв'ю № 55-56. – Арк. 72.

³⁴⁹ Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві... – С. 128-130.

³⁵⁰ Woher die meisten Hartz IV Empfänger kommen – und wie viel sie wirklich kassieren // Focus-Online. – 2014. – 28.05. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.focus.de/finanzen/news/grosser-vergleich-so-viel-hartz-iv-kassieren-auslaender-wirklich_id_3877990.html

³⁵¹ Ibid.

³⁵² Tabelle: Hartz IV Empfänger nach Nationalitäten in Deutschland lebender Ausländer // Der Honigmann sagt – 2014. – 01.03. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://derhonigmannsagt.wordpress.com/2014/03/01/tabelle-hartz-iv-empfaenger-nach-nationalitaeten-in-deutschland-lebender-auslaender/>

складають лише частинку навантаження на розгалужену систему соціальної допомоги Німеччини. За даними, котрі надає В. Тимченко, гроші від держави в Німеччині 7 млн осіб³⁵³.

Жодним чином не применшуючи важкої праці та досягнень справді порядних мігрантів, переселенців та їхніх нащадків, котрі плідно працюють на благо Німеччини, можна погодитися із В. Тимченком: «Є і значна ментальна різниця між мігрантами до Німеччини і мігрантами до США, Канади, Австралії. Усі мігранти, які їдуть до цих країн хочуть стати американцями, канадцями, австралійцями, тобто поповнити існуючу політичну націю. В Німеччині прибульці хочуть залишитися турками, арабами, афганцями. Вони не ставлять перед собою мету інтегруватися у німецьке суспільство, бути корисним йому, зробити свій внесок в піднесення добробуту мешканців країни. Мета простіша: поліпшити (за чужий рахунок) свої життєві умови...»³⁵⁴. Така ситуація стає важким тягарем для економіки німецької держави і вона не може бути не поміченою свідомими громадянами країни.

Варто зауважити, що загалом усі мігранти, котрі проживають у Німеччині, схильні до самовідокремлення та спілкування виключно у своєму колі – це стосується не лише мусульман. Проте податливість до інтеграції мігрантів та їх нащадків, окрім бажання інтегруватися, прямо залежить від рівня відмінності між культурою титульного етносу та етнічної групи, котру держава сподівається інтегрувати. Адже різка відмінність етнічних традицій, моралі, ставлення до навколишнього світу часто стоять на заваді інтеграції та взаємодії у суспільстві. Важливим фактом є також те, що вже зараз помітно – найбільш проблемною віковою категорією є саме те молоде покоління, що виросло у Німеччині. Покоління, котре вже не є мігрантами, а відповідно має зовсім інший статус.

Незважаючи на вищезазначене, неможливо не погодитись і з членом Європейського Парламенту, з яким автору вдалося поспілкуватися під час

---

³⁵³ Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві... – С.128.

³⁵⁴ Там само. – С. 114.

першого етапу свого опитування: *«Німці не можуть нічого робити без іноземців. Це старіюча країна, яка просто залежить... (пауза) від іноземних, добре навчених людей, топ-менеджерів, кваліфікованих робітників»³⁵⁵*. Необхідно також враховувати і той важливий факт, що німці цураються так званої чорної роботи, вони знають ціну людській праці і нізащо не погодяться тяжко трудитися за погану заробітну плату. Як відверто зауважила одна із респонденток: *«У нас в Бонні є ж ці полуничні плантації, плантації спаржі, полуниці. І туди приїздить дуже багато поляків і вони там працюють, німець точно не стане працювати за три євро, він забруднить собі пальці. І це, на мою думку, сумно. ... це просто жахливо, коли деякі німці говорять: «О, подивись, поляки». Ну, це ж не буде робити жоден німець за три євро. На полі, повірте мені! Вони цього не робитимуть! Так, так воно і є! Чи з приводу росіян. Ну, в них контейнер, вони літом тут, тижнями, поки не пройде полуничний сезон. І вони дійсно працюють не зважаючи на дощ, сніг, вони в грязюці! Це ж ніхто не робитиме! Так воно й є! Це ж правда!»³⁵⁶*. За цю правду німецький етнос, якщо нічого не зміниться, може заплатити надто дорого.

Європейські політики переконані, що національна держава, в умовах нинішніх процесів глобалізації, віджила своє: *«Німців 82 мільйони, це багато по європейським міркам, в Китаї – це чотири міста. Ми будемо, ми мусимо... в Європі відходити від національної державності, нас 580 мільйонів, разом із США цей блок протистойть на Сході Індії та Китаю, але вони наберуть силу і тоді одинична нація, навіть таких розмірів як німецька, через п'ятдесят років не матиме шансу»³⁵⁷*. Погоджуючись із вищезазначеною думкою варто наголосити – ми маємо чітко усвідомлювати, що далеко не всіх можна інтегрувати, особливо якщо вони цього зовсім не прагнуть. Цінності мультикультуралізму мали стати тим інструментом, що забезпечив би мирну співпрацю і взаєморозуміння різних етносів на території однієї держави та згладити конфлікти, що неминуче

³⁵⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 20. – Інтерв'ю № 20. – Арк. 78.

³⁵⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 33. – Інтерв'ю № 33. – Арк. 139.

³⁵⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 20. – Інтерв'ю № 20. – Арк. 80.

виникають в таких умовах. Проте член ЄП відверто визнає, що це виявилось помилковим сподіванням: *«Він не працює, це гарне бажання, але він не працює»*³⁵⁸.

Від звичайного пересічного німця на вулицях Німеччини можна часто почути наступну думку: *«Я думаю, що німці будуть існувати і надалі, бо... Це завжди запитання, як ти себе ідентифікуєш, чи ти, добре, це може бути турецький іммігрант, котрий себе називає німцем, тоді він і є німець. Тобто, я вважаю, так, що і (сміється) надалі будуть існувати німці. Можливо буде не так багато людей, котрі з етнологічної точки зору є німцями, але німці будуть існувати і надалі. (сміється)»*³⁵⁹. Хоча більшість німців і говорить, що відчуває себе німцями, та ж таки більшість вважає, що будь-хто, як тільки отримує німецький паспорт – автоматично стає німцем. Місце народження, країна походження, культура та навіть час перебування в Німеччині здається не цікавлять німців. Вражає і легкість, з якою німці визнають, що етнічні німці дуже скоро зникнуть із етнічної карти Європи: *«Ну, я думаю, типового німця скоро не буде існувати і це добре бо ми... ми говоримо про ЄС і є інтернаціонально відкритими і тому не маємо дивуватися, що все змішується. Отже, типового німця у найближчому майбутньому не буде»*³⁶⁰.

У своїх відповідях респонденти часто апелювали до історії, мовляв: хто може говорити про етнічних німців: *«Німецькій історії все одно відомо, що німці, взагалі-то, є сумішшю з всіляких можливих. Завжди так було, ще з часів Великого переселення народів, так, наша сім'я частково польської крові, з іншого боку саксонської крові, я народився в Берліні, там виріс. Отже, до ідентичності типового німця, взагалі-то, належить, якщо дивитися з історично, змішування і відкритість»*³⁶¹. Нічого поганого у втраті німецької ідентичності німці не бачать: *«Ну, то ідентичність трохи (пауза) підфарбується. Тоді всі, хоча багато хто*

³⁵⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 20. – Інтерв'ю № 20. – С.78.

³⁵⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 60. – Інтерв'ю № 60. – Арк. 110.

³⁶⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 25. – Інтерв'ю № 25. – Арк. 106.

³⁶¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 54. – Інтерв'ю № 54. – Арк. 68.

вже помітив, помітять, що є не лише германці, а і інші, люди іншого походження і тоді, ну, тоді майбутнє, це вже визнав (сміється) навіть і Християнсько-Демократичний Союз і Християнсько-Соціальный Союз в Баварії, що Німеччина – країна іммігрантів»³⁶².

Представники старшого покоління переважно мають інше ставлення до цієї проблеми – вони, за звичкою, ставляться до цих питань з національної точки зору. Зокрема, одна із респонденток зауважила, що змішування може легко звести нанівець німецьке у німцях, проте, це дуже тривалий процес: *«Все занадто змішається і тоді вже не буде німецького, німецького національного складу розуму, бо це не можна змішувати. Кожна національна ідентичність має свій відбиток на людині і, добре, або ти можеш себе з цим ідентифікувати, або ні, але ж ми сформувались тут, і наше коріння тут, і це не можна змішувати, це тривало б, я б сказала, це буде тривати багато генерацій поспіль. (пауза) Бо люди занадто різні. Навіть через створення ЄС вже видно, все дуже різне, ми це вже бачимо навіть фінансово [респондент має на увазі обов'язок Німеччини фінансово підтримувати країн-членів ЄС із слабшою економікою, а також говорить про наявні міжнаціональні стереотипи з приводу ставлення представників різних етносів до грошей – прим. авт.], люди по різному сформовані. А склад людини є, просто для життя і для ставлення до життя, є дуже різним, навіть між Північчю та Півднем - дуже різним. Навіть у нас в Німеччині між Північчю та Півднем дуже різний, і тому, якщо це потім це виходить за рамки національності, тобто, я думаю, це буде тривати цілі генерації поки воно змішається, тоді воно вже так змішається, тоді вже не буде ніякої Німеччини. Тоді вже не буде кордонів»³⁶³.* Проте, якщо демографічна ситуація в країні не зазнає змін, тривалість цього процесу може швидко прискоритись, особливо зважаючи на неспинно зростаючу кількість біженців.

У публічному обговоренні питання інтеграції німців часто звинувачують в тому, що вони занадто мало роблять для інтеграції іноземців у Німеччині.

³⁶² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 17. – Інтерв'ю № 17. – Арк. 69.

³⁶³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 66-67. – Інтерв'ю № 66-67. – Арк. 149.

Характерним є також і те, що звинувачення ці можна почути як від етнічних німців, так і від самих мігрантів. Їх можна почути від німецьких діячів культури, політиків та навіть від простих перехожих на вулиці: *«В даний момент справді є проблеми з інтеграцією і обидві сторони, так би мовити, хоча їх більше ніж дві, мають взаємодіяти один з одним, і допускати щоб інтеграція могла відбуватися, і щоб німці, можливо, мали б більше розуміння, (замислюється) наприклад, для турків, котрі тут живуть. (сміється) Ну, і ті і інші, але часто чуєш, що їм одразу ставлять штамп і вони одразу мають менші шанси при пошуку роботи, навіть якщо вони гарно навчені і, і тобто, такі речі. І тоді, я вважаю, дуже складно інтегруватися, якщо на тобі з самого початку ставлять штамп - іноземець. Я маю на увазі, німці тут удома і, якщо всіх, хто народився не тут чи по іншому звучить, чи по іншому виглядає штампувати як іноземців, і ставити на одну полицю, тоді нічого хорошого з цього не вийде»³⁶⁴*. Дійсно, не вірним буде стверджувати, що серед німців немає людей, котрі упереджено ставляться до мігрантів, не зважаючи на їх поведінку, досягнення і країну походження. Також важко не погодитися і з тим, що, наприклад, турок, котрий народився в Німеччині і все своє життя в ній прожив вже не є лише турком. Проте проблемний аспект інтеграції полягає у тому, що значна кількість тих же турків, навіть у третьому поколінні, більшою мірою ідентифікують себе саме із турецькою культурою. На цій проблемі переважно наголошують саме успішно інтегровані мігранти, адже зауваження німців з цього приводу одразу наштовхуються на звинувачення у ворожості, нетерпимості, ксенофобії та расизмі.

Перебуваючи в Німеччині більша частина мігрантів відмовляється переймати німецькі чи, принаймні, загальноєвропейські цінності та традиції. Вони прагнуть й надалі жити за власним укладом, ігноруючи не лише німецькі звичаї, але й закони німецької держави. У школах із великою кількістю дітей ісламської віри слово «християнин» стало лайкою³⁶⁵. Міжетнічні конфлікти на побутовому рівні є характерними не лише на рівні іноземці-німці, вони є звичним явищем і серед

³⁶⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 84-85. – Інтерв'ю № 84-85. – Арк. 238-239.

³⁶⁵ Durmaz B. Christ ist ein Schimpfwort / B. Durmaz / Focus. – 2010. – № 42. – S. 42.

самих іноземців. Німці ж часто не бачать, або не бажають бачити існуючих суспільних проблем та етнічних конфліктів: *«Я не знаю, тобто, це мене зараз шокує, насправді, я не знаю, що можна на це сказати... (сміється)»*³⁶⁶.

Найчисельнішою етнічною меншиною в Німеччині є турки³⁶⁷. Цікавим фактом є те, що, за статистичними даними, саме вони переживають найбільше труднощів у процесі інтеграції³⁶⁸. Тим не менше, саме їх велика чисельність дозволяє їм вимагати до себе більш поблажливого ставлення від влади. Цілком вірогідно стверджувати, що коли чисельність інших етнічних меншин в країні досягне вищого рівня вони теж стануть більш проблемними. У цьому контексті демографічне старіння титульного етносу, котре наразі є однією із ключових проблем німецької держави, грає вирішальну роль.

Законодавство Німеччини дозволяє стати німцем, проте, як слушно зауважила одна із респонденток: *«Я не впевнена, чи вони цього хочуть! Якщо хтось цього хоче – добре, а в іншому разі в нас же можна стати німцем»*³⁶⁹. Отримавши німецький паспорт, можна стати німцем з юридичної точки зору, проте це не означає стати німцем ментально. Наразі ситуація в Німеччині є такою, що мігранти часто просто не потребують навіть знання німецької мови на гідному рівні (якщо вони не бажають отримати вищу освіту чи високу кваліфікацію). Супутникове телебачення, газети та журнали рідною мовою, екскурсії, велика кількість співвітчизників у школах та сфері послуг призводить до того, що навіть діти прагнуть і можуть собі дозволити спілкуватися виключно зі своїми співвітчизниками: *«Скажімо, сенс того, що вони справляться з цим якщо воно нічого не принесе? Так, вони, подивіться, це німці, котрі вже двадцять,*

³⁶⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 84-85. – Інтерв'ю № 84-85. – Арк. 248.

³⁶⁷ Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland (Stand: 31. Dezember 2012). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/>

³⁶⁸ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 59-60.

³⁶⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 13. – Інтерв'ю № 13. – Арк. 51.

тридцять років тут і не знають ні слова по-німецьки»³⁷⁰. Як наслідок, велика кількість іноземців, навіть у другому, третьому поколіннях, майже не володіють і не розмовляють німецькою мовою, що, в свою чергу, призводить до того, що вони не можуть отримати освіти та осідають на соціальному дні.

Окрім цього, закони німецької держави наразі сприяють подібній ситуації. Сучасна Німеччина має високий рівень соціальної захищеності її громадян, перевагами якого часто користуються непорядні суб'єкти. Як зауважує В. Тимченко: «В деяких районах Німеччини „на соціалі“ – до 90 відсотків населення. Вони є прикладом для наслідування для їхніх дітей, які вважають, що працювати не обов'язково. Діти розуміють, що гроші в сім'ю приносять не батько чи мати, а вони приходять самі – з соціальної служби. Виросло ціле покоління, яке вміє лише погано читати і ще гірше писати, яке ніде не працювало, воно з малих років отримувало соціальну допомогу. У них немає ні досвіду, ні цілей. Одне вони знають: для свого матеріального забезпечення їм нічого робити не треба... Повар, перукар, водій вантажівки, офіціант, продавець, медсестра і санітар, доглядач старих і немічних, пекар, порт'є в готелі, прибиральниця, касир, охоронці – усі ці професії оплачуються на рівні або навіть нижче соціальної допомоги... Тому виходити з „соціалу“ рації нема»³⁷¹.

За даними, котрі автор отримала в результаті першого етапу опитування у 2012 році, майбутнє Німеччини більшість німців бачили позитивним: із 100 опитаних – 47 осіб; негативним – лише 14 осіб; 37 осіб не змогли відповісти; 2 – було байдуже. Тим не менше, німці постійно зменшуються в чисельності і часто відмовляються від своєї ідентичності, приймаючи змішану або європейську ідентичність: *«Так, іноземців буде все більше, німці ж все зменшуються в чисельності, це зрозуміло. Хто знає, як довго ми ще будемо німцями в Німеччині. Це вже скоріше мультикультуралізм. Ми ж європейці. Я не вважаю це поганим.*

³⁷⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 23. – Інтерв'ю № 23. – Арк. 96.

³⁷¹ Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві... – С. 128-129.

*Я ж не особливо прив'язана до того, що типу я німкеня»³⁷². Ю. Рубан вважає, що ФРН демонструє «досвід створення і модернізації національної ідентичності відповідно до зовнішньо- та внутрішньополітичних процесів»³⁷³ і важливим завданням залишається формування «модерної національної ідентичності» через ефективну комунікацію влади з суспільством. У той же час глобалізація сучасного економічного порядку і, на догоду йому – політичного і культурного світосприйняття європейською політичною елітою, невпинно рухає Європу на чолі з Німеччиною до створення в рамках нинішнього Європейського Союзу чогось на зразок так званих Сполучених Штатів Європи з уявленням про те, що етнічна та національна ідентичність має поступитися європейській самосвідомості: *«Ні, в цьому розумінні ні. Тобто, як уже сказано, я вважаю, я вважаю, таку відкритість Німеччини загалом дуже-дуже позитивною і, відповідно, якщо тоді, так би мовити, ціною того буде, в лапках, що більше не буде цієї німецької національної свідомості, добре, є і гірше»³⁷⁴. Порядок у цьому утворенні буде забезпечуватися «дискутивною демократією», коли на зміну реалізації суверенітету, наприклад, німецького народу, отримуємо процедуру формування більш-менш дискурсивної думки та волевиявлення, але вже не з боку людей, зокрема, німців, а анонітного дискурсу або комунікативних потоків³⁷⁵.**

З іншого боку, як слушно констатує Ю. Рубан³⁷⁶, прогнозувати «розчинення» ФРН в європейському наддержавному утворенні більше не дозволяють зупинка амбіційних планів формування єдиної зовнішньої і безпекової політики ЄС та невдача проекту його Конституції. Поділяючи цю думку, зі свого боку також

³⁷² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 38. – Інтерв'ю № 38. – Арк. 168.

³⁷³ Рубан Ю. Політична комунікація влади як інструмент формування національної ідентичності / Політ. УА. – 2011. – 14.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/02/14/ruban.html>

³⁷⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 72. – Інтерв'ю № 72. – Арк. 174.

³⁷⁵ Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Умови громадянства: Збірник статей / Під. ред. Варта ван Стінбергена. – К., 2005. – С. 49-70.

³⁷⁶ Рубан Ю. Політична комунікація влади як інструмент формування національної ідентичності / Політ. УА. – 2011. – 14.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/02/14/ruban.html>

доповнимо, що це утворення може детонувати під тягарем «безпорадних боржників» (Іспанія, Греція, Португалія та ін.) та потоку біженців й економічних мігрантів і на зміну демократичній європейській солідарності цілком може прийти прагматичний національний егоїзм. На підтвердження даної думки можемо навести кілька прикладів із останніх років: створення у жовтні 2014 року політичного руху «Патріотичні європейці проти ісламізації Старого Світу» (PEGIDA – Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes)³⁷⁷ та численні протести проти надання притулку біженцям 2015 року³⁷⁸, котрі виливаються навіть у brutальні форми (побиття, підпали).

Варто чітко усвідомлювати, що серед протестуючих присутні як політично активні, свідомі громадяни, котрі прагнуть вберегти Європу та Німеччину, зокрема від ісламізації та зберегти економічний достаток своєї країни (на німецьких платників податків, котрі постійно зменшуються у своїй чисельності, лягає все важчий податковий тягар, який вони скоро будуть не в змозі нести), так і справді радикальні верстви німецького суспільства, котрі наразі мають сприятливе підґрунтя для своєї агітації. Пасивну підтримку їм надають і широкі верстви населення, які в даний момент співчувають ідеям вищевказаних активістів. Окрім них, на противагу протестуючим, в Німеччині лишається значна кількість противників будь-яких видів протестів проти мігрантів та біженців, що ще більше підливає масла у вогонь.

---

³⁷⁷ Pegida – Patriotische Europäer gegen Islamisierung des Abendlandes. – Netz-gegen-Nazis.de – 2014. – 08.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.netz-gegen-nazis.de/artikel/factsheet-und-zeitleiste-pegida-2918>

³⁷⁸ Anzahl der Übergriffe gegen Flüchtlinge und Flüchtlingsunterkünfte in Deutschland nach Bundesländern im Jahr 2015 (Stand: 3. September) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/469716/umfrage/uebergriffe-gegen-fluechtlinge-und-fluechtlingsunterkuenfte-in-deutschland-nach-bundeslaendern/>; Anzahl der Straftaten gegen Flüchtlingsunterkünfte in Deutschland von 2011 bis 2015 (Stand: 29. Juni) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/420510/umfrage/straftaten-gegen-fluechtlingsunterkuenfte-in-deutschland/>

Отже, на тлі активних міграційних процесів етнічна складова німецької етнонаціональної ідентичності є ослабленою. На сьогодні німці, зважаючи на світові тенденції, членство в ЄС та економічну ситуацію у країні, схильні відмовлятися від власної етнонаціональної ідентичності, надаючи перевагу змішаній або європейській ідентичності. Для пересічного німця, у порівнянні з етнонаціональною, європейська ідентичність є вигіднішою, адже не є історично обтяженою, що також сприяє вибору на її користь. Етнічне в нації ніби відходить на другий план – його місце займає прагматичний мультикультуралізм. Під час опитування респонденти постійно апелювали до того, що ідентичності німців, якщо дивитися історично, нібито притаманне змішування та відкритість і кожен, хто хоче називати себе німцем, може ним стати, особливо якщо він має німецьке громадянство. Проте варто наголосити на тому, що етнічну свідомість не варто недооцінювати, що швидко виявляється на побутовому рівні, у ставленні до життя, у цінностях, котрі є різними у кожній етнічній групі. На практиці ці відмінності призводять до конфліктів, котрі можна згладити лише в тому випадку, якщо іноземці та їх нащадки переймуть цінності і культуру титульного етносу. Цього дуже важко досягти, подекуди неможливо, особливо зважаючи на вельми низький рівень бажання та зацікавленості серед мігрантів, котрі проживають в Німеччині. Адже вже зараз видно – саме нащадки іноземців є найпроблемнішим прошарком німецького суспільства. Хоча переважна більшість опитаних бачить майбутнє німців позитивним, цей оптимізм не є виправданим і може призвести до негативних наслідків для німецького етносу. Особливо зважаючи на те, що на практиці мультикультуралізм не виправдав сподівань покладених на нього.

Багатотисячні антиміграційні протести³⁷⁹ під проводом організації PEGIDA, створеної 19 грудня 2014 року Лутцом Бахманном, що пройшли в Німеччині в кінці 2014 року ілюструють, що замовчування проблем загострює ситуацію. Не можна стверджувати, що всі учасники протестів є прихильниками

---

³⁷⁹ Pegida – Patriotische Europäer gegen Islamisierung des Abendlandes. – Netz-gegen-Nazis.de – 2014. – 08.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.netz-gegen-nazis.de/artikel/factsheet-und-zeitleiste-pegida-2918>

праворадикальних ідей – серед них і просто політично активні громадяни, які обстоюють ідею збереження європейської та німецької ідентичності, на протипагу ісламізації Європи. Проте це легко може призвести і до радикалізації населення Німеччини. Прикладом чого слугує підвищення рівня злочинів на праворадикальному ґрунті у 2015 році, пов'язане з напливом біженців до країни.

Міграційні процеси значною мірою впливають не лише на економіку Німеччини, але і на настрої німецького суспільства, як наслідок питання контролю імміграційних потоків, а також тих мігрантів та їхніх нащадків, що вже перебувають у країні, вимагає особливої уваги з боку держави. Важливо наголосити на тому, що старіючі європейські нації мають нарешті зрозуміти, що демографічну проблему та прямо пов'язані з нею економічні наслідки неможливо вирішити за рахунок залучення іноземних робочих рук, адже наслідки таких недалекоглядних заходів можуть бути непередбачуваними.

3.3. Ставлення німців до теорії та практики мультикультуралізму

Проблема міжетнічної взаємодії та міжкультурного діалогу привертає велику увагу дослідників, адже на сьогодні в Європі залишилося небагато справді моноетнічних держав³⁸⁰. У сучасному глобалізованому світі людина часто опиняється в центрі міжкультурної взаємодії. Тому дослідження питань, пов'язаних із співжиттям різних народів, котрі часто належать до відмінних культур та навіть цивілізацій, у одній державі – є надзвичайно актуальним на сучасному етапі.

З метою розуміння ставлення сучасних німців до мігрантів, котрі проживають у їхній країні та реалій мультикультурного суспільства наше опитування, під час першого етапу дослідження, містило кілька запитань на цю тему. Автора цікавило ставлення німців до мультикультуралізму, до іноземців та

---

³⁸⁰ Тишков В.А., Шабаев Ю.П. *Етнополитология – политические функции этничности* / В.А. Тишков, Ю.П. Шабаев. – М.: Издательство Московського університета, 2011. – С. 143.

їхніх нащадків, а також чи мають, на думку німців, мігранти право називати себе німцями, якщо вони цього хочуть.

Переважна більшість опитаних респондентів (66 осіб із 100) зазначила, що ставиться до мультикультуралізму³⁸¹ позитивно, типовим прикладом такої відповіді було: *«Я вважаю це добре. Тобто, я вважаю, що це збагачення»*³⁸². 18 респондентів визнали, що вони проти мультикультуралізму, 13 – зазначили, що ставляться до нього нейтрально та 3-є відмовились відповідати на поставлене їм запитання.

За результатами нашого опитування більшість німців приязно налаштовані до іноземців та вважають змішування збагаченням власної культури і майбутнім не лише німецького, а й світового суспільства. Серед 100 опитаних 35 – ставляться до іноземців позитивно; 61 – нейтрально; 2 – дуже позитивно; 2 – негативно.

Абсолютна більшість опитаних (94 респонденти) вважає, що іноземці мають право називати себе німцями, якщо вони інтегруються, мають німецьке громадянство чи живуть в Німеччині навіть кілька років. Жоден респондент не зазначив, що іноземець не має права називати себе німцем; 2-є респондентів не змогли визначитися; 4 – відповіли, що все залежить від конкретного випадку. Стосовно їхніх нащадків, котрі народилися в Німеччині абсолютна більшість опитаних вважає, що вони можуть називати себе німцями, якщо мають таке бажання та інтегруються у німецьке суспільство (95 із 100). Типовим прикладом відповіді на це запитання є: *«Так, я думаю, так. Якщо вони тут народились і прагнуть цього, то я вважаю, так»*³⁸³. 5 респондентів не змогли дати однозначної відповіді на це запитання.

Процедура отримання громадянства Німеччини доволі складна. Для отримання громадянства згідно закону про громадянство

³⁸¹ Питання звучало «Ваше ставлення до мультикультуралізму?», при цьому автор використовувала саме звичне для Німеччини поняття «мультикульті» (нім. – Multikulti).

³⁸² Архів КЕК. – Ф. 30 – П. 2. – Од. зб. 52. – Інтерв'ю № 52. – Арк. 51.

³⁸³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 13. – Інтерв'ю № 13. – Арк. 51.

(Staatsangehörigkeitsgesetz) іноземці мають виконати ряд вимог: на момент отримання громадянства вони мають мати дозвіл на проживання у Німеччині; пройти тест на громадянство (знання правового та суспільного порядку, а також суспільного укладу Німеччини); вісім років легально проживати у країні (при успішному закінченні інтеграційного курсу цей період може бути скорочено до семи років); мати можливість самостійно забезпечувати себе та свою сім'ю (без отримання соціальної допомоги); достатній рівень знання німецької мови; відсутність судимості; визнання цінностей демократичного суспільного порядку; відмова від колишнього громадянства³⁸⁴. При цьому якщо хоча б одна вимога не буде виконана, то владні відомства відмовляють у отриманні громадянства. Складним є порядок і стосовно дітей іноземців, котрі народилися у Німеччині. Вони отримують громадянство за умови, якщо хоча б один із батьків мінімум вісім років постійно проживав в Німеччині та має безстроковий дозвіл на перебування у країні. В подальшому (між 18 і 21 роками) такі діти мають обирати між громадянством Німеччини чи країни походження батьків. Як із співчуттям зазначила одна із респонденток: *«...їм важко, вони завжди стоять між двома... між двома... історіями. Я маю на увазі в США, чи у Франції, в них, якщо вони народжуються там, то автоматично отримують громадянство... у нас ні»*³⁸⁵. Автоматично німецьке громадянство отримують діти, батьки чи принаймні один із батьків яких є німцем³⁸⁶. Хоча наше опитування показало, що для більшості респондентів народження дитини мігрантів на території німецької держави є ознакою її приналежності до німців, незалежно від походження її батьків: *«За законом – не німці, але для мене вони німці»*³⁸⁷. Цікавою є і дана думка: *«Якщо вони громадяни Німеччини, то так, в іншому разі – ні. Вони не мають права*

³⁸⁴ Einbürgerung in Deutschland / Bundesamt für Migration und Flüchtlinge – 2015. – 01.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bamf.de/DE/Einbuengerung/InDeutschland/indeutschland-node.html>

³⁸⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 13. – Інтерв'ю № 13. – Арк. 51.

³⁸⁶ Staatsangehörigkeitsgesetz (StAG) / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – 2015. – 28. 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/rustag/BJNR005830913.html>

³⁸⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 15. – Інтерв'ю № 15. – Арк. 59.

відчувати себе німцями, але це дещо інше, ніж бути німцем. Це має правові компоненти, це є дещо інше»³⁸⁸.

Вкотре основним аргументом, до якого постійно апелювали респонденти, був той факт, що сучасне німецьке суспільство активно залучене до процесу глобалізації, а світова та німецька історія не дає права говорити про «чистоту» народу, адже етнічне змішування мало місце ще з давніх часів: *«Мультикультуралізм я сприймаю непогано, бо вже все одно не знайдеш, зараз я висловлюсь дуже грубо, країни де б ще справді були, справді були справжні турки чи справжні німці, бо усе все одно перемішане і звідси випливає, що все уже і є мультикультурним»³⁸⁹* – зазначив один із опитаних. В цьому питанні важливим буде звернути увагу на вік респондентів. Серед 66 респондентів, котрі добре ставляться до мультикультуралізму, лише 27 чоловік досягли 30 річного віку; більшість респондентів (39 осіб) – це молоді люди; серед 18 респондентів, котрі дали негативну відповідь, 30-ти років досягли 13 осіб, тобто тут молодь у меншості (5 осіб); нейтрально ставляться до мультикультуралізму 13 респондентів, із них 5 осіб – це люди за 30 років, решта – молодь (8 осіб); 3 респонденти взагалі відмовилися давати відповідь на це запитання, не пояснивши чому, їх вік також перевищує 30 років. Автор припускає, що позитивно в Німеччині до мультикультуралізму переважно ставиться саме молодь. Це пов'язано з тим, що їхня соціалізація відбувалася в часи, коли держава вже почала будувати мультикультурне суспільство. Принагідно зауважимо, що відповіді деяких респондентів виглядали наче завченими – чіткими і сухими – такими, як належить. Отже, судити про відвертість німців у цьому досить делікатному питанні дещо складно, адже, як відверто визнала одна із респонденток: *«На вулиці треба завжди казати те, чого вимагає від тебе норма»³⁹⁰.*

Старше покоління, навпаки – схильне, хоча й обережно, визнавати деякі вади практичного впровадження мультикультуралізму: *«Теоретично – дуже бажано,*

³⁸⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 40. – Інтерв'ю № 40. – Арк. 173.

³⁸⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 18. – Інтерв'ю № 18. – Арк. 71.

³⁹⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 56. – Інтерв'ю № 56. – Арк. 82.

практично – пов'язано з великою кількістю проблем»³⁹¹. В теорії не вдалося спрогнозувати усіх труднощів, що виникли у практичній площині. Згідно ідей німецького мультикультуралізму усе, що привнесене іншою культурою (і не важливо що) є добрим і має неодмінно бути прийнятим у суспільстві, а особливо – в такій країні як Німеччина. Так, один із респондентів надав своє пояснення мультикультуралізму: *«Важке поняття, котре було використане у злочинних цілях особливо Зеленими³⁹², для тотальної толерантності і що на все завжди треба дивитись позитивно, і на те, що позитивним насправді не є. Отже, це був такий собі дозвіл дозволяти собі все, я Вам скажу»³⁹³*. Респондент наголошує, що все має залишатися в певних рамках, хоча він не проти різних культур – вони цікаві та захоплюючі. Далі він вже натякає на те, що саме релігія найчастіше є тим фактором, що стоїть на заваді консолідації та викликає протиріччя: *«Я не почну зараз говорити про релігію, але саме туди часто і хилить»³⁹⁴*.

У 2010 році під час виступу на конференції молодіжної організації ХДС/ХСС «Молодіжний союз» («Junge Union»)³⁹⁵ канцлеру Німеччини Ангелі Меркель довелося офіційно визнати повний провал німецького підходу до мультикультуралізму³⁹⁶. Канцлер відверто зазначила: «Ми певний час обманювали себе, ми казали: “Вони ж не залишаться, колись вони зникнуть” – це не є реальністю. І, звичайно, підхід казати: “Тепер ми тут зробимо мультикультуралізм і будемо жити поруч та радіти один одному” – цей підхід

³⁹¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 2. – Інтерв'ю № 2. – Арк. 6.

³⁹² Союз 90/Зелені – політична партія ФРН, скорочена назва «Зелені». Саме ця партія вперше почала використовувати ідеї мультикультурного суспільства у своїй агітації. – Див.: Погорельская С.В. Германия и мультикультурализм / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2011. – №4. – С. 85-86.

³⁹³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 63. – Інтерв'ю № 63. – Арк. 125.

³⁹⁴ Там само. – Арк. 126.

³⁹⁵ Балоба Е.І. Мультикультуралізм у Німеччині: особливості німецького наукового та політичного дискурсу // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2013. – Випуск 112. Частина 2. – С.17.

³⁹⁶ Integration: Merkel erklärt Multikulti für gescheitert // Spiegel Online. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>

провалився. Повністю провалився»³⁹⁷. Просте заохочення мігрантів до інтеграції виявилось не здатним принести результат. Під час дебатів мав місце і виступ прем'єр-міністра Баварії Хорста Зеехофера, котрий категоричніше висловився про німецький мультикультуралізм³⁹⁸, назвавши його таким, що не просто провалився, а помер³⁹⁹.

Побудова відкритого суспільства призвела до великих етнокультурних проблем в німецькому суспільстві. Недалекоглядність такого підходу ми можемо спостерігати вже зараз. Дійсно, як зазначає один із респондентів: *«Тоді думали: варто лише все змішати і тоді щось та вийде і це виявилось помилковим, потрібно робити набагато більше і так, як це тоді було передбачено – не виходить»*⁴⁰⁰.

Оскільки мусульманська община Німеччини є етнічно та релігійно неоднорідною (напрями ісламу), для її представників досить важко, подекуди неможливо, дійти консенсусу⁴⁰¹. На різному ставленні до релігії серед представників мусульманської громади наголошує і В. Малахов⁴⁰². Міжконфесійні, етнічні, ідеологічні та соціально-класові протиріччя стоять на

³⁹⁷ Merkel hält Multikulti für "absolut gescheitert" // Die Welt. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.welt.de/videos/politik_original/article10340788/Merkel-haelt-Multikulti-fuer-absolut-gescheitert.html

³⁹⁸ Як Ангела Меркель, так і Хорст Зеехофер у своїх заявах використовували німецьке поняття «мультикульті» (нім. – Multikulti).

³⁹⁹ Integration: Merkel erklärt Multikulti für gescheitert // Spiegel Online. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>; Merkel hält Multikulti für "absolut gescheitert" // Die Welt. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.welt.de/videos/politik_original/article10340788/Merkel-haelt-Multikulti-fuer-absolut-gescheitert.html

⁴⁰⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 10. – Інтерв'ю № 10. – Арк. 41.

⁴⁰¹ Серед мусульманської громади Німеччини представлені такі течії ісламу: суніти, шіїти, алевіти, ахмаді, салафіти і т. д. Переважно вони об'єднані у власні общини, відносини між якими складаються важко. Див.: Погорельская С.В. Мусульмане в Германии: Специфика интеграции. – С. 154-158.

⁴⁰² Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – С. 151-152.

заваді порозумінню⁴⁰³. Для врегулювання етнокультурних та релігійних проблем в 2006 році тодішній федеральний міністр внутрішніх справ Вольфганг Шойбле (ХДС) організував першу Німецьку ісламську конференцію в Берліні⁴⁰⁴. Подібні конференції проводяться для обговорення проблемних питань і сприяння інтеграції мусульманського населення в німецьке суспільство, при чому особлива увага приділяється освіті та мові. Цей діалог між німецькою державою та мусульманами, які в ній проживають, є надзвичайно важливим. Зокрема, у 2010 р. Німецька ісламська конференція була присвячена превентивній роботі з молоддю заради подолання екстремізму, радикалізації та соціальної поляризації⁴⁰⁵. Наразі Німецька ісламська конференція продовжується у новому форматі. Як проект фонду Меркатор Гумбольдтського університету в Берліні, для залучення молоді до міжкультурного діалогу була створена Молодіжна ісламська конференція⁴⁰⁶, що має на меті використати ідеї молодих людей для вирішення проблем у державі. У березні 2014 року міністр внутрішніх справ Німеччини Томас де Мезьєр (ХДС) офіційно заявив, що мусульмани більше не являються групою іноземців у Німеччині, а є частиною її суспільства.

Проблема іммігрантів є дуже важливою з точки зору етнонаціональної ідентичності, адже навіть значної кількості іммігрантів впливає на самосвідомість німців. Оскільки іммігранти часто не можуть або і не бажають інтегруватися у німецьке мультикультурне суспільство, культурна прірва між титульним етносом та представниками етнічних меншин все більше розширюється. Завдяки етнокультурним відмінностям цю прірву особливо

---

⁴⁰³ Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций... – С.151-52.

⁴⁰⁴ Deutsche Islamkonferenz. Von einer Initiative zu einem gemeinsamen Weg. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.deutsche-islamkonferenz.de/DIK/DE/DIK/UeberDIK/DIK06-09/Rueckschau/rueckschau-node.html>

⁴⁰⁵ Arbeitsgruppe Präventionsarbeit mit Jugendlichen. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.deutsche-islamkonferenz.de/DIK/DE/DIK/ArbeitDIK/ArbeitDIK2009-2013/AG-Praevention/InfoPraevention/info-praevention-inhalt.html>

⁴⁰⁶ Junge Islamkonferenz. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.junge-islamkonferenz.de/> Дата останнього доступу: 11.07.2014.

виразно можна простежити на прикладі ісламської релігійної громади Німеччини. Особливо це стосується мігрантів та біженців із арабських країн⁴⁰⁷

В нових землях частка мігрантів невелика, вони переважно зосереджені у економічно розвиненіших землях. Станом на 2012 рік у Гамбурзі їх було –13,1 %, у Берліні – 12,6%, у Бремені –11,9%, у Гессені – 11,8%, у Баден-Вюртемберзі – 11,4%, у Південній Рейн-Вестфалії – 9,5%, водночас, лише 2,2% у Саксонії, 2% – у Саксонії-Ангальт, 1,8% – у Тюрингії⁴⁰⁸ і т. д. Така ситуація зумовлена нижчим рівнем життя в нових землях та вищим рівнем безробіття. Доходи у східнонімецьких землях до сьогодні нижчі ніж у західнонімецьких, ВВП на душу населення на 30% нижчий⁴⁰⁹.

Зауважимо, що багато етнічних меншин має проблеми справді добре інтегруватися до німецького суспільства – це стосується не лише турків, арабів чи загалом мусульман, проживаючих у сучасній Німеччині, але і інших етнічних меншин. Можна припустити, що коріння проблеми полягає в тому, що перепорою на шляху до інтеграції є відсутність в мігрантів самого бажання інтегруватися, а спостерігається прагнення жити згідно свого традиційного укладу. Вони створюють свої організації, будують культові споруди, консервують свою культуру (огороджуються від інших культурних впливів), прагнуть скупчуватись в компактних місцях проживання. Їхня поведінка, стосовно інших етнічних груп та титульного етносу, часто набуває агресивних форм: *«Ну, я не маю нічого проти іноземців (замислюється) ну, поки вони мирні і пристосовуються все добре, але, так би мовити, по-німецьки «азіс», їхня присутність не обов'язкова, тих, котрі, певним чином, самі налаштовані проти німців. Мене саму називали «гівняною німкеню» в моїй власній країні і я вважаю це справді... Це вже теж на грані з*

⁴⁰⁷ Погорельская С.В. Мусульмане в Германии: Специфика интеграции... – С. 153.

⁴⁰⁸ Anteil der ausländischen Bevölkerung an der Gesamtbevölkerung in Deutschland nach Bundesländern im Jahr 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/254889/umfrage/auslaenderanteil-in-deutschland-nach-bundeslaendern/>

⁴⁰⁹ Hofmann G. 20 Jahre deutscher Einheit... – S. 18.

расизмом. І, ну, я проти таких людей, але загалом проти іноземців - зовсім ні»⁴¹⁰. Навіть зовнішній вигляд, належність до субкультури чи колір шкіри стають приводом для знущань: «...ну, і цей всіякий мобінг і таке інше, це йшло лише від іноземців. Бо тоді в мене була досить бліда шкіра, тобто, я була зовсім біла, певним чином... Добре, це було і через те, що ми тоді вчилися в такій школі, де була більшість іноземців і майже не було німців, але самі німці теж ніколи нічого не казали, бо і навіщо. Тобто, я сама цього не розуміла і я тоді визнала, що я не вірю в жодну релігію, але це ж не означає, що я роблю якусь релігію поганою. Я визнаю коли люди вірять у якусь релігію, чи щось таке, але тоді треба і мене визнати, що я ні в що не вірю. Але більшість цього не розуміла і тому наді мною постійно через це знущалися»⁴¹¹.

Серед турецьких дітей часто спостерігається агресивне ставлення до німецьких дітей на етнорелігійному ґрунті. На вулицях Німеччини молоді турки ведуть себе дуже зухвало: «Ну, ні, мене саму, я думаю, ще ніколи не..., але до моєї подружки на вокзалі тупо чіплялися лише через те, що вона на них подивилася і вони зробили з цього цілу драму»⁴¹². На думку автора, зухвалість саме молодих турків, яку вони проявляють, пов'язана з низкою причин: по-перше – з тим, що турки є найчисельнішою громадою серед іноземців Німеччини, яка відчуває свою силу⁴¹³; по-друге – нетерпимістю та домашнім вихованням німецьких турків⁴¹⁴; по-третє – їхні батьки і діди «відбудували Німеччину», тому вони відчувають, що німці їм зобов'язані⁴¹⁵; по-четверте – вони народилися у Німеччині, тому, по суті, їх вже

⁴¹⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 55-56. –Інтерв'ю № 55-56. – Арк. 71.

⁴¹¹ Там само. – Арк. 86-87.

⁴¹² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 99-100. – Інтерв'ю № 99-100. – Арк. 328.

⁴¹³ Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland (Stand: 31. Dezember 2012). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/>

⁴¹⁴ Durmaz B. Christ ist ein Schimpfwort... – S. 42.

⁴¹⁵ В німецькій пресі часто можна знайти докори німцям за те, що вони спочатку самі запросили турків у свою країну, а тепер проявляють незадоволення з приводу цього. Однак, це не зовсім так. Запрошення саме турецьких гастарбайтерів в 50-х роках було обґрунтоване не стільки економічною потребою (німецькій економіці

не можна назвати справжніми іноземцями чи мігрантами (хоча не всі з них мають німецький паспорт, а отже, за німецьким законом, відповідно до пункту 1, статті 116 Основного закону ФРН (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland)⁴¹⁶ – вони не є німцями, а підпадають під категорію «іноземець»); по-п'яте – південний запальний норв; по-шосте – брак можливості та бажання отримати освіту.

В Німеччині простежується дуже цікава тенденція – успішно інтегровані, освічені турки застерігають німців і турків щодо існуючої проблеми у суспільстві. Наприклад, ще у 1995 році друком вийшла книга сучасного німецького письменника, журналіста, режисера турецького походження Ферідуну Заїмоглу «Канак шпрак. 24 фальшивих звуки від краю суспільства» (Feridun Zaimoglu «Kanak Sprak. 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft»)⁴¹⁷, в якій автор звернув увагу на проблему «мультикультурного зоопарку етносів»⁴¹⁸.

«Канак шпрак» (мовою канаків – Kanak Sprak; нім. – Kanak Sprache) – буквально перекладається як «мова канаків» – це спотворена мова німецьких турків – жаргон, котрий вони створили частково з німецької, частково з турецької мов, з полегшеною граматиною, неправильним наголосом та додаванням частково турецьких, частково німецьких закінчень. Як зазначає Ф. Заїмоглу, їхня манера говорити схожа на фрістайл (Free-Style-Sermon)⁴¹⁹ у репі: мова показує

вистачило б робітників із інших країн), а надійшло після пропозиції турецької влади, зацікавленої в грошових надходженнях від робітників та в зменшенні тиску на власний ринок праці. Оскільки Туреччина у 1952 році стала членом НАТО і взяла курс на зближення із Європою та США, відмовити турецькому уряду було неможливо. Дану інформацію прийнято не надто поширювати, тому часто аргументом «ви нас запросили» і «ми відбудували країну» вміло користуються і самі турки для досягнення власних інтересів. – Див.: Погорельская С.В. Турецкая община в ФРГ: Между интеграцией и исламом / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2009. – №4. – С. 46-48.

⁴¹⁶ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Art. 16a / Bundesministerium der Justiz und für Verfassungsschutz – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_116.html

⁴¹⁷ Zaimoglu F. Kanak Sprak. 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft / F. Zaimoglu. – Hamburg: Rotbuch| Sabine Groenewold Verlage, 2004. – 141 s.

⁴¹⁸ Ibid. – S.11.

⁴¹⁹ Zaimoglu F. Kanak Sprak. 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft... – S. 13.

ідентичність. Свого часу німці лайливо називали «канаками» іммігрантів та гастарбайтерів переважно південного походження. Оскільки нащадки іммігрантів спілкуються двома, а то і більше мовами, вони можуть, розмовляючи між собою, перескакувати з однієї мови на іншу та розмовляти сумішню цих мов. Варто наголосити на тому, що вони це роблять не стільки через те, що їм в одній із мов не вистачає слів для спілкування на якусь тему, чи через те, що вони не хочуть щоб оточуючі чули їх розмову, скільки для того, щоб виділитись, визначити себе як окрему соціальну групу⁴²⁰.

Нинішня радикально налаштована турецька молодь Німеччини використовує слово «канак» для позначення самих себе, своєї ролі – аутсайдерів у суспільстві, як культуру поміж культур, як символ власної ідентичності⁴²¹. Ферідун Заімоглу навіть порівнює їх з рухом чорної свідомості 60 рр. у Південно-Африканській Республіці (Black-consciousness-Bewegung)⁴²². Автор в своїй книзі намагається якомога зрозуміліше передати ті 24 інтерв'ю з німецькими турками, котрі погодилися на співпрацю.

Не дивлячись на відкрите обговорення проблемних питань інтеграції у засобах масової інформації, мало хто в Німеччині наважується відверто публічно говорити чи писати всю правду про проблеми, пов'язані із мігрантами та їх нащадками, адже це неодмінно понесе за собою цькування у ЗМІ і т. ін. В 2010 році у продаж надійшла резонансна книга колишнього члена ради директорів Німецького федерального банку та політика від СДПН Т. Сарацина «Німеччина самоліквідується. Як ми ставимо нашу країну на карту»⁴²³, в якій автор описує загрозливий сучасний стан і наслідки, які, на його думку, очікують Німеччину в результаті падіння народжуваності та проблематичності інтеграції. Він наголошує

⁴²⁰ Marsz D. Kanak Sprak als Ausdruck sozialer Identität // Bild der Wissenschaft. – 2000. – 28.04. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wissenschaft.de/wissenschaft/news/157808.html>

⁴²¹ Ibid.; Zaimoglu F. Kanak Sprak. 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft. – S. 17.

⁴²² Ibid. – S. 17.

⁴²³ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – 461 s.

на тому, що «німецьке в Німеччині все більш розчиняється, а інтелектуальний потенціал знижується ще швидше»⁴²⁴. Німці не бажають зрозуміти, що якщо теперішнє становище не зазнає радикальних змін, то через сто років «німецьке» зникне в Центральній Європі. Книга викликала справжній фурор у ЗМІ і була різко розкритикована. Цькування автора не припиняються до сьогодні, а його політична кар'єра припинилася із видавництвом книги.

Окремим виданням вийшла й збірка дебатів із Т. Сарацином⁴²⁵, адже його твердження в книзі дуже відверті і були дещо невірно сприйняті громадськістю. Зокрема, його звинувачують у нетерпимості та в тому, що він вважає, ніби мусульмани мають менші інтелектуальні здібності, ніж інші. Проте, це явне перекручування змісту та суті сказаного у книзі автора, адже він із суто математичної точки зору наголошує на тому, що мусульмани в Німеччині мають найвищий рівень народжуваності серед іноземців у порівнянні з етнічними німцями, а рівень освіти та головне – бажання її отримати – найнижчий⁴²⁶. Варто також зазначити, що Т. Сарацин говорячи про Німеччину та про Європу, жодним словом не применшує досягнень мусульман на своїх рідних землях. Він навіть не виступає проти міграції як такої, але наголошує на великій проблемі для сучасності та майбутнього. На його думку, німці мають самі народжувати, виховувати і давати освіту своїм робітникам, а не поповнювати нестачу мігрантами⁴²⁷.

Спираючись на факти та статистику, Т. Сарацин наголошує, що значна частина іммігрантів-мусульман (турки, араби, вихідці з африканських країн) навіть у другому та третьому поколіннях не можуть і не хочуть інтегруватися в

---

⁴²⁴ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 393.

⁴²⁵ Schwarz P. Die Sarrazin-Debatte eine Provokation - und die Antworten / P. Schwarz. – Hamburg: Edel Germany GmbH, 2010. – 253 s.

⁴²⁶ Ibid. – S.111-122.

⁴²⁷ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 393-394.

німецьке суспільство⁴²⁸. Причину їхніх невдач та проблем у школах, на ринку праці та в суспільстві треба шукати в них самих, в їх власній поведінці, адже інші мігранти не мають настільки яскраво виражених проблем. Так, мігранти зі Східної та Південної Європи, різні переселенці та вихідці з азійських країн, у більшості, готові до інтеграції⁴²⁹. Статистика говорить, що друге і третє покоління іммігрантів з цих країн має навіть дещо більший відсоток випускників вищих навчальних закладів, ніж корінні німці. Т. Сарацин застерігає, що в населення Німеччини падає загальний інтелектуальний рівень. Наклад книги був викуплений за попереднім замовленням ще до появи у книгарнях. Книга викликала емоційні дискусії в ЗМІ, адже багато політиків країни вбачали в таких побоюваннях расистські та шовіністичні нахили. Однак, на захист Т. Сарацина виступили колишній президент Німеччини Йоахім Гаук та німецький соціолог і публіцист турецького походження Некла Келек⁴³⁰.

Окрім цієї книги Т. Сарацин, котрий з 1975 по 2010 рік був державним службовцем, є автором ще двох резонансних праць. У 2012 році друком вийшла книга «Європа не потребує євро. Як політичне сприйняття бажаного за дійсність завело нас у кризу»⁴³¹, а у 2014 році «Новий терор чесноти. Про межі свободи слова у Німеччині»⁴³², котрі також викликали жваві дискусії та незадоволення у ЗМІ. Зокрема, один із редакторів інтернет версії газети «Die Zeit» (Zeit-Online) Д. Хугендік, рецензуючи книгу 2014 року, звинувачує Т. Сарацина у нарцисизмі, намаганні збагатитися на злободенних темах та констатує: «У книзі не йдеться ні

---

⁴²⁸ Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen... – S. 59-60.

⁴²⁹ Ibid. – S. 58-59.

⁴³⁰ Погорельская С.В. Германия и мультикультурализм... – С. 93.

⁴³¹ Sarrazin T. Europa braucht den Euro nicht. Wie uns politisches Wunschdenken in die Krise geführt hat / Tilo Sarrazin. – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2012. – 464 s.

⁴³² Heekerens H.P. Rezension vom 27.03.2014 zu: Thilo Sarrazin: Der neue Tugendterror. Über die Grenzen der Meinungsfreiheit in Deutschland. DVA Deutsche Verlags-Anstalt (München) 2014. 350 Seiten. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialnet.de/rezensionen/16476.php>

про що інше, як про нарцистичну образу чоловіка, котрий хоча і пішов у відставку, проте й надалі веде дуже насичене й активне життя»⁴³³.

Одним із разючих критиків Т. Сарацина є історик, дослідник міграційних процесів К. Баде. Він звинувачує його у «культурному расизмі», демагогії та «нападі на мусульман». У 2013 році історик видав цілу книгу, у якій розкритикував праці Т. Сарацина – «Критика та сила. Дебати Сарацина, критика ісламу та терор у імміграційному суспільстві»⁴³⁴.

На противагу переважно критичним оцінкам праць Т. Сарацина, у німецькій пресі можна знайти і поодинокі позитивні рецензії. Зокрема журналістка А. К. Зімон дає дуже позитивну оцінку його працям, стверджуючи, що Т. Сарацин говорить «розумні, інтелігентні речі, про які варто задуматись, проте це все одно переважно трактується неначе він сам сатана»⁴³⁵. А журналіст щомісячного видання «Eigentümlich frei» Г. Хаберманн висловився про книгу «Новий терор чесноти. Про межі свободи слова у Німеччині» так: «книга є скарбницею розумних аргументів, аналізів та вражаючої інтелектуальної мужності»⁴³⁶.

У 2012 році на полицях німецьких книгарень з'явилася ще одна резонансна праця. Автор – колишній бургомістр сумнозвісного району Берліна Нойкьольн (Neukölln) Хайнц Бушковскі (Heinz Buschkowski), котрий пропрацював на цій посаді більше десяти років. Книга носить назву «Нойкьольн всюди» («Neukölln ist

⁴³³ Hugendick D. Thilo Sarrazin. Er nun wieder / Zeit-Online – 2014. – 24.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2014-02/thilo-sarrazin-tugendterror-meinungsfreiheit>

⁴³⁴ Bades Buchkritik zu Sarrazins „Nugendterror“. Die Welt ist unrecht und es ist auch gut so! / MiGazin – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.migazin.de/2014/02/24/thilo-sarrazin-der-neue-tugendterror-rezension-klaus-bade-welt-ungerecht/>

⁴³⁵ Simon A.C. Sarrazin schreibt über „Tugendterror“ – und hat oft recht – 2014 – 25.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diepresse.com/home/kultur/literatur/1567435/Sarrazin-schreibt-uber-Tugendterror-und-hat-oft-recht>

⁴³⁶ Hebermann G. Rezension. Thilo Sarrazin: Der neue Tugendterror. Die Religion der Gleichheit / Eigentümlich frei – 2014. – 24.03. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ef-magazin.de/2014/03/24/5105-rezension-thilo-sarrazin-der-neue-tugendterror>

überall»)⁴³⁷. У своїй праці автор стверджує, що про інтеграцію та проблеми, пов'язані з нею, в Німеччині написано і обговорено дуже багато, проте мало що із цього є правдою, бо правда ця є «...болісною, а кожен хоче уникнути болю. І суспільство також»⁴³⁸. Він критикує німецьку інтеграційну політику та закидає їй бездіяльність. На його думку, Німеччина має докорінно змінити свою міграційну політику⁴³⁹. Автор наголошує, що його книга є політичною працею, а не науковою експертизою⁴⁴⁰. Ця книга також була різко розкритикована у ЗМІ. Автора стали звинувачувати: у расизмі, стереотипізації, ненависті до мігрантів і т. ін.⁴⁴¹. Журналіст П. Вензірські (P. Wensierski) в інтерв'ю журналу Шпігель (Der Spiegel) звинуватив бургомістра навіть у тому, що він писав цю книгу не сам, а з допомогою своїх колег та ще і у робочий час, а отже за рахунок коштів платників податків і т. ін.⁴⁴². Відповідь Х. Бушковські вражає німецькою прискіпливістю та далекоглядністю державного службовця: «Я оплатив адміністрації району кожен скріпку та кожен листок паперу. Я взяв на прокат ноутбук і навіть заплатив прийняту в даній місцевості орендну плату за ті вихідні дні, на яких я працював над книгою у бюро, більш коректно неможливо зробити»⁴⁴³.

На перший погляд у німецькій пресі розгорнулося відкрите обговорення питання невдалої інтеграції іммігрантів, а особливо їхніх нащадків. Ключовими пунктами обговорення є питання щодо освіти, несумісності культур, способу життя та національних характеристик. Проте критика імміграційної політики та

⁴³⁷ Buschkowsky H. Neukönnl ist überall... – 397 s.

⁴³⁸ Ibid. – S.12.

⁴³⁹ Ibid. – S.330.

⁴⁴⁰ Ibid. – S.9.

⁴⁴¹ Foroutan N. Polemik. Wird man doch noch sagen können. Heinz Buschkowskys Buch ist rassistisch – auch wenn er das gar nicht will. Von Naika Foroutan / Spiegel-Online – 2012 – 01.10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-88861786.html>

⁴⁴² Wensierski P. Ghostwriter-Vorwurf gegen Buschkowsky „Völliger Quark“ / Spiegel-Online – 2013 – 18.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/neukoelln-ist-ueberall-heinz-buschkowsky-weht-sich-gegen-vorwuerfe-a-878396.html>

⁴⁴³ Ibid.

поведінки мігрантів у німецькій державі завжди сприймається вкрай негативно та неодмінно закінчується цькуванням ЗМІ. Консенсус з приводу проблем інтеграції іммігрантів існує лише у тому, що в центрі інтеграційних зусиль мають бути знання німецької мови та утвердження конституційних цінностей. А з цим у багатьох іммігрантів є проблема: вони не бажають жити за німецькими законами, не можуть, або, скоріше, не хочуть вчити німецьку мову – живуть, спілкуючись лише у колі представників свого етносу та притримуючись традицій країни походження. В німецьких школах є багато класів, в яких учні з поганим знанням мови складають переважну більшість; є і такі класи, де кількість таких дітей сягає майже 100 %⁴⁴⁴. Погане знання мови не дає їм можливості отримати освіту, кваліфікацію, а отже, вони не реалізуючи себе як особистості, осідають у низах суспільства.

Ігнорування мігрантами в Німеччині законів держави, в якій вони проживають та загальносвітових прав людини і дитини заради дотримання звичаїв власної культури є ще однією проблемою німецького мультикультурного суспільства. Наприклад, згідно зі статтею 226а⁴⁴⁵ Кримінального кодексу ФРН, жіноче обрізання та примусовий шлюб (згідно 237 статті⁴⁴⁶) є злочином, але це не стримує мігрантів, які знаходять виходи із ситуації: *«Тобто, це досить (неможливо розібрати слово) чорні цифри[неофіційна статистика – прим. авт.] чи також просто батьки, котрі везуть своїх дочок у Кенію, роблять це там і приїздяють назад, так само як і примусові шлюби, взагалі-то - заборонено, але все одно це є. А в Німеччині обрізання теж заборонене, але проти цього нічого не зробиш»⁴⁴⁷*. Жіноче обрізання практикується переважно у країнах Африки, а

⁴⁴⁴ Schayan J. Zusammen leben in Deutschland / J. Schayan // Deutschland. – 2008. – № 5. – S. 44.

⁴⁴⁵ Strafgesetzbuch (StGB) § 226a Verstümmelung weiblicher Genitalien / Bundesministerium der Justiz und für Verfassungsschutz. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/___226a.html

⁴⁴⁶ Strafgesetzbuch (StGB) § 237 Zwangsheirat / Bundesministerium der Justiz und für Verfassungsschutz. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/___237.html

⁴⁴⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 68-69. – Інтерв'ю № 68-69. – Арк. 161.

також у Саудівській Аравії та Індонезії. Воно, заборонене навіть у деяких країнах походження, має декілька видів складності⁴⁴⁸ й призводить до фізичного каліцтва жінки⁴⁴⁹ та важких психологічних травм. За даними організації із захисту прав жінок Terre des Femmes, у 2013 році в Німеччині проживало близько 30 тис. жінок, котрі страждають від цього обряду: 24 тис. жінок з уже проведеною процедурою і 6 тис. дівчаток, котрі гіпотетично мають пройти цю процедуру у майбутньому⁴⁵⁰. З вище зазначеного видно, що глибоко вкорінені традиції не легко змінити із введенням закону. Іммігранти свого часу приїхали до Німеччини щоб жити краще, проте не бажаючи змінювати спосіб життя і традиції. Це стосується не лише разючих відмінностей у культурі мусульман та німців, а також інших мігрантів, що проживають на території ФРН.

Варто зауважити, що далеко не всі громадяни Німеччини, та етнічні німці зокрема, прихильно ставляться до наявності великої кількості мігрантів та їх поведінки в німецькій державі. Невірним буде також стверджувати, що німецьке населення зовсім позбавлене страху перед чужими культурами, ворожості до них чи не схильне до стереотипізації та ототожнення поведінки окремих представників із всім етносом. Наприклад, після 11 вересня 2001 року частина німецького населення схильна ототожнювати мусульман із терористами⁴⁵¹. А німців із колишніх радянських республік у німецькому суспільстві досі називають

⁴⁴⁸ Gärtner B. UN erlässt Resolution gegen weibliche Genitalverstümmelung // Telepolis – 2013. – 04.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heise.de/tp/artikel/38/38279/1.html>

⁴⁴⁹ Frimmer V. Religiöse Beschneidung erhält Unterstützung. Beschneidung von Mädchen bleibt ein Verbrechen // Focus-Online. – 2012. – 19.07. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.focus.de/gesundheitsratgeber/frauenmedizin/gynaekologie/tid-26596/vorstoss-zur-straffreiheit-bei-beschneidung-von-jungen-verstuemmelung-von-maedchen-bleibt-straftbar-weibliche-genitalverstuemmelung-auch-in-deutschland_aid_784526.html

⁴⁵⁰ Springer A. Wenn eine zugenähte Vulva Normalität bedeutet // Die Welt. – 2013. – 27.06. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article117523332/Wenn-eine-zugenaechte-Vulva-Normalitaet-bedeutet.html>

⁴⁵¹ Погорельская С.В. Мусульмане в Германии: Специфика интеграции... – С. 162.

«росіянами»⁴⁵², при цьому ототожнюють їх саме із Росією не залежно від того, з якої країни вони прибули⁴⁵³. Одначе, це великою мірою пов'язано із поведінкою та менталітетом цього прошарку німецького суспільства, котра значно відмінна від німецької. Як слушно зауважує С.В. Погорельская, сучасні російські німці називають себе «русаками»⁴⁵⁴, помітно, що ментально вони більш схожі на росіян ніж на німців

Під час першого етапу опитування автору випадково вдалося поспілкуватися із представником німецького населення, котрий притримується правої ідеї. До мультикультуралізму респондент ставиться вкрай негативно, а до іноземців із пересторогою: *«Так, в мене... я просто правий... тобто, я не маю нічого, тобто, скажімо, раси... Я просто побоююсь, що, наприклад, ...що раса... що все так змішується, бо... Що ми, німці, колись просто перестанемо існувати. Бо я думаю так, вони всі тут поширюються і у мене складається враження, що колись через двадцять, тридцять років ми німці станемо гостями, країною для мігрантів, а ми не матимемо права голосу»*⁴⁵⁵. Проте стосовно права дітей мігрантів називатися німцями респондент зазначив: *«Діти – це дуже важка тема. Ну, треба поглянути з плином часу, коли діти підростуть і матимуть власну думку»*⁴⁵⁶. Вуличні громадські протести 2014 року та погроми притулків для біженців 2015 року показують, що в Німеччині склалася сприятлива ситуація для поширення правих та праворадикальних ідей. Причиною цьому стала недалекоглядність міграційної політики німецької влади, замовчування проблем, відверте небажання їх вирішувати та вседозволеність, породжена викривленим розумінням толерантності.

---

⁴⁵² Погорельская С.В. Иммиграция без иностранцев? (Особенности внутригерманской дискуссии о новой иммиграционной политике)... – С. 143.

⁴⁵³ Погорельская С.В. Иммиграция и проблемы безопасности: На примере Германии... – С. 50.

⁴⁵⁴ Погорельская С.В. Иммиграция без иностранцев? (Особенности внутригерманской дискуссии о новой иммиграционной политике)... – С. 143.

⁴⁵⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 37. – Інтерв'ю № 37. – Арк. 160.

⁴⁵⁶ Там само. – С.159.

Отже, наведений матеріал дозволяє констатувати, що переважна більшість німців, як старшого так і молодшого віку, сприймають політику мультикультуралізму або змирилися з нею. Наразі етнічні характеристики слова «німець» навмисно ігноруються та поступово відходять в минуле: *«В кінці кінців для мене німець той, хто має громадянство. Тобто, це є сучасний підхід... Я маю на увазі, (неможливо розібрати) сказати, що це залежить від крові, що ж за дурниця, що за застаріла манера говорити. Е... бути німцем з правової точки зору достатньо для того щоб називати себе німцем»*⁴⁵⁷. Сьогодні приналежність до німців визначає наявність німецького громадянства, котре не так легко отримати.

Проте про повну відвертість у цьому питанні судити важко, адже після Другої світової війни в Німеччині склалася ситуація, коли навіть натяк на міжетнічні складнощі чи навіть обговорення міжетнічних стосунків одразу сприймається як нетерпимість та ксенофобія. Справедливим видається іронічне зауваження у журналі Шпігель (Der Spiegel): *«У нас крадуть суверенітет бути проти»*⁴⁵⁸. Лаконічні й короткі відповіді респондентів, як старшого так і молодшого віку, наводять автора на думку про те, що вони були не зовсім відвертими в своїх відповідях або просто некритично ставляться до цього питання. Можна погодитися з небагатьма відвертими респондентами: *«Відчуваєш, що тебе, певною мірою, розвели, коли всі так, певним чином, прикидаються, лише тому, що це опитування, котре записується. Я вважаю це повним ідіотизмом, певною мірою, бо ніхто не може мені сказати, що немає ніяких проблем»*⁴⁵⁹. Небажання пересічних німців усвідомити чи визнати наявність проблем у мультикультурному суспільстві призводить лише до загострення цих проблем. Яскравим прикладом такого загострення слугують протести 2014-2015 років. Сучасна Німеччина – це не лише країна з великою кількістю мігрантів, більше

⁴⁵⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 76. – Інтерв'ю № 76. – Арк. 186.

⁴⁵⁸ Der letzte Deutsche. Debatte. Uns wird die Souveränität geraubt, dagegen zu sein. Eine Glosse von Botho Strauß // Der Spiegel. – 2015. – №41. – S. 122.

⁴⁵⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 55-56. – Інтерв'ю № 55-56. – Арк. 84.

того – це країна, котра просто не може обійтися без цих мігрантів в економіці та на ринку праці. Проте варто наголосити на тому, що це не означає, що вона не має контролювати не лише міграційні потоки, а і тих мігрантів, котрі вже знаходяться в країні та стали її невід’ємною частиною. Це також не означає, що вона не має вимагати від мігрантів лояльності та співпраці. Адже практика вже показує – від іммігрантів та їх нащадків треба вимагати і вимагати набагато більше, ніж це зараз робить німецька влада.

РОЗДІЛ 4. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НІМЦІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

4. 1. Історична пам'ять як складова німецької етнонаціональної свідомості

Однією із складових етнонаціональної ідентичності є історична пам'ять. Вона суттєво впливає на формування системи цінностей людини. Для німецького народу історична пам'ять є дуже важкою темою. Перша та Друга світові війни ініціювали процеси, які до цього дня здійснюють вагомий вплив на німецький народ, особливо на його етнонаціональну ідентичність. Остання війна спричинила фундаментальні зміни і, як вірно зазначив німецький історик Р. Козеллек, «таким чином змінюється і пов'язана з нею свідомість. Враження від війни перетворюються на спогади про війну. Однак вони не є константною величиною, оскільки теж зазнають на собі впливу наслідків, зумовлених війною, котрі можуть надати їм нової форми, витіснити, скерувати їх в певне русло, одне слово, змінювати. Багато чого забувається, відходить на задній план, дещо міцно осідає в пам'яті, дещо героїзується. Війна пожинає свої плоди, які фільтрують ментальні здобутки пам'яті»⁴⁶⁰.

Серед іншого, під час першого етапу нашого опитування ми намагалися розкрити особливості місця історичної пам'яті в самосвідомості сучасних німців. Зокрема, автора роботи цікавило чи пишаються сучасні німці своєю країною і якщо так, то чим саме. Дані опитування показали, що зі 100 респондентів 53 – пишаються своєю країною, а саме її досягненнями після Другої світової війни, сучасним статусом країни, зважаючи на події минулого та сучасні економічні проблеми у світі, соціальною підтримкою і т. ін.; 35 респондентів – не пишаються, зважаючи на пережите минуле або через сучасні проблеми в державі, або просто не розуміють, як це бути гордим за країну, адже це не їх досягнення і вони

---

⁴⁶⁰ Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії... – С. 300.

виросли без цього почуття: *«Ні, я не можу сказати, тобто, не горда, але і не не горда, отже, я не знаю чому б я мала бути гордою»*⁴⁶¹. Цікавим є і той факт, що 6 респондентів взагалі відмовилися давати відповідь на це запитання без пояснення причин, а ще 6 не змогли визначитися, бо ніколи не замислювалися над цим питанням.

Отримані дані перегукуються з результатами дослідження, проведеного соціологами університету Хохенхайм (Universität Hohenheim), котрі до 60-річчя заснування ФРН провели комплексне дослідження на замовлення благодійного Фонду ідентичності (Identity Foundation), заснованого у 1998 році Паулом Й. Когтесом⁴⁶². За результатами дослідження близько 60% – німців пишаються своєю батьківщиною, більше 80% – уже не соромляться бути німцями, а більше 74 % – стверджують, що, не зважаючи на історію своєї країни, можуть бути гордими за Німеччину⁴⁶³.

Відповідальність за тяжкі злочини нацистів вплинула на німецьку національну свідомість. До сьогоднішнього дня німці соромляться слова «фюрер» і вважають, що нацистське минуле не можна забувати. Хоча зараз така думка панує переважно серед старшого покоління: *«Якщо Ви запитаєте молодих людей, котрі не мають нічого спільного з Другою світовою війною, навіть через батьків, вони скажуть: “Я не маю що сказати з цього приводу, це мене не цікавить”. Ми, батьки яких стали свідками війни, ми маємо інше ставлення до цього»*⁴⁶⁴. Респондент наголошує і пояснює: *«Ви маєте собі уявити, Німеччина в світі була рівноцінна геноциду і злим німцям. І тому ти, навіть якщо ти сам не був причетний до цього, відчував провину, провина робить тебе боязливим і стриманим, і тоді ти краще скажеш: “Тоді я краще не буду вішати свій прапор*

⁴⁶¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 99-100. –Інтерв'ю № 99-100. – Арк. 331.

⁴⁶² Identity Foundation Gemeinnützige Stiftung für Philosophie – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.identity-foundation.de/>

⁴⁶³ Die nationale Identität der Deutschen. Pressemitteilung: Die Deutschen Lieben ihr Land (05/2009) / University of Hohenheim – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://privatrecht.uni-hohenheim.de/project/die-nationale-identitaet-der-deutschen>

⁴⁶⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 89-90. –Інтерв'ю № 89-90. – Арк. 290.

перед дверима”, а то ще прийде хтось і скаже: “Ти злий німець, що ти робиш? Ти не можеш цього робити”, навіть якщо це не було заборонено. Деякі символи тут заборонені і зараз. Ти не можеш тут носити свастику чи якісь нацистські паролі, це добре, я вважаю, бо це заважає, таким речам знову вийти на поверхню, але проблеми, котрі були, пов’язані з тим щоб гордитися країною чи співати національні пісні, чи щось таке, в яких ми теж співаємо не всі рядки, це нам заборонено...»⁴⁶⁵. Стосовно заборони символів – респондент має на увазі параграф 86 Кримінального кодексу ФРН, що забороняє пропаганду організацій та політичних партій, які визнані незаконними у ФРН та суперечать Основному закону⁴⁶⁶, а також параграф 86а, що забороняє розповсюдження та зберігання символіки заборонених партій та організацій⁴⁶⁷. До символів відносяться прапори, символіка, уніформа, слогани, форми привітання, забороненими також вважаються і зовнішньо схожі символи.

Говорячи про заборону виконання національних пісень, респондент мав на увазі заборону виконувати національний гімн у повному обсязі. Національним гімном Німеччини сьогодні є «Пісня німців» («Das Lied der Deutschen» або «Deutschlandslid» – «Пісня Німеччини»), написана 26 серпня 1841 року професором германістики Бреславського університету Августом Хайнріхом Гофманом під псевдонімом фон Фаллерслебен⁴⁶⁸. 11 серпня 1922 президент Фрідріх Еберт утвердив «Пісню німців» національним гімном

⁴⁶⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 89-90. – Інтерв’ю № 89-90. – Арк. 289.

⁴⁶⁶ Strafgesetzbuch (StGB) § 86 Verbreiten von Propagandamitteln verfassungswidriger Organisationen / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/___86.html

⁴⁶⁷ Strafgesetzbuch (StGB) § 86a Verwenden von Kennzeichen verfassungswidriger Organisationen / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/___86a.html

⁴⁶⁸ Bluhm W., Lenz M., Natusch M.A. Blühe, deutsches Vaterland! Materialien zum Lied der Deutschen, Burschenschaftliche Bücherei, Heft 23, September 2001 / W. Bluhm, M. Lenz, M.A. Natusch – Emmerich: Verlag Thomas Mayer-Steudte, 2001. – S. 11.

Ваймарської республіки⁴⁶⁹. В часи націонал-соціалізму до першої строфи «Пісні німців» додали пісню штурмфюрера СА Хорста Весселя, написану ним у 1927 році,⁴⁷⁰ і в такому вигляді виконувався гімн. Друга, а особливо третя строфа «Пісні німців», з її демократичним змістом, не відповідали нацистській ідеології⁴⁷¹. Після поразки Німеччини у Другій світовій війні, розпорядженням військової адміністрації союзників № 154 від 14 липня 1945 року.⁴⁷² «Пісню німців» було заборонено виконувати. Лише 16 грудня 1949 року розпорядження № 154 було формально зупинене союзницькою контрольною радою⁴⁷³. У 1952 році перший канцлер ФРН Конрад Аденауер наполіг на тому, щоб залишити саме «Пісню німців» гімном ФРН, проте дискусії з приводу того, які строфи вважати гімном, тривали ще довго. Лише 7 березня 1990 року Федеральний конституційний суд постановив, що виключно третя строфа є захищена законодавчо⁴⁷⁴, а у 1991 році президент Ріхард фон Вайцеккер та канцлер Гельмут Коль дійшли згоди, що саме третя строфа є офіційним національним гімном об'єднаної Німеччини⁴⁷⁵. Перша та друга строфи не виконуються на

---

⁴⁶⁹ Müller G. Lieder der Deutschen. Bertolt Brechts «Kinderhymne» als Gegenentwurf zum «Deutschlandlied» und zur «Becher-Hymne» – S. 6.

⁴⁷⁰ «Einigkeit und Recht und Freiheit» : zur musikalisch-politischen Geschichte der deutschen Nationalhymne – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.librarian.be/pdf/nathymne.pdf>

⁴⁷¹ Deutschland über alles. Josef Haydn, 1797. Heinrich Hoffmann von Fallersleben, 1841 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rk-julbach.de/allgemeines/dienst_hymne.pdf

⁴⁷² Bluhm W., Lenz M., Natusch M.A. Blühe, deutsches Vaterland! Materialien zum Lied der Deutschen, Burschenschaftliche Bücherei, Heft 23, September 2001. – S. 49.

⁴⁷³ Ibid. – S.50.

⁴⁷⁴ «Einigkeit und Recht und Freiheit» : zur musikalisch-politischen Geschichte der deutschen Nationalhymne – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.librarian.be/pdf/nathymne.pdf>

⁴⁷⁵ Bekanntmachung der Briefe des Bundespräsidenten vom 19. August 1991 und des Bundeskanzlers vom 23. August 1991 über die Bestimmung der 3. Strophe des Liedes der Deutschen zur Nationalhymne der Bundesrepublik Deutschland / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/nhbrfbek/BJNR021350991.html>; Das Deutschlandlied ist Nationalhymne der Bundesrepublik Deutschland // Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. – № 89. – 27 August 1991, Bonn –

офіційних державних заходах, проте їх виконання у побуті не є офіційно забороненим для громадян⁴⁷⁶.

Не зважаючи на досить оптимістичні результати дослідження соціологів університету Хохенхайм, варто зазначити, що наше опитування підтвердило – для німецького народу ще характерна особлива психологічна травма, котру заподіяв нацизм⁴⁷⁷. Пережитий сором породив особливу ситуацію в етнонаціональній ідентичності німців, а саме страх проявити і показати свою любов до батьківщини. Навіть у сучасних німців залишається почуття невпевненості в інтерпретації подібних дій, страх неправильного сприйняття громадськістю та в світі загалом: «...національна гордість в Німеччині... вона завжди лише негативно сприймається...»⁴⁷⁸. Для німців дана тема залишається досить делікатною. Донині, задаючи німцям запитання, що хоча б побічно пов'язані з їх історичною пам'яттю, варто бути дуже обережним, щоб не наштотхнутися на нерозуміння та не відлякати респондента. Про національну гордість чи німецьку ідентичність німці висловлюються дуже обережно. Як зазначає Б. Вестле, у повоєнний період розвиток національних почуттів німців знаходився під прискіпливою увагою, що «паралізувало» німецьку національну гордість⁴⁷⁹.

Дані нашого опитування засвідчують, що переважна більшість сучасних німців пишаються своєю країною. Проте все ж помітно, що респонденти, відповідаючи на запитання, зважають на історичний досвід свого народу, хоча і не завжди відверто про це говорять: «за саму Німеччину я насправді не дуже гордий.

[Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0255_hym&object=facsimile&l=de

⁴⁷⁶ Bluhm W., Lenz M., Natusch M.A. Blühe, deutsches Vaterland! Materialien zum Lied der Deutschen, Burschenschaftliche Bücherei, Heft 23, September 2001. – S. 51-52.

⁴⁷⁷ Deutsche Identität, lieber nicht / Kritikgesellschaft. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kritikgesellschaft.wordpress.com/2008/04/10/deutsche-identitat-lieber-nicht/>

⁴⁷⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 61. – Інтерв'ю № 61. – Арк. 114.

⁴⁷⁹ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 44-45.

Я вважаю, це, певним чином, країна, в якій можна дуже добре жити, де ти маєш більше шансів і прав, ніж у багатьох інших країнах цього світу. Але це, скажімо, було б неправильним сказати ніби я гордий за Німеччину»⁴⁸⁰.

Як висловлюється культурний антрополог та працівник благодійного Фонду ідентичності Надія Росманн (Nadia Rosmann) те, що німці знову пишаються своєю країною – є зовсім новим для Німеччини, але вона також наголошує, що усвідомлення провини ще живе, хоча більшість німців вже не бажають обмежувати себе, зважаючи на це почуття⁴⁸¹. Дану тенденцію підтверджують і результати нашого дослідження: *«Я вважаю, ще до цього часу в німецьких книжках занадто заякорилась ця німецька провина, ця історична німецька провина, і це має бути змінено, і якщо це станеться, якщо влада зможе цього добитися, зараз ми на шляху до цього... (якщо будуть – О.Т.), змінені шкільні підручники, тоді в наступних поколіннях могло б дійти до того, що вона знову посилиться, так. Тобто, ця німецька ідентичність і національна самосвідомість, і сподіваюсь, що так і буде, я не націоналістка чи щось таке. ...Я вважаю, прикрим... це ж дійсно лише... в Німеччині, що треба дивитися щоб не дуже підкреслювати національну гордість, чи не так»⁴⁸²*. Наведені слова також яскраво ілюструють те, як німці, при вияві своїх національних почуттів і бажання посилити етнонаціональну самосвідомість серед населення, одразу ж виправдовуються, наголошуючи, що вони не є націоналістами. Соціолог Ф. Кемпф навіть пише про «стигматизацію»: «Термін „стигма“ зазвичай використовується для позначення властивостей, котрі є вищою мірою

⁴⁸⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 72. – Інтерв'ю № 72. – Арк. 172.

⁴⁸¹ Sadigh P. Studie zur Identität. 60 % der Deutschen zeigen Nationalstolz / Der Tagesspiegel. – 2009. – 29.04. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.tagesspiegel.de/weltspiegel/studie-zur-identitaet-60-prozent-der-deutschen-zeigen-nationalstolz/1801274.html>

⁴⁸² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 64. – Інтерв'ю № 64. – Арк. 134-135.

дискредитуєчими»⁴⁸³, автор стверджує, що для подолання «ушкодженої ідентичності» німцям пора припинити стигматизувати самих себе⁴⁸⁴.

У 2001 році група соціальних психологів Марбургського університету порадила не використовувати в політиці та ЗМІ речення: «Я гордий бути німцем», причина – можливість і небезпека осуду громадськості⁴⁸⁵. Стосовно правомірності подібних висловлювань розгорнулися справжні дебати. Німецька влада, з обережністю, намагалася спростувати слова соціальних психологів Марбургського університету. Зокрема, тодішній канцлер Німеччини Герхард Шредер в інтерв'ю для газети «Зюддойче цайтунг» (Süddeutsche Zeitung) зазначив: «Я пишаюся досягненнями людей та демократичною культурою. І в цьому сенсі я німецький патріот, що гордий за свою країну»⁴⁸⁶.

Існує думка, що німці здатні репрезентувати свій патріотизм лише під час певних подій⁴⁸⁷. Для прикладу, в 2006 році під час чемпіонату світу з футболу на німецьких вулицях важко було знайти машину без німецького прапора, що засвідчував ідентифікацію з національною командою; люди намагались одягатися в кольори прапора, вивішували прапори з вікон, розмальовували обличчя спеціальними фарбами і т. ін. Німецький триколон бере свій початок з 1817 року, коли на святкуваннях, присвячених 300-річчю Реформації, кілька сотень студентів, що виступали за об'єднання Німеччини, використали у якості знамена полотно, котре складалося з горизонтальних смуг – темно-червоної і чорної, з

⁴⁸³ Kempf V. Stigma deutsch. Aufsätze zur Bewältigung einer beschädigten Identität / Volker Kempf. – Frankfurt am Main: Haag und Harchen, 2000. – S. 88.

⁴⁸⁴ Ibid. – S.95.

⁴⁸⁵ Deutsche Identität, lieber nicht / Kritikgesellschaft. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://kritikgesellschaft.wordpress.com/2008/04/10/deutsche-identitaet-lieber-nicht/>

⁴⁸⁶ Patriotismustreit «Ich bin gerne Deutscher, weil...». Warum Politiker Deutschland gut finden. Eine Dokumentation patriotischer Sprüche / Frankfurter allgemeine. Politik. – 2001. – 20.03. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/patriotismustreit-ich-bin-gerne-deutscher-weil-115759.html>

⁴⁸⁷ Sadigh P. Studie zur deutschen Identität. Werkeln am Nationalbewusstsein / Zeit-Online – 2009. – 29.04 – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zeit.de/online/2009/18/identitaet-deutsche>

гілкою дуба із обрамленням золотої бахроми⁴⁸⁸. Державним прапором Німеччини горизонтальний чорно-червоно-золотий триколор став у 1848 році.⁴⁸⁹ Після Другої світової війни всі види німецьких національних знамен були заборонені. Офіційно німецький чорно-червоно-золотий триколор був знову затверджений в 1949 році, що було зафіксовано в 22 статті Основного закону ФРН⁴⁹⁰. В НДР також було затверджено чорно-червоно-золотий прапор, проте з гербом посередині. Після об'єднання Німеччини символіка ФРН поширилася на всю державу.

У 2006 році німці здивували світ і самих себе: доволі стримане ставлення до власного національного прапору (у порівнянні, наприклад, з американцями) змінилось справжньою ейфорією. Чемпіонат світу з футболу створив в країні атмосферу справжнього свята. У пресі ті події прозвали «Літньою казкою»⁴⁹¹, вона змінила уявлення жителів інших країн про німців. Зокрема, зазвичай крім працьовитості та пунктуальності німецькому національному характеру приписують такі типові риси як: невміння радіти життю, людська холодність та перерегламентація⁴⁹². Проте, як слушно зауважує професор психології Кьольнського університету У. Шмідт-Дентер, котрий десять років присвятив дослідженню німецької ідентичності, події 2006 року показали, що національна гордість та привітність до чужинців можуть співіснувати⁴⁹³.

⁴⁸⁸ Флаги мира. – Москва: Эксмо, 2007. – С. 17.

⁴⁸⁹ Знамиеровский А. Флаги. Всемирная энциклопедия / Альфред Знамиеровский; [пер. И. Комаровский]. – Москва: Эксмо, 2009. – С. 143.

⁴⁹⁰ Die Bundesflagge / Deutscher Bundestag – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/symbole/flagge/index.html>

⁴⁹¹ Schayan J. Deutschland feiert 60 Jahre Bundesrepublik und 20 Jahre Fall der Berliner Mauer / J. Schayan // Deutschland. – 2009. – № 2. – S. 16.

⁴⁹² Honolka H., Götz I. Deutsche Identität und das Zusammenleben mit Fremden... – S. 113.

⁴⁹³ Braun M. Warum sich die Deutschen selbst nicht mögen // Die Welt – 2012. – 13.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article13813483/Warum-sich-die-Deutschen-selbst-nicht-moegen.html>

Респонденти, опитані автором, теж зазначали, що помічають прояви патріотизму в Німеччині лише під час футбольних змагань: «...я, наприклад, помічаю національну гордість лише коли футбол...»⁴⁹⁴. Проте у 2006 році німці показали всьому світові, що вони гостинні господарі, які вміють веселитися. Дійсно, ті події стали небаченими для Німеччини, адже навіть самі німці не очікували такого ажіотажу. Ціла нація знаходилася тоді у справжньому піднесенні. Як влучно зауважує один із респондентів: «Німці... дуже рідко виставляють свої національні прапори... Це, звичайно, пов'язано з тим минулим, яке ми маємо, але що було певною мірою переломним моментом, здається це було в 2006, якщо я не помиляюся, коли в нас був чемпіонат світу з футболу, і тоді вона прокинулася як, я б сказала, як та спляча красуня, та національна гордість, що була прихована. В молоді, яка всі ці політичні події вже не сприймає так трагічно...»⁴⁹⁵. Важливо також зазначити, що ейфорія на німецьких вулицях в 2006 році була прецедентним явищем для Німеччини та стосувалася в першу чергу саме спортивних досягнень. Як висловився почесний професор університету Хохенхайм Ойген Бусс: «Німецький патріот знаходиться в меншості... Типовим є не загальний зв'язок із нацією, а скоріше свого роду клаптикова ковдра з багатьох малих компанійсько-патріотичних вогнищ. Колективні публічні переживання тимчасово діють як симуляція національного почуття»⁴⁹⁶.

Німецькій ідентичності притаманна певна неоднозначність: з одного боку – сором за часи націонал-соціалізму та скоєні злочини проти людства, з іншого – гордість за досягнення країни, як в минулому (музика, медицина, винаходи і т. д.), так і на сучасному етапі (економіка, рівень життя і т. д.): «Ну, я насправді відчуваю себе дуже привілейовано, що я можу тут жити. Бо я вважаю, що ми є однією з небагатьох країн у цілому світі, котрій ще дійсно добре живеться, що у

⁴⁹⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 61. – Інтерв'ю № 61. – Арк. 114.

⁴⁹⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 22. – Інтерв'ю № 22. – Арк. 92.

⁴⁹⁶ Identity Foundation. Gemeinnützige Stiftung. Presseinformation. Deutsch-Sein-eine Frage von Herz, Kultur und Geist. Vier Prototypen gelebter deutscher Identität. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.identity-foundation.de/>

нас так багато можливостей, що стосується освіти і культури, я думаю, нам тут живеться дуже добре і я дуже рада, насправді, що я можу тут жити. Так. Гордість, не знаю, але я у, будь-якому разі, дуже рада, що я можу тут жити»⁴⁹⁷.

Проте нами була помічена цікава суперечлива тенденція – німецька молодь, здається, росте без відчуття патріотизму, навіть вважає його зайвим: *«Це не патріотизм чи щось таке, але і не те щоб я вважала Німеччину гівняною, тобто. Нейтрально. Я вважаю, це просто непотрібно, якщо ти... (замислюється) Я вважаю, це тупо репрезентувати власну країну, у будь якій формі»⁴⁹⁸*. Багато респондентів стверджували, що «гордість» це абсолютно невірне слово, адже пишатися можна лише своїми власними досягненнями, а не країною в якій ти живеш: *«...мені б ніколи не спало на думку сказати: «Я гордий бути німцем», - це я вважаю повною нісенітницею, ти просто десь народжуєшся не можна гордитись цим, це ж не моя заслуга»⁴⁹⁹*. Як зазначає Б. Вестле, схожі думки є дуже поширеними у Німеччині. Досліджуючи питання німецької національної гордості науковці часто стикаються із відповіддю: *«Національність – це питання випадку, гордитися можна лише власними досягненнями, а не випадковістю» та «Національність не є важливою, гордість за національність – це неприпустиме узагальнення, адже важливою є лише конкретна людина»⁵⁰⁰*.

Не лише для зрілого населення, а навіть для декого з молоді національна гордість є проблемою: *«Для мене проблема сказати, що я горда бути німкенною, чи горда за Німеччину. Ні... я б не сказала. Ні.»⁵⁰¹*. Як зауважує У. Шмідт-Дентер, велика кількість німців переконана, що *«щоб запобігти поверненню націоналізму вони завжди мають бути самокритичними»⁵⁰²*. Причиною цього є манера

⁴⁹⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 70-71. – Інтерв'ю № 70-71. – Арк. 165.

⁴⁹⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 96-97. – Інтерв'ю № 96-97. – Арк. 319.

⁴⁹⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 26. – Інтерв'ю № 26. – Арк. 109.

⁵⁰⁰ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 213.

⁵⁰¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 5. – Інтерв'ю № 5. – Арк. 21.

⁵⁰² Braun M. Warum sich die Deutschen selbst nicht mögen // Die Welt – 2012. – 13.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

викладання історії в школі – про Третій Райх розповідають дуже емоційно, приділяючи велику увагу голокосту та долі євреїв. На думку психолога, сильніше це вражає дівчат. Згідно результатів опитування вони, у порівнянні з хлопчиками, мають слабшу національну ідентичність⁵⁰³. Фокусуючись на часах націонал-соціалізму, німецька шкільна програма історії мало часу приділяє іншим подіям в історії Німеччини, зокрема і повоєнним. Як наслідок, у молоді (як у етнічних німців, так і у молоді міграційного походження) складається лише негативне враження про Німеччину⁵⁰⁴. Окрім цього, У. Шмідт-Дентер вважає, що саме через це німці не розрізняють патріотизм та націоналізм⁵⁰⁵.

Інколи національну гордість взагалі не пов'язують з ідентичністю: *«Так, певним чином, є якась гордість за батьківщину, але я б не пов'язував це з ідентичністю німця, тобто, для мене гордість – це децо, чого ти маєш сам досягти...»*⁵⁰⁶.

Цікавим є і той факт, що із 100 опитаних нами респондентів назавжди виїхати з Німеччини готові – 35 осіб; 40 – не готові цього зробити; 22 – готові за певних обставин; 2 – зазначили, що вже повернулися із закордону і для 1 особи питання було не актуальним, адже вона і так більше не живе в Німеччині. Респонденти з легкістю говорять про свою готовність назавжди покинути батьківщину: *«...я також відкритий до того, щоб назавжди покинути Німеччину, бо я багато перебував в іноземних країнах і, скажімо, я не так вже глибоко пов'язаний з Німеччиною, щоб я не міг жити закордоном, в мене б не виникло ніяких проблем з цього приводу»*⁵⁰⁷. Така ситуація також пов'язана із

<http://www.welt.de/politik/deutschland/article13813483/Warum-sich-die-Deutschen-selbst-nicht-moegen.html>

⁵⁰³ Braun M. Warum sich die Deutschen selbst nicht mögen // Die Welt – 2012. – 13.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.welt.de/politik/deutschland/article13813483/Warum-sich-die-Deutschen-selbst-nicht-moegen.html>

⁵⁰⁴ Ibid.

⁵⁰⁵ Ibid.

⁵⁰⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 49. – Інтерв'ю № 49. – Арк. 40.

⁵⁰⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 28. – Інтерв'ю № 28. – Арк. 116.

глобалізаційними процесами у світі, мобільністю сучасного населення та можливостями, котрі надає нам сучасне життя. Але варто також нагадати, що згідно результатів нашого опитування, Німеччину своєю батьківщиною вважає менше третини опитаних. Для інших це регіон, сім'я, друзі, відчуття впевненості, захищеності, комфорту і т. д. Багато хто не відчуває, не бачить зв'язку з країною, в якій народився та виріс. Деякі навіть говорять, що батьківщиною для них є Європа, але не Німеччина. Так, наприклад, одна із респонденток зазначає, що для неї батьківщина – це те, із чим вона відчуває найбільший зв'язок, але далі вона уточнює: *«Ну, Німеччина, я б сказала, не обов'язково, або дійсно регіон, або Європа. Це помітно коли покидаєш Європу»*⁵⁰⁸.

У Німеччині існує концепція «конституційного патріотизму» (Verfassungspatriotismus). Розроблена німецьким політологом та журналістом Д. Штернбергером (1907-1989) та почесним професором, філософом та соціологом Ю. Габермасом, вона відкидає будь-які «етнічні визначення національної держави»⁵⁰⁹. Проте, як наголошує Б. Вестле, Д. Штернбергер не мав на меті створювати заміну національному патріотизму, а лише намагався запропонувати тимчасове рішення⁵¹⁰. Для Д. Штернбергера: «Батьківщина – це конституція, котру ми робимо живою»⁵¹¹. Державна нація тримається за рахунок спільної волі, історії та поваги до законів держави, а не завдяки етнічній чи культурній спільності. Зауважимо, що ця концепція поширена лише у Німеччині⁵¹².

Отже, німецькому народу досі притаманне відчуття провини за злочини у Другій світовій війні, хоча сьогодні це характерно для старшого покоління німців, батьки і діди яких пережили війну та повоєнні роки. Варто погодитися, що з таким минулим бути гордим за свою країну досить складно, але правда і в тому,

⁵⁰⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 80. – Інтерв'ю № 80. – Арк. 212.

⁵⁰⁹ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 81.

⁵¹⁰ Ibid. – S. 65.

⁵¹¹ Ibid.

⁵¹² Ibid. – S 79.

що нова генерація не є відповідальною за події 70-річної давності. Як слушно зауважує німецький соціолог Ф. Кемпф: «Я думаю, німці є достатньо зрілими для того, щоб вживати слово „Німеччина“ і у позитивному значенні, без побоювань повернення до націонал-соціалізму»⁵¹³.

Результати опитування соціологів університету Хохенхайм та дослідження, проведеного автором показали, що сьогодні переважна більшість німців пишається бути німцями та відчуває гордість за досягнення своєї країни після Другої світової війни, особливо сучасні: сильна економіка, демократія, права людини, соціальне забезпечення, рівень життя в країні. Щоправда багато респондентів зауважили і про наявні проблеми в державі. Важливо наголосити на тому, що автором роботи все ж було помічено, що, в цілому, почуття патріотизму в німців досить слабке, особливо це стосується молоді. Поряд з цим, більшість опитаних нами респондентів готова виїхати з країни назавжди, лише б тільки були необхідні для цього умови: гроші, робота, наявність сім'ї поруч. Здається, з Німеччиною їх нічого не пов'язує крім сім'ї, друзів та нажитого майна. Ймовірно таке ставлення пояснюється тим, що сучасні німці схильні набувати постнаціональної свідомості, пов'язаної з демократичними ідеалами.

Цікавим є і прецедентний патріотизм німців – вияв національних почуттів та самосвідомості лише під час певних подій. У першу чергу це стосується футбольних матчів національної збірної Німеччини, коли населення країни дозволяє собі проявити національні почуття, підтримуючи свою команду. Ажіотажу подібного масштабу не зустрінеш на святкуванні національних свят, зокрема, наприклад, у День німецької єдності. Можна припустити, що така ситуація пов'язана з історичною пам'яттю німецького народу, що справила глибокий вплив на етнонаціональну свідомість німців.

4.2. Міграційна проблема та ставлення до неї німецького суспільства

---

⁵¹³ Kempf V. Stigma deutsch. Aufsätze zur Bewältigung einer beschädigten Identität... – S. 96.

Невдовзі після об'єднання в Німеччині сталася економічна криза 1991-1993 років, під час якої у суспільстві почала проявлятися ксенофобія стосовно іноземних мігрантів, які масово переселялися до країни з кінця 50-х років⁵¹⁴. І хоча більшість населення тодішньої Німеччини рішуче засудила ворожість до іноземців, що проявилось масовими демонстраціями та протестами, проте ця проблема існує і сьогодні.

Відомство з охорони конституції (Bundesamt für Verfassungsschutz) звітує про підвищення кількості злочинів на праворадикальному ґрунті у 2014 році⁵¹⁵. Незважаючи на те, що загальна кількість правопорушень на праворадикальному ґрунті лишалася відносно стабільною і у 2014 році склала 16,559 випадків (у 2013 – 16,557), кількість насильницьких злочинів різко зросла з 801 випадку в 2013 році до 990 у 2014⁵¹⁶. Однак, це лише офіційно визнана статистика, в той час як значна кількість злочинів залишається поза нею⁵¹⁷. На нашу думку, поширення ксенофобських настроїв у німецькому суспільстві і зростання кількості тяжких злочинів на праворадикальному ґрунті є одним із негативних наслідків німецької спроби побудувати мультикультурне суспільство.

В останні роки проявилися тенденції до створення організованого руху на, як стверджує німецька преса, «ксенофобських» засадах. Так, 11 жовтня 2014 року

⁵¹⁴ Карачурина Л. Иммиграционная политика Германии: успешный – неуспешный опыт / Л. Карачурина // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 7. – С. 50-60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0351/analit02.php>

⁵¹⁵ Rechtsextremismus Straf- und Gewalttaten // Bundesamt für Verfassungsschutz. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/zahlen-und-fakten-rechtsextremismus/zuf-re-2014-straf-und-gewalttaten.html>

⁵¹⁶ Anzahl der Straftaten insgesamt und der Gewalttaten mit rechtsextremistisch motiviertem Hintergrund in Deutschland 2005 bis 2014 // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/4032/umfrage/rechtsextremismus-und-fremdenfeindlichkeit-in-deutschland/>

⁵¹⁷ Gensing P. 20 Jahre nach dem Pogrom in Rostock. Das Problem heißt Rassismus / P. Gensing // tagesschau.de. – 2013. – 24.05. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.tagesschau.de/2012/08/22/das-problem-heist-rassismus/>

Лутц Бахманн створив у соціальній мережі Facebook закриту спільноту під назвою «Патріотичні європейці проти ісламізації Старого Світу» (PEGIDA), в якій закликав населення вийти на демонстрації, щоб протестувати проти ісламізації Європи, нинішньої політики надання притулку, відсутності свободи слова та «брехливої преси»⁵¹⁸. Починаючи з 20 жовтня, під проводом PEGIDA у кількох містах Німеччини пройшли багатотисячні мітинги противників міграції. На цих демонстраціях озвучувались наступні гасла: «За збереження нашої культури», «Захист батьківщини замість ісламізації», «Ненасильницькі та об'єднані проти релігійних воєн на німецькій землі», «Німеччина переповнена» та ін. Демонстранти навіть частково використали лозунги 1989-1990 років: «Ми більше не дамо себе обманювати. Ми є народ»⁵¹⁹. З 19 грудня 2014 року PEGIDA стала офіційною організацією⁵²⁰. 21 січня 2015 року у Ляйпцігу створена споріднена і чисельніша організація LEGIDA («Ляйпціг проти ісламізації Старого Світу»)⁵²¹, що проявила себе радикальніше. Її лозунгом стало – «За батьківщину, мир та німецьку домінуючу культуру, проти ісламізації та мультикультуралізму»⁵²². Переважно німецька преса засуджує діяльність цих організацій, звинувачуючи демонстрантів у расизмі, ксенофобії та нетерпимості. Слушним буде заперечити,

⁵¹⁸ Pegida – Patriotische Europäer gegen Islamisierung des Abendlandes // Netz-gegen-Nazis.de – 2014. – 08.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.netz-gegen-nazis.de/artikel/factsheet-und-zeitleiste-pegida-2918>

⁵¹⁹ Pegida und Meinungsfreiheit. Dummheit ist keine Schande // Frankfurter Allgemeine Politik. – 2014. – 23.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/pegida-und-meinungsfreiheit-dummheit-ist-keine-schande-13333508.html>

⁵²⁰ Pegida – Patriotische Europäer gegen Islamisierung des Abendlandes // Netz-gegen-Nazis.de – 2014. – 08.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.netz-gegen-nazis.de/artikel/factsheet-und-zeitleiste-pegida-2918>

⁵²¹ Pegida und Meinungsfreiheit. Dummheit ist keine Schande // Frankfurter Allgemeine Politik. – 2014. – 23.12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/pegida-und-meinungsfreiheit-dummheit-ist-keine-schande-13333508.html>

⁵²² Legida in Leipzig – In den Straßen hallt der Hass // Netz-gegen-Nazis.de – 2015. – 23.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.netz-gegen-nazis.de/beitrag/legida-nicht-gescheitert-aber-35000-menschen-aeussern-lautstarken-gegenprotest-9975>

що, не зважаючи на цілком вірогідну участь праворадикальних сил, прихильниками даного руху також стають національно свідомі громадяни, котрі щиро прагнуть захистити майбутнє німецького етносу та держави від негативних наслідків політики мультикультуралізму.

Окрім вже існуючих виражених та латентних проблем німецького мультикультурного суспільства, принесених занадто великою кількістю іноземців у країні та ставленням до них німецької влади (вседозволеність), останні світові події призвели до нового потоку біженців до Німеччини. «Арабська весна» 2010 року, громадянська війна у Сирії та діяльність міжнародної терористичної організації «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ) призвели до масового потоку біженців до країн Європи в останні роки. Проте, як слушно зауважує В. Тимченко, окрім цього існує ще одна дуже важлива обставина, котра наразі впливає на міграційні потоки – демографічний вибух у Африці, який ще більше загострив проблему голоду та нестачі води у цій місцевості⁵²³. Як наслідок, рятуючись від голоду, до багатой на ресурси Європи ринули сотні тисяч людей.

Все це поставило західноєвропейські держави у надскладне становище, адже на кордонах Європейського Союзу почали збиратися тисячі біженців, намагаючись всіма легальними і нелегальними способами потрапити до ЄС. Високий рівень життя, сприятлива система соціального страхування та законодавства разом із курсом на побудову мультикультурного суспільства зробили Німеччину однією із найпривабливіших країн для біженців та мігрантів. Загостривши вже існуючі проблеми, міграційна криза принесла низку нових, котрі наразі вимагають негайного вирішення.

Відповідно до 1 пункту статті 16а Основного закону ФРН: «переслідувані з політичних мотивів користуються правом притулку»⁵²⁴. Тому політичні біженці (нім. – politische Asylanten) складають окрему категорію населення в Німеччині та

---

⁵²³ Тимченко В.В. Модерний націоналізм. Глобальні катастрофи та як їм зарадити... – С. 20-21.

⁵²⁴ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Art. 16a / Bundesministerium der Justiz und für Verfassungsschutz – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_116.html

користуються особливим правом на притулок (Asylrecht). Як роз'яснює журналістка німецького періодичного видання «Шпігель» (Spiegel) Анна Райманн (Anna Reimann), згідно із законом особою, котра має право на отримання притулку чи біженцем у Німеччині визнається той, хто у своїй країні походження переслідується державою із політичних причин. Згідно з Європейським правом, що базується на Женевській Конвенції про статус біженців, біженцем є той, чиєму життю чи свободі у своїй країні походження загрожує небезпека⁵²⁵.

Така увага журналістки до цього питання не є випадковою, адже саме ці питання стали найактуальнішою проблемою німецької влади та суспільства сьогодні, адже бажаних потрапити до Німеччини виявилось дуже багато. У 2015 році було подано 476,649 тис. заяв на отримання притулку в Німеччині (для порівняння у 2010 році це були – 48,589 тис., 2011 році – 53,347 тис., 2012 році – 77,651 тис., 2013 році – 127,023 тис., 2014 році – 202,834)⁵²⁶. З них 441,899 тис. осіб звернулися до Німеччини вперше та 34,750 повторно⁵²⁷. Найбільше заяв подали вихідці з Сирії – 158,657 тис., Албанії – 53,805 тис., Косово – 33,427 тис., Афганістану – 31,382 тис., Іраку – 29,784 тис., Сербії – 16,700 тис., Еритреї – 10,876 тис., Македонії – 9,083 тис. та Пакистану – 8,199 тис.⁵²⁸. Варто зазначити, що протягом 2015 року кількість заяв стрімко зростала з кожним місяцем. Громадянство 11,721 тис. осіб так і лишилося нез'ясованим. За січень 2016 року кількість заяв про отримання притулку склала 52,103 тис., а у лютому вже досягла

⁵²⁵ Asyl und Einwanderung: Fakten zur Flüchtlingskrise – endlich Verständlich // Spiegel-Online. – 10.11. – 2015. – <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/fluechtlinge-und-einwanderer-die-wichtigsten-fakten-a-1030320.html#sponfakt=7>

⁵²⁶ Anzahl der Asylanträge (insgesamt) in Deutschland von 1995 bis 2015) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/76095/umfrage/asylantraege-insgesamt-in-deutschland-seit-1995/>

⁵²⁷ Herkunftsländer von Asylbewerbern in Deutschland im Jahr 2015 // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/154287/umfrage/hauptherkunftslaender-von-asylbewerbern/>

⁵²⁸ Ibid.

120,642 тис.⁵²⁹. За даними Федерального відомства з питань міграції та біженців (Bundesamt für Migration und Flüchtlinge), найбільша кількість заяв надійшла від громадян Сирії, Іраку та Афганістану⁵³⁰.

З появою такої значної кількості біженців, життя пересічного німецького громадянина помітно змінилося. Благодійні організації та державні притулки не можуть впоратися із величезним потоком біженців, відтак не всі німецькі міста можуть їх розмістити. Частина людей вимушена спати на вокзалах та в аеропортах, що створює великі незручності для обох сторін. Намагання влади вирішити цю проблему, орендувавши приміщення у приватних власників, наштотувалися на спротив останніх. Розміщення біженців стало такою гострою проблемою, що бургомістр Тюрингії Борис Пальмер (Boris Palmer), вимагаючи «солідарності», пригрозив власникам будинків штрафами у розмірі до 50 тис. євро за відмову здавати приміщення в оренду для розміщення там біженців⁵³¹. На нашу думку, подібні заходи лише загострюють становище та сприяють радикалізації суспільства, його розколу і поширенню громадського невдоволення в країні.

Наслідком неспроможності влади дієво боротися із такою проблемою стало стрімке зростання чисельності злочинів, жертвами яких були біженці. За офіційними даними, в Німеччині до 3 вересня 2015 року відбулося 482 напади на

---

⁵²⁹ Anzahl der Asylanträge (insgesamt) in Deutschland von 1995 bis 2016 // Statista. Das Statistik-Portal. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/76095/umfrage/asylantraege-insgesamt-in-deutschland-seit-1995/>

⁵³⁰ Aktuelle Zahlen zu Asyl. Ausgabe: Januar 2016. Tabellen, Diagramme, Erläuterungen // Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. – 2016. – https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/statistik-anlage-teil-4-aktuelle-zahlen-zu-asyl.pdf?__blob=publicationFile

⁵³¹ Palmer stellt Eigentümern leeren Häuser Ultimatum // Die Welt. – 2016. – 19.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article151185848/Palmer-stellt-Eigentuemern-leerer-Haeuser-Ultimatum.html>

біженців та їхні притулки⁵³². Найбільшу кількість правопорушень зареєстровано у Саксонії (159), Бранденбурзі (73), Баварії (43), найменшу – у Бремені (0), Саарланді (2), Гамбурзі (3), Рейнланд-Пфальці (10), Нижній Саксонії та Північній Рейн-Вестфалії (16)⁵³³.

Радикалізація окремих верств населення прямо пов'язана із колосальним навантаженням на німецьку економіку, котре завдає так звана «міграційна криза». На прикладі м. Хамм, земля Північній Рейн-Вестфалія, ми бачимо, що на одного біженця у місяць Німеччина витрачає 1000 євро: 300 – основні потреби (їжа та кишенькові гроші), 290 – персонал (управляючі, соціальні робітники, співробітники управління), 220 – медичне обслуговування та 190 – притулки⁵³⁴. Це лягає додатковим тягарем на пересічного платника податків, й без того переобтяженого німецькою системою оподаткування. В той же час, ще у 2015 році німецькі фінансові експерти застерегли, що Німеччина може не впоратися із подібним економічним навантаженням, а неконтрольована імміграція здатна завести країну у прірву. Якщо уявити, що Німеччина буде приймати по 800 тис. людей на рік, котрі два-три роки будуть інтегруватися у ринок праці, то кожного року це коштуватиме державі 20-30 млрд. євро, що, в свою чергу, неминуче призведе до підвищення податків приблизно на 6%⁵³⁵.

⁵³² Anzahl der Übergriffe gegen Flüchtlinge und Flüchtlingsunterkünfte in Deutschland nach Bundesländern im Jahr 2015 (Stand: 3. September) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/469716/umfrage/uebergriffe-gegen-fluechtlinge-und-fluechtlingsunterkuenfte-in-deutschland-nach-bundeslaendern/>

⁵³³ Anzahl der Übergriffe gegen Flüchtlinge und Flüchtlingsunterkünfte in Deutschland nach Bundesländern im Jahr 2015 (Stand: 3. September) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/469716/umfrage/uebergriffe-gegen-fluechtlinge-und-fluechtlingsunterkuenfte-in-deutschland-nach-bundeslaendern/>

⁵³⁴ Monatliche Kosten pro Flüchtling am Beispiel der Stadt Hamm // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/453565/umfrage/kosten-pro-fluechtling-und-monat-in-deutschland/>

⁵³⁵ Kosten von bis zu 30 Milliarden Euro, jedes Jahr // Die Welt – 16.10. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

12 вересня 2015 року, щоб врегулювати потік біженців Німеччина перекрила кордон із Австрією⁵³⁶. Оскільки дії влади не принесли суттєвого зменшення потоку біженців, 26 січня 2016 року прем'єр-міністр Баварії Хорст Зеєхофер, намагаючись врятувати ситуацію, оприлюднив офіційне звернення-вимогу до канцлера Німеччини Ангели Меркель. У ньому він нарікав на те, що нестримний та нерегульований потік біженців призводить до «нестерпного стану баварського кордону із Австрією та до непосильного навантаження для вільної держави, муніципалітетів та благодійних організацій». Баварія вимагала негайно знайти дієвий спосіб закриття земельних кордонів та пропускати у Німеччину не більше 200 тис. біженців на рік. Якщо ці дії для обмеження потоку біженців не будуть зроблені, Баварія пригрозила звернутися із обвинуваченнями до Федерального конституційного суду (Bundesverfassungsgericht)⁵³⁷.

Рейтинг канцлера Ангели Меркель стрімко падає, навіть у її власній партії зростає кількість противників її політики. Колишній міністр юстиції землі Саксонія Штеффен Гайтманн (Steffen Heitmann) вийшов із партії ХДС⁵³⁸. За допомогою зборів підписів депутати намагаються добитися закриття кордонів, а генеральний секретар ХДС Петер Таубер (Peter Tauber) вимагає відсилати по 1

<http://www.welt.de/wirtschaft/article147697183/Kosten-von-bis-zu-30-Milliarden-Euro-jedes-Jahr.html>

⁵³⁶ Deutschland macht die Grenze zu Österreich dicht // Kronen Zeitung. – 2015. – 14.09. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krone.at/Welt/Deutschland_macht_die_Grenze_zu_Oesterreich_dicht-Fluechtlingskrise-Story-471848

⁵³⁷ „Liebe Angela“. Das ist der Brief, den Seehofer an Merkel schickte // The Huffington Post. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://videos.huffingtonpost.de/politik/liebe-angela-das-ist-der-brief-den-seehofer-an-merkel-schickte_id_5248676.html

⁵³⁸ Bannas G. Scharfe Kritik an Merkels Flüchtlingspolitik // Frankfurter Allgemeine Politik. – 02.12. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/heitmann-tritt-aus-cdu-aus-scharfe-kritik-an-merkels-fluechtlingspolitik-13944364.html>

тис. біженців на день⁵³⁹. Проте, як стверджують фахівці з права ЄС, перекриття кордонів є прямим порушенням законів⁵⁴⁰.

В німецького населення зростає недовіра до влади. За даними опитування телеканалу ARD, 81% німців вважає, що уряд не контролює ситуації, пов'язаної із «міграційною кризою»⁵⁴¹. Станом на лютий 2016 року, лише 38% опитаних задоволені політикою уряду, 30% німців невдоволені розташуванням поблизу притулків для біженців і визнають, що притулки по сусідству їм заважають (з них у Східній Німеччині 45%, у Західній – 28%)⁵⁴². А переважна більшість (58%) вважає, що біженці мають бути розселеними у сільській місцевості з достатньою кількістю вільної житлової площі⁵⁴³.

Громадяни Німеччини відверто налякані нинішнім становищем у країні, адже водночас, відбувся сплеск кримінальних правопорушень і з боку біженців та мігрантів. Зокрема, вражаючими стали події новорічної ночі 2016 року у Кьольні. За одну ніч поліція міста отримала більше сотні заяв про скоєння злочинів різноманітного ступеню тяжкості: крадіжки, тілесні ушкодження, псування

---

⁵³⁹ Prüfer B. CDU-Abgeordnete wollen mit Unterschriften Merkel zur Grenzschiessung bringen // The Huffington Post. – 2016. – 13.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/12/cdu-grenzschiessung-unterschriften_n_8965732.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

⁵⁴⁰ Schuler K. Flüchtlingspolitik. Grenzen schließen – geht das? // Zeit-Online. – 2016. – 19.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2016-01/angela-merkel-cdu-csu-grenze-fluechtlinge>

⁵⁴¹ Ehni E. ARD Deutschlandtrends. AfD wurde drittstärkste Kraft // Tagesschau.de. – 2016. – 03.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend-475.html>

⁵⁴² Würde es Sie stören, wenn in Ihrer Nachbarschaft eine Flüchtlingsunterkunft eingerichtet wird? // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/348713/umfrage/umfrage-zu-einer-fluechtlingsunterkunft-in-der-nachbarschaft/>

⁵⁴³ Sollen mehr Flüchtlinge in ländlichen Gebieten mit genügend leer stehendem Wohnraum angesiedelt werden? // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/453229/umfrage/umfrage-zur-ansiedlung-von-fluechtlingen-in-laendlichen-gebieten-in-deutschland/>

майна, сексуальні домагання та зґвалтування⁵⁴⁴. Основними жертвами злочинців стали жінки. Злочини сталися у самому центрі міста, у районі Кьольнського собору та вокзалу⁵⁴⁵. Як стверджували свідки, правопорушення були скоєні великою групою чоловіків (близько 1 тис. осіб) північно-африканського та арабського походження. Станом на 18 січня 2016 року, прокуратура Кьольна повідомила про 766 заяв щодо правопорушень у новорічну ніч 2016 року, з них 381 стосувалася злочинів, скоєних на сексуальному ґрунті⁵⁴⁶. Проте існує інформація, що прокуратура навмисне занизила число відомих заяв і насправді їх кількість сягає 883, з них 497 на сексуальному ґрунті⁵⁴⁷. Серед підозрюваних – громадяни Алжиру, Марокко, Ірану, Сирії, Іраку, Сербії, Албанії, Сомалі, Тунісу, Лівії, Туреччини, один громадянин США та троє німців (етнічна приналежність не вказана). Значна частина злочинців є біженцями, деякі – нелегалами. Подібний аномальний сплеск злочинності у новорічну ніч, проте не в таких масштабах, також зафіксований у Дюссельдорфі, Дортмунді, Гамбурзі, Берліні та Штутгарті.

Ці події неабияк обурили та нажахали громадськість і призвели до жвавих дискусій у ЗМІ. Німецькі депутати нарешті змогли відверто говорити про кримінал серед іноземців⁵⁴⁸. Адже зросла не лише недовіра німців до біженців. Поглибилась прірва між німцями та мігрантами і їх нащадками, котрі сповідують

⁵⁴⁴ Gruppe von 1000 Männern war Ausgangspunkt – In Köln kam es zu einer Vergewaltigung // Focus-Online. – 2016. – 05.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.focus.de/regional/koeln/silvesternacht-am-koelner-hauptbahnhof-gruppe-von-1000-maennern-fuer-sexuelle-uebergreif-verantwortlich_id_5188685.html

⁵⁴⁵ Übergriffe in Köln: Zahl der Anzeigen steigt auf mehr als 650 // Spiegel-Online. – 2016. – 12.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/panorama/justiz/koeln-mehr-als-650-anzeigen-wegen-uebergreifen-zu-silvester-a-1071692.html>

⁵⁴⁶ Fakten zur Kölner Silvesternacht. Wer sind die Täter? // WRD. – 2016 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.wdr.de/themen/aktuell/vorfalle-hauptbahnhof-koeln-fakten-100.html>

⁵⁴⁷ Ibid.

⁵⁴⁸ Ende der Schweigerkultur um kriminelle Nordafrikaner // Die Welt. – 2016. – 17.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article151089556/Ende-der-Schweigerkultur-um-kriminelle-Nordafrikaner.html>

іслам. Намагаючись розібратися у цій складній проблемі, репортер німецького телеканалу NDR Міхель Абдоллаї (Michel Abdollahi) дослідив страхи німецьких мусульман та їхнє ставлення до німців⁵⁴⁹. Опитувані зазначили, що проти німців вони нічого не мають, адже і самі вважають себе німцями. Проте, останнім часом стало помітно, що ставлення корінних німців до них змінилося, стало «холоднішим, ніж раніше», помітними стали «погані погляди». Німці бояться чужого: «якщо ти виглядаєш як біженець, одразу думають, що ти такий самий»⁵⁵⁰. У результаті свого дослідження репортер виявив, що німці іноземного походження бояться того ж самого, що і корінні: біженців, зґвалтувань, упередженого ставлення та ескалації насильства в суспільстві, що може вилитись у громадянську війну на етнічному ґрунті.

Окрім етнокультурних конфліктів між корінними німцями, німцями іноземного походження та біженцями, міграційна криза виявила й інші приховані проблеми німецького мультикультурного суспільства. 2 лютого 2016 року журналіст Уве Шмітт (Uwe Schmitt) описав ситуацію, свідком якої він став. У франкфуртському автобусі натуралізована мусульманка, не витримавши, накричала на мусульманку, одягнену у нікаб та сонячні окуляри: «Я відчуваю невпевненість із тобою, особливо у ці часи. Я навіть не бачу дівчина ти чи хлопець. Я сама походжу із твого культурного кола, я знаю про що я говорю»⁵⁵¹. Ставши свідком цього конфлікту, журналіст був здивований, що пасажери

⁵⁴⁹ Geiger K. Das sind die Ängste muslimischer Deutscher // The Huffington Post. – 2016. – 31.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/31/muslime-deutsche-angst-fluechtlinge_n_9087620.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

⁵⁵⁰ Geiger K. Das sind die Ängste muslimischer Deutscher // The Huffington Post. – 2016. – 31.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/31/muslime-deutsche-angst-fluechtlinge_n_9087620.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

⁵⁵¹ Schmitt U. Schweigendes Statement der Vollverschleierten im 39er-Bus // Die Welt – 2016. – 11.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/debatte/kolumnen/made-in-germany/article152131135/Schweigendes-Statement-der-Vollverschleierten-im-39er-Bus.html>

автобусу, відвертаючи очі, довго і налякано мовчали. Нарешті, один із них обережно заступився за жінку у нікабі, на що перед виходом із автобуса натуралізована мусульманка відповіла: «Тут панує рівність, і це, чорт забирай, так і залишиться»⁵⁵². Задумавшись про майбутнє Німеччини, Уве Шмітт наголосив, що у країні поступово назріває конфлікт між інтегрованими та не інтегрованими мусульманами, у який інші німецькі громадяни схильні не втручатися. В той самий час конфлікт між ними є ще однією складною суспільною проблемою, до якої призвели прорахунки міграційної політики німецької влади.

Тривожним сигналом є також те, що вищезазначені «страхи» та «невпевненість» є цілком виправданими, зважаючи на ситуацію, що назріває. Німецький журналіст, експерт з питань тероризму Шамс Уль-Хак (Schams Ul-Haq), котрий має індійське коріння⁵⁵³ й працює для багатьох європейських та азійських газет і телеканалів, зробив цікаве журналістське дослідження. Завдяки своїй зовнішності він таємно пробирався у притулки для біженців у Швейцарії, Німеччині та Туреччині. Журналіст повідомив про складні умови життя біженців у притулках, особливо у Туреччині. Проте, шокуючими стали відомості про грубе та жорстоке поводження з біженцями у Швейцарії. Експерт був обурений, відвертою зневагою персоналу до біженців. За його словами, до нього зверталися «як до собаки», крім того Шамс Уль-Хак повідомив про побиття біженців персоналом⁵⁵⁴.

Невтішними стали новини і стосовно настроїв біженців у притулках. Поспілкувавшись із ними, журналіст виявив – у середовищі біженців ходять погані та небезпечні чутки: Німеччина заробляє на біженцях, витрачаючи на себе гроші, котрі їй надає для них ООН; Німеччина розрізняє біженців за

⁵⁵² Ibid.

⁵⁵³ Curriculum Vitae – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.s-haq.com/cv/cv.htm>

⁵⁵⁴ Undercover Unterwegs. „Sie riefen mich wie einen Hund“: Autor schleust sich in Schweizer Flüchtlingsheim // Focus-Online. – 2016. – 19.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.focus.de/politik/ausland/undercover-unterwegs-sie-riefen-mich-wie-einen-hund-autor-schleust-sich-in-schweizer-fluechtlingsheim_id_5219551.html

походженням, надаючи перевагу сирійцям⁵⁵⁵ і т. ін. З іншого боку, журналістові також вдалося виявити, що деякі з біженців є явними прихильниками радикального ісламізму. Шамс Уль-Хак застерігає: «Якщо серед тисячі біженців лише десята частина є послідовниками ісламізму, цього достатньо для підпалювачів всіх мастей, спровокувати громадянську війну»⁵⁵⁶. Тому журналіст вимагає не лише покращити становище біженців у притулках, а й посилити контроль над ними. Із свого боку зауважимо, що ця десята частина може легко і швидко повернути до себе нових прихильників. Особливо якщо врахувати існування в середовищі мігрантів та їх нащадків такого відверто небезпечного явища як «де-асиміляція»⁵⁵⁷. Як зазначає В. Тимченко, з припливом у країну нових мігрантів із їх батьківщини та культурного кола, більшість тягне за собою колись інтегровану меншість⁵⁵⁸. Якщо зважити на й без того низький рівень асиміляції серед німецьких мігрантів, Німеччина швидко отримає дуже гостру проблему.

Нагальною проблемою для Німеччини також є те, що через сильний потік біженців бракує часу на виявлення їх справжньої особистості та національної приналежності. Наприклад, користуючись цією обставиною, марокканці видають із себе сирійців, оскільки це дає змогу швидше потрапити до країни⁵⁵⁹. В нагоді біженцям також стає схожість їхніх мов та діалектів, що дозволяє їм приховувати

⁵⁵⁵ „Wenn nichts passiert, wird es hier richtig funken“// Die Welt. – 2015. – 04.11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article148411055/Wenn-nichts-passiert-wird-es-hier-richtig-funken.html>

⁵⁵⁶ Kaiser K. Er schmuggelte sich in eine Flüchtlingsunterkunft – und hat schreckliches zu berichten // The Huffington Post. – 2016. – 19.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/19/fluechtlingsunterkunft-geschmuggelt-schreckliches_n_9018214.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

⁵⁵⁷ Тимченко В.В. Модерний націоналізм. Глобальні катастрофи та як їм зарадити... – С. 161.

⁵⁵⁸ Там само. – С. 161-162.

⁵⁵⁹ Kotynek M., Dausend P. Flüchtlinge. Gefälschte Papiere. Weil Syrer in Deutschland schnell Asyl bekommen, geben viele Flüchtlinge vor; aus Syrien zu kommen // Zeit-Online. – 2015. – 20.09. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/2015/38/fluechtlings-asyl-syrer-ausweise-faelshungen>

свою справжню етнічну приналежність, адже фахівців, здатних їх розрізнити, Німеччина просто не має. Окрім цього, таким чином до Німеччини легко потрапляють злочинці та терористи⁵⁶⁰.

Проблеми виникають не лише в результаті постійного неконтрольованого потоку біженців, з яким німецька влада не може впоратися. Необхідно враховувати і той факт, що приїхавши до Німеччини, біженці привозять із собою не лише свою культуру, котра «збагачує» німецьку, а і свої манери, норми поведінки, мораль та власні цінності. Зокрема, поведження окремої категорії біженців у громадському транспорті не відповідає прийнятим у Німеччині нормам поведінки. Вони масово не платять за проїзд у громадському транспорті, ігнорують зауваження контролерів, обплювують, б'ють їх та погрожують їм, чіпляються до жінок⁵⁶¹. Водії вже відмовляються працювати на деяких маршрутах. Найбільше проблем завдають біженці північно-африканського походження⁵⁶². Не на користь стабілізації становища у державі грають і заходи влади стосовно вирішення цієї проблеми. Німецька демократична держава бачить вихід у введенні безкоштовного проїзду для біженців у громадському транспорті, що вже практикується у деяких німецьких містах. Подібний захід сильно обурило частину громадян Німеччини, особливо малозабезпечених та пенсіонерів. За даними досліджень німецьких відомств, 51% німців вважає, що німецька політика достатньо робить для забезпечення і розміщення біженців, 42% – що не достатньо⁵⁶³. Окрім цього, таке вирішення не є

---

⁵⁶⁰ Kaiser K. Er schmuggelte sich in eine Flüchtlingsunterkunft – und hat schreckliches zu berichten // The Huffington Post. – 2016. – 19.01. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/19/fluechtlingsunterkunft-geschmuggelt-schreckliches_n_9018214.html?ncid=fbklnkdehpmg00000002

⁵⁶¹ „Bespuckt und bedroht“ Zunehmende klagen über schwarzfahrende Flüchtlinge // The Huffington Post. – 02.11.– 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/02/11/die-kollegen-werden-bespu_n_9209604.html?ncid=fbklnkdehpmg00000002

⁵⁶² Ibid.

⁵⁶³ Tut die Politik in Deutschland Ihrer Meinung nach grundsätzlich genug für die Versorgung und Unterkunft von Flüchtlingen oder nicht? // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

вірним, адже лише покаже біженцям всюдозволеність та значно посилить хаос у країні.

Наразі, відвертаючись від правлячої партії, все більше виборців стає прихильниками антиміграційної «Альтернативи для Німеччини» (АдН – нім. AfD – Alternative für Deutschland) євроскептичного спрямування, котру активно цькують у ЗМІ. На виборах до Бундестагу 2013 року, котрі проходять з інтервалом у чотири роки, з явкою 71,5% виборців, АдН майже пододала прохідний 5% бар'єр, отримавши 4,7% голосів⁵⁶⁴. Під час виборів до Європарламенту в Німеччині 2014 року, що проводяться кожні п'ять років, АдН отримала 7,1% голосів, опинившись на п'ятому місці після ХДС/ХСС 35,3%, СДПН 27,3%, Зелених 10,3% та Лівих 7,4⁵⁶⁵. Гарних результатів досягла АдН і на виборах у німецьких федеральних землях. Зокрема, шаленим успіхом для АдН виявились земельні вибори 13 березня 2016 року: Баден-Вюртемберг 15,1%, Райнланд-Пфальц 12,6%, Саксонія-Ангальт 24,2%⁵⁶⁶.

Дослідження німецьких журналістів показують, що більшість респондентів (53%) висловлюються за введення кордонів між країнами ЄС та за введення обмежень на пропуск мігрантів різних категорій (63%)⁵⁶⁷. Разом з тим, абсолютна більшість німців (94%) згодна приймати біженців, котрі тікають від воєн та політичного чи релігійного переслідування (73%), а цілих 25% ще згодні

<http://de.statista.com/statistik/daten/studie/453955/umfrage/beurteilung-der-versorgung-und-unterbringung-von-fluechtlingen-nach-partiepraefferenz/>

⁵⁶⁴ Endgültiges amtliches Ergebnis der Bundestagswahl 2013 // Der Bundeswahlleiter. – 2013. – 09.10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/BTW_BUND_13/presse/w13034_Endgueltiges_amtliches_Ergebnis.html

⁵⁶⁵ Ergebnisse der Europawahl 2014. Ergebnisse nach Land // Europäisches Parlament. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/de/country-results-de-2014.html>

⁵⁶⁶ Direkt zu den Wahlen am 13.03.2016 // ARD – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wahl.tagesschau.de/wahlen/2016-03-13-EVENT-BWRPST/index.shtml>

⁵⁶⁷ Ehni E. ARD Deutschlandtrends. AfD wurde drittstärkste Kraft // Tagesschau.de. – 2016. – 03.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend-475.html>

приймати економічних біженців. Зауважимо, що за 2015 рік Німеччина остаточно відхилила 32,4% заяв на отримання притулку та 17,8% формально⁵⁶⁸.

Сучасне становище в Німеччині неминуче сприяє поширенню правих та праворадикальних настроїв у німецькому суспільстві, котрі зростали ще на фоні замовчуваних проблем, принесених мультикультуралізмом. Під час першої фази першого етапу нашого опитування, 8 січня 2012 року, автору вдалося поспілкуватися з прихильником правої ідеї та колишнім членом НДПН⁵⁶⁹. Це був безробітний та бездомний молодик 26 років. Респондент одразу відверто зазначив, що не всі його предки є етнічними німцями (його бабуся була хорваткою), проте він народився в Німеччині і відчуває свою належність до німецького народу. Він також наголосив, що не має нічого проти слов'ян, але відверто визнав своє нетолерантне ставлення до «темношкірих» та «людей з арабських країн»⁵⁷⁰. В ісламі респондент вбачає небезпеку для Німеччини, він також висловив побоювання, що через двадцять-тридцять років німці ризикують стати гостями у власній країні і не матимуть права голосу. Проте, респондент також визнав, що деякі іноземці добре інтегрувалися в німецьке суспільство: *«Ну, я знайомий лише з небагатьма особами, які... (задумується) про яких я можу сказати, що вони можуть називати себе німцями. Це хоча і суперечить моїм поглядам, але я помітив, що вони дійсно інтегрувалися, тобто, вони більші ніж я... Тобто, я ж бездомний, безробітний і... Тобто, деякі люди, але це ж, можливо, два відсотки від ста, а решта відмежовується...»*⁵⁷¹.

⁵⁶⁸ Anteil der abgelehnten bzw. eingestellten Asylanträge an allen Entscheidungen über Asylanträge in Deutschland von 2005 bis 2016 // Statista. Das Statistik-Portal – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/197867/umfrage/abgelehnte-asylantraege-in-deutschland/>

⁵⁶⁹ НДПН – Національно-демократична партія Німеччини (нім. NPD – Nationaldemokratische Partei Deutschlands) – праворадикальна партія Німеччини, створена 28 листопада 1964 року у м. Ганновер.

⁵⁷⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 37. – Інтерв'ю № 37. – Арк. 156-157.

⁵⁷¹ Там само. – Арк. 158.

Після Другої світової війни відбувся перехід від біологічного до так званого культурного расизму⁵⁷². Нові праві радикали виступають проти расизму, але твердо підтримують культурну відмінність власного народу. Обстоюючи повагу до культурного та етнічного плюралізму, вони створили термін «етноплюралізм»⁵⁷³ – концепція, що обстоює право народів на збереження культурних відмінностей. Зароджена у 70-х роках в середовищі так званих «нових правих радикалів», концепція включає в себе етнічну сегрегацію, проте із застереженням, що кожна група має вважатися рівною, а різні культури та ідентичності не повинні змішуватися. Причиною цього є те, що в процесі змішування культура та ідентичність ослаблюються, занепадають і, зрештою – руйнуються. Прихильники етноплюралізму заперечують ідеї мультикультуралізму: *«Я скажу, якщо я захочу побачити мечеть – я полечу закордон і там на неї подивлюсь... Я ж не кажу, що мені це не подобається, але це сюди не підходить. Коли приїдять туристи, то туристи очікують побачити тут щось німецьке»*⁵⁷⁴.

Цікаво, що майбутнє Німеччини респондент оцінив негативно, він навіть висловив побоювання з приводу можливої у майбутньому війни: *«Все змішується..., наприклад, війна – це дуже завчасно сказано, але я думаю, наступна війна, котра прийде, в ній звинуватять німців, хоча ми нічого не зробили, я трошки розбираюсь в цих речах. Тобто, я вважаю, що Німеччина... знову отримає величезні проблеми і залізе в борги. В мене просто складається враження, що Німеччина колись..., саме Німеччина, бо Німеччина майже як Америка, вони втручаються у все, у кожен війну і... я, у будь-якому разі, очікую терористичних актів, це все одно мене не здивувало б і... Отже, погано»*⁵⁷⁵.

⁵⁷² Ethnopluralismus. – Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/node/8664>

⁵⁷³ Was bedeutet Ethnopluralismus? – Netz-gegen-Nazis.de. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.netz-gegen-nazis.de/lexikontext/was-ist-ethnopluralismus>

⁵⁷⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 37. – Інтерв'ю № 37. – Арк. 160.

⁵⁷⁵ Там само. – Арк. 163.

Хоча, далеко не все населення Німеччини протривить мігрантам та біженцям, міграційна криза та принесені нею зміни в житті пересічного німця, чітко нагадали, що, незважаючи на офіційну ідеологію, німецьке суспільство не позбавлене правих та праворадикальних настроїв. На сьогодні права ідея модернізувалася і підлаштувалася під реалії сучасного суспільства. В основу сучасних праворадикальних ідей покладені культурні, а не расові відмінності. Це дозволяє отримати більше прихильників, особливо зважаючи на привнесені німецьким мультикультуралізмом (мультикульті) латентні проблеми та відкриті конфлікти у суспільстві.

Значна частина німецьких лідерів вважає, що для формування майбутнього німецької держави етнічне та національне має відійти в минуле. Проте природне бажання людини до збереження власної ідентичності та культури власного народу не варто недооцінювати, адже, за сприятливих умов, воно може несподівано проявитись та вилитись сплеском агресії. Німецькій владі варто також усвідомити, що вседозволеність для біженців, мігрантів та їх нащадків, заохочування до змішування культур та до відмови від власної етнонаціональної ідентичності приховує кілька небезпек для німецької держави: загроза розчинення корінних німців, а отже і їх культури у іноземцях і, як наслідок, зникнення німців з етнічної карти Європи; загроза ісламізації Німеччини; загроза занепаду німецької держави під тиском проблем, принесених мігрантами; радикалізація суспільства заради збереження власного «Я».

Німецька влада та значна частина громадян Німеччини переконані, що біженці мають право на краще життя, тому міграційні потоки не варто перекривати. Керуючись цінностями власного народу, німець під цим розуміє, що біженець приїздить у Німеччину із наміром знайти роботу, котра буде оплачуватись краще ніж на батьківщині, дозволить йому забезпечити краще життя для себе і своєї родини та позитивно вплине на недостатньо наповнений ринок праці Німеччини. Окрім цього, значна кількість німців щиро вірить у те, що, побачивши європейське життя, мігранти, нехай і з часом, але проявлять бажання жити по-європейськи. Вони відмовляться від частини своїх звичаїв та

обрядів, а також від простих життєвих звичок та манери поведінки, перейнявши прийняті в Німеччині норми. Проте, на противагу цим марним сподіванням, практика показує, що далеко не всі біженці приїждять до Німеччини заради роботи. Деякі з них навіть відверто зізнаються про це у ЗМІ: «Ні, ні... Мені подобається гуляти по горах, а працювати – не особливо. Я хочу жити у Німеччині»⁵⁷⁶. Враховуючи те, що сучасна Німеччина має достатньо велику кількість громадян та мігрантів у країні, котрі користуються розвиненістю соціальної держави, радикалізація навіть лояльної до іноземців частини німецького суспільства є захисною реакцією.

За умов сучасного «діалогу культур» можна простежити дві тенденції у німецькому суспільстві: з одного боку – поступова втрата частиною населення власної етнонаціональної ідентичності (відмова від етнічної ідентичності на користь загальноєвропейської), але із іншого – поступова схильність певної частини населення до віднайдення власної етнічної ідентичності та бажання зберегти культуру предків. Це природне бажання людини, яке можна легко і непомітно використати у власних цілях на фоні суспільних негараздів, що існують у країні. На нашу думку, саме всездозволеність німецького мультикультуралізму, котру роками пропагувала німецька влада призвела до радикалізації німецького суспільства. Політика німецької влади стосовно біженців завела країну у надскладне становище та призвела до появи нових складних проблем, котрі наразі здатні розвинути у будь яке русло.

4.3. Сучасні проблеми етнонаціональної ідентичності німців

З метою з'ясувати стан німецької етнонаціональної ідентичності на сучасному етапі, ми зупинилися на таких вузлових питаннях: 1) чи гордиться німець Німеччиною? 2) чи є німець патріотом своєї держави? 3) що є

---

⁵⁷⁶ Сомалийский беженец в Мюнхене: «В Германии я хочу жить, а не работать» // Focus.lv – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.focus.lv/pasaule/citi-regioni/somaliyskiy-bezhenec-v-myunhene-v-germanii-ya-hochu-zhit-ne-rabotat>

батьківщиною для німця? 4) як на німців вплинула політика мультикультуралізму? 5) який поштовх розиткові етнонаціональної ідентичності сучасних німців дала міграційна криза?

Проаналізувавши всі ці важливі питання, нами було встановлено, що історичне минуле, а саме – націонал-соціалізм та його наслідки визначили не лише подальшу долю та історію німців, а й наклали свій відбиток на розвиток їхньої сучасної етнонаціональної ідентичності. Як наслідок, навіть сьогодні частина німців, коли підсвідомо, а коли і свідомо соромиться відкритих проявів своєї етнонаціональної ідентичності й остерігається проявляти патріотизм. В таких випадках вони відчують ніяковість та страх осуду.

Під час першого етапу нашого опитування автору часто доводилося роз'яснювати респондентам значення терміну «національна ідентичність». Як і передбачала автор, окрім необізнаності, німці досі відчують незручність та відвертий страх перед цим терміном, пов'язуючи його з расизмом та ксенофобією. Варто наголосити, що, заздалегідь усвідомлюючи негативну реакцію на тематику нашого опитування, автор навмисне уникала таких термінів, як «етнос» чи «етнічна ідентичність». Зрозумівши, що деякі німці не надто орієнтуються у значенні терміну «національна ідентичність», автор включила його до запитальника наступного етапу опитування. По-перше, варто було визначити, чи відомий пересічному німцю термін «ідентичність» – 47 із 50 респондентів надали позитивну відповідь. Далі нас цікавило, чи є для них відомим і термін «національна ідентичність», тут позитивну відповідь дали 46 із 50 респондентів. Однак, автором знову було помічено бажання радше не говорити та тему національного, адже розгорнутої відповіді опитані постійно уникали.

Заздалегідь передбачивши подібну реакцію, для того щоб достовірно з'ясувати, чи справді німці так бояться слова «національний», до запитальника підряд було включено два наступних запитання. Одне із запитань звучало так: «Чи Ви б сказали, що маєте німецьку ідентичність?», інше – «Чи Ви б сказали, що маєте німецьку *національну* ідентичність?». Результати підтвердили наше припущення. На перше питання схвально відповіло 37 респондентів, лише 1

відповів «ні», 5 надали перевагу європейській ідентичності, 3 відповіли, що «і так, і ні», а 1 респондент, сильно відійшовши від теми, так і не надав відповіді за це запитання. Показовим стало те, що 3 респондентки, не вірно зрозумівши запитання, вирішили, що автор запитує у них чи вони вважають, що сама автор має німецьку ідентичність? На що всі троє відповіли схвально: *«Ти зараз мала на увазі, що ти походиш із України, так? (сміється) Теж може бути, бо ти ж все одно тут. Я скажу, що так»*⁵⁷⁷.

Однаке у відповідях на наступне запитання – відповіді дещо змінилися. Схвально відповіли 35 респондентів, а «ні» – вже 8 опитаних, європейську ідентичність обрали 4 респонденти, 2 відповіли, що не можуть сказати «так», проте і «не ні». Почувши словосполучення «німецька національна ідентичність», значна кількість респондентів зняковіли (навіть ті, що відповіли схвально): *«Бо (пауза) німецька національна ідентичність для мене має щось... політичне... (замислюється)»*⁵⁷⁸. Стало видно, що респонденти відчувають дискомфорт та невпевненість: *«Звучить ще гірше. Ні, думаю, що ні. (сміється)»*⁵⁷⁹. Причиною такої реакції є те, що значна частина німецького суспільства пов'язує цей термін із націонал-соціалізмом: *«...бо національне в Німеччині дискредитовано історично. Отже, я б неохоче став говорити про національну ідентичність»*⁵⁸⁰. Варто наголосити, що таке ставлення переважно характерне для старшого покоління німців, однаке навіть молодь часто радше схильна уникати цього терміну: *«Ні, я не думаю. Бо я не хотів би проводити кордон, тобто, не хотів би проводити німецький кордон. Я б сказав би, я маю, моя ідентичність виходить за рамки німецького кордону...»*⁵⁸¹. Цікаво, що серед тих 8 респондентів, котрі відповіли, що не могли б сказати, що мають німецьку національну ідентичність, 6-ро – особи віком до 30 років.

⁵⁷⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 118. – Інтерв'ю № 27-28-29. – Арк. 107.

⁵⁷⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 108. – Інтерв'ю № 14-15. – Арк. 57.

⁵⁷⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 125. – Інтерв'ю № 40. – Арк. 141.

⁵⁸⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 128. – Інтерв'ю № 44. – Арк. 151.

⁵⁸¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 105. – Інтерв'ю № 8-9. – Арк. 41.

Для пересічного німця «німецька ідентичність», а особливо «німецька національна ідентичність» терміни підозрілі та застарілі, їх краще уникати: *«(замислюється) Німецька ідентичність чи німецька національна ідентичність? Хмм..., скоріше неохоче, взагалі-то скоріше неохоче... (сміється) А чому? Бо я вважаю що це, певним чином, неприємний термін, національна ідентичність, чи не так»*⁵⁸². Для німця національне має расистський відтінок, тому, з огляду на історичне минуле та сучасну політику, вони схильні уникати таких розмов, особливо під час запису на диктофон. Можна цілком погодитись із І. Гьотц, що про німецьку ідентичність «говорять обережно, ухиляючись, часто з іронією, забезпечуючи висловлене додатковими зауваженням та осмисленими пунктами; німецька національна свідомість зображується як дещо відносно та проблематизується»⁵⁸³.

Скептично німці ставляться і до таких термінів як: «нація», «німець», а особливо «етнічний німець». Як зауважив один із респондентів: *(замислюється, зітхає, сміється) «Хто такий німець, чи не так? Тобто, якщо виходити з того, що німець це той хто тут народився тоді це так, це просто факт, чи не так, а якщо хтось відчуває себе німцем, що таке відчуття? Що таке німецьке відчуття? Я цього не знаю. Я б не міг це сказати. Це все лише задані схеми в кінцевому рахунку. Я не можу дати конкретну відповідь на це»*⁵⁸⁴. Можна припустити, що, окрім філософської ноти даної відповіді, подібний скептицизм значною мірою пов'язаний і з офіційною державною політикою.

У своїй книзі «Бути німцем. Своє, чуже та минуле у самосприйнятті об'єднаної Німеччини»⁵⁸⁵ німецький вчений Є. Шнайдер, задаючись питанням «Що власне є німецьким?», прийшов до висновку, що відповіді на нього існувати не може. На його думку, специфічного німецького буття бути не може, адже навіть те, що

⁵⁸² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 127. – Інтерв'ю № 42-43. – Арк. 147.

⁵⁸³ Honolka H., Götz I. Deutsche Identität und das Zusammenleben mit Fremden... – S. 113.

⁵⁸⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 81. – Інтерв'ю № 81. – Арк. 216.

⁵⁸⁵ Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland... – 371 s.

людина говорить німецькою мовою не є ознакою німця – іноземець у будь який час може вивчити мову і говорити нею навіть без акценту⁵⁸⁶. Тому вчений констатує, що приписування відношення людини до категорії «німець» залежить не від специфічного культурного досвіду. Для аналізу питання, що таке бути німцем варто звертати увагу не на культурні відмінності, а на ототожнення, приписування та відмежування, котрі викликають відмінності в культурі⁵⁸⁷.

Зрозуміло, що в сучасному глобалізованому світі, з пропагованою в Німеччині політикою мультикультуралізму та таким історичним досвідом, як у німців, пересічному німцеві важко говорити про етнічне та національне, особливо із іноземкою. В суспільній думці подібне одразу оцінюється як прояв расизму чи ксенофобії. Як наслідок, на запитання «Чи важливе для Вас об'єднання німецької нації?» – отримуємо відповідь: «Ні, що таке німецька нація?»⁵⁸⁸. Респонденти також часто наголошували, що німецьке населення здавна було етнічно неоднорідним, і зараз уже важко говорити про «етнічного німця»: «Я взагалі не знаю чи німці з етнологічної точки зору взагалі колись існували і ще існують, бо просто це завжди було імміграційне суспільство»⁵⁸⁹. Погоджуючись із тим, що стовідсотково етнічних німців зараз шукати немає сенсу, а справді моноетнічних держав у Європі лишилося дуже мало, зауважимо, що суть проблем німецького мультикультурного суспільства лежить не стільки у відсотковому відношенні етнічних німців серед населення Німеччини, скільки у менталітеті її громадян. Адже ментальна різниця між культурами, ціннісними орієнтаціями та часто навіть цивілізаційним рівнем розвитку мігрантів та титульного етносу – колосальна.

Як уже зазначалося, дані опитування показали, що більшість опитаних відчують себе німцями (78 із 100 опитаних під час першого етапу опитування та 39 із 50 під час другого). Однак, частина респондентів зізналася, що надає перевагу європейській ідентичності перед німецькою, від якої вона радше схильна

⁵⁸⁶ Ibid. – S. 54-55.

⁵⁸⁷ Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland... – S. 55.

⁵⁸⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб.120. – Інтерв'ю № 32-33-34. – Арк. 125.

⁵⁸⁹ Там само. – Арк. 128.

відмежуватися (5 із 100 респондентів під час першого етапу та 5 із 50 респондентів під час другого). Отримані нами дані перегукуються із даними, котрі подає статистичний портал. На запитання: «Ви відчуваєте себе скоріше німцем чи європейцем?» більшість опитаних (62%) відповіла, що «скоріше німцем»; 19% – «скоріше європейцем», «і те, і інше» – 17%, «не знаю» – 2%⁵⁹⁰. Це, з одного боку, пов'язано з історичним минулим німецького народу, та, з іншого, з сучасними процесами заохочування до відмови від власної етнонаціональної ідентичності на користь змішування культур та відкритості у мультикультурному суспільстві. Хоча політолог М. Гібернау сумнівається у тому, що європейська ідентичність здатна повністю замінити національну. На її думку, це «більшою мірою проект на майбутнє, ніж реальність»⁵⁹¹. Скептично ставлячись до європейської ідентичності, називаючи її «зароджуваною неемоційною ідентичністю, на відміну від могутніх наснажених національних ідентичностей нашої доби»⁵⁹², вона все ж таки допускає ймовірність того, що «“забагато Європи“ потенційно може ослабити національну ідентичність і зрештою відвернути вірність народу від національної держави»⁵⁹³.

Не дивлячись на те, що кількість німців, котрі надали перевагу європейській ідентичності перед німецькою є невеликою, у порівнянні з тими, котрі німцями себе ще відчувають, виявилось, що загалом опитані більше майже не вкладають у слово «німець» етнічних характеристик. Населення схильне вважати, що саме наявність німецького паспорту, а не етнічне походження є ознакою належності до сучасного, нового, німця, котрого вони часто вважать кращим за попереднього педантичного, «пунктуального зануду». Схожі результати опитування отримали вчені Інституту емпіричних досліджень інтеграції та міграції Берліну – для

⁵⁹⁰ Fühlen Sie sich eher als Deutscher oder eher als Europäer? // Statista. Das Statistik-Portal – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/235690/umfrage/umfrage-zum-identitaetsgefuehl-der-deutschen/>

⁵⁹¹ Гібернау М. Ідентичність націй... – С. 150.

⁵⁹² Там само. – С. 154.

⁵⁹³ Там само. – С. 151.

більшості населення походження вже не має значення⁵⁹⁴. Головне володіння мовою (96,8%) та наявність німецького паспорту (78,9%)⁵⁹⁵. Участь у опитуванні інституту взяло 8270 осіб⁵⁹⁶.

Особливістю німецької етнонаціональної ідентичності на сучасному етапі є також те, що в Німеччині вирости цілі покоління, котрим було нав'язано, що такі, колись основні національні німецькі риси, як замкнутість, ощадливість, педантичність, пунктуальність, працьовитість, жорстке дотримування законів, любов до дотримування порядку – є поганими. У суспільній думці їх пов'язали із націонал-соціалізмом: *«...любов до дотримування порядку, котра є національною, отже, расистською, все зводиться до Адольфа Гітлера...»*⁵⁹⁷. Суспільству доволі успішно нав'язана думка про те, що було б ліпше перейняти чужі, кращі риси: *«є такі цінності, котрі я у Німеччині чи у німцях ціную, але є і речі, котрі я вважаю поганими, котрі у інших, на мою думку, є кращими... Ну, тобто, (німці – О.Т.) дуже педантичні, і сильно..., не сильно вільно налаштовані до певних речей...»*⁵⁹⁸. На заміну цьому німцям пропонуються і всіляко пропагуються відкритість, спокійне, розважене, розслаблене ставлення до життя, законів та обов'язків. Як із сумом зазначає один із респондентів: *«Було сплановано певне суспільство, де все, що пов'язано із порядком, пристойністю чи з повагою до батьків, до дідуся і бабусі – систематично знищено»*⁵⁹⁹. При цьому, варто зауважити, що саме такі німецькі національні риси, як працьовитість, педантичність, жорстке дотримування порядку та ощадливість дозволяють німцям

⁵⁹⁴ Laut Umfrage wird Deutsch-Sein von der Mehrheit nicht mehr über Abstammung bestimmt // Der Spiegel – 2014. – 30.11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/spiegel/vorab/umfrage-deutsch-sein-wird-nicht-mehr-ueber-abstammung-definiert-a-1005740.html>

⁵⁹⁵ Laut Umfrage wird Deutsch-Sein von der Mehrheit nicht mehr über Abstammung bestimmt // Der Spiegel – 2014. – 30.11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/spiegel/vorab/umfrage-deutsch-sein-wird-nicht-mehr-ueber-abstammung-definiert-a-1005740.html>

⁵⁹⁶ Ibid.

⁵⁹⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 99. – Інтерв'ю № 1. – Арк. 15.

⁵⁹⁸ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 108. – Інтерв'ю № 14-15. – Арк. 60.

⁵⁹⁹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб. 99. – Інтерв'ю № 1. – Арк. 14.

мати якісніший рівень життя, котрий так цінують як самі німці, так і іммігранти при виборі країни, в яку вони хочуть переселитися.

Неможна також не згадати, що хоча під час другого етапу опитування більшість німців зазначили, що вони вважають подальше існування німців важливим (37 із 50 опитаних), проте водночас значна кількість молоді вже так не вважає (10 із 50 опитаних). Здивувавшись такій відповіді, автор навмисне вдалася до гіперболізації, задавши цим респондентам провокативне питання: «Чи не було б Вам шкода, якщо б німці вимерли через сто років?». Відповіді окремих респондентів потребують повного цитування: *«(замислюється) Ну, маячня. Це відносно, чи... по суті ми можемо відмовитись від кожного народу, так. Якби кожен народ зник із Землі, колись зник..., уже ж зникали народи, так. Це так, інколи, кожні пару сотень років, кожні пару тисяч років, зникають, деякі вимирають і таке інше, тобто, я не настільки божевільний, щоб казати: німці мають тут і надалі..., якщо ми більше не є здатними до існування і з якихось причин вимремо, тоді я дивлюся на це зовсім реалістично, ну, добре. Звичайно, поки ми існуємо, і поки ми маємо сили я б мобілізував, я б кожному політику і кожному інтелектуалу порадив би, мобілізуйтеся, майте, народжуйте більше дітей, ми – німці не народжуємо дітей, ми вимремо, якщо будемо народжувати мало дітей, так. А кабаретисти, вони вже по телевізору ввечері кажуть: “Ідіть додому, лягайте в ліжку і робіть дітей, щоб німці не вимерли“, так»⁶⁰⁰. Неочікуваною для автора була відповідь і наступного респондента: *«(замислюється) ...то ми тоді справді приписуємо чи не приписуємо німцям здібності, котрі... є незамінними чи замінними для світу, чи не так... Ну, тоді я запитую себе: чи ми – німці супер-люди, що ми б не могли без них обійтись? Я маю на увазі, що існують і інші нації, котрі видають гарну продуктивність»⁶⁰¹.**

Серед респондентів, котрим неважливе подальше існування німців, окремою групою варто виділити і тих, хто, послуговуючись нормами політики мультикультуралізму, наголосили, що зникнення німців з історичної арени

⁶⁰⁰ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб.111. – Інтерв'ю № 18. – Арк. 81-82.

⁶⁰¹ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб.110. – Інтерв'ю № 17. – Арк. 69.

неможливе, адже сьогодні у поняття німець вкладають вже зовсім не етнічні характеристики: *«... це просто залежить від того, що ти уявляєш під словом «німець», так, на сьогодні «німець» уже означає таку собі суміш багатьох різних культур і тому, старші люди бачать у цьому, що німці повільно зникають, я (неможливо розібрати) скоріше дивлюся на це так, що німецьке розвивається далі, стає трохи цікавішим та різноманітнішим, і тому воно просто не може вимерти, доки б вся Німеччина якимось чином не зникла»⁶⁰². Як бачимо, під впливом ідей мультикультуралізму деякі сучасні німці схильні вважати, що поняття «етнічний німець» та «німецька культура» є мало пов'язаними, а зникнення або змішування етнічних німців із представниками інших етносів та культур не призведе до занепаду власне німецької культури. Значна кількість опитаних, при явному схвалюванні стирання міжетнічних рамок та прагненні до набуття європейської ідентичності, водночас наголошують, що важливим для них є не німецький етнос, а збереження німецької культури: *«Так, це було б прикро, але, я маю на увазі, у кінцевому випадку через те, що ми маємо об'єднану Європу і, що усе все більше йде до міжкультурного обміну, цього, в кінцевому рахунку, неможливо уникнути, і, я маю на увазі, якщо це так – тоді це вже так, і... Звичайно, те що стосується культури – це знову ж таки інша справа, тут мені було б шкода, якщо це все відійде на задній план і тоді забудеться, але, так»⁶⁰³. Зауважимо, що повністю німецька культура може бути збереженою лише представниками німецького етносу, бо навіть успішно інтегровані іноземці та їх нащадки здатні передати наступним поколінням лише її частинку. Причому, передана ними культура неминуче буде трансформована – нестиме часточку їх власної культури. Проте навіть цей симбіоз культур матиме переважаючу частку, а нею стане культура того етносу, котрий у своїй чисельності переважатиме інші. Зважаючи на невтішні демографічні тенденції, якщо ситуація з народжуваністю в країні не зазнає змін, майбутня Німеччина ризикує стати носієм, хоча і**

⁶⁰² Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб.115. – Інтерв'ю № 23. – Арк. 95.

⁶⁰³ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 3. – Од. зб.106. – Інтерв'ю № 10-11. – Арк. 50.

трансформованої, проте скоріше турецької культури чи принаймні мусульманської, а не європейської.

Інформація про наслідки демографічного старіння населення, що є активно обговорюваною темою у німецькій пресі, виявилася невідомою для значної частини опитаних нами респондентів, котрі були щиро здивовані з цього приводу. Автор помітила, що деякі респонденти просто не пов'язують вимирання етнічних німців зі зникненням німецького народу. Песимістичні демографічні прогнози їх не лякають, адже залишиться змішане населення, котре продовжить проживати у Німеччині: *«Німці вимирають, але це все одно є вже фактом, але для цього ж є фарба для волосся... (сміється) Ну, добре, але через сто років я теж вже не буду жити, тоді це вже не моя проблема. (сміється) Ні, тобто, це є, певним чином, трошки плин подій, як би жорстоко це не звучало, так, можна це змінити, але якщо німці не хочуть, то що ж поробиш. У цьому випадку, жорсткий природний відбір... (скептично сміється). Але, ну, добре, чи це прикро? Щось та залишиться...»*⁶⁰⁴. Загроза зникнення німецького етносу в найближчому майбутньому не лякає німців, адже для значної їх частини іноземці теж німці, хоча і не етнічно. Як наслідок отримуємо оптимістичний прогноз: *«Як завжди говорять: іноземна кров, але тутешнє серце»*⁶⁰⁵. Окрім цього, значна частина опитаних зауважувала, що про вимирання німців не може йти мова, адже все одно на німецькій землі й надалі проживатимуть змішані нащадки: *«Я думаю так, все буде змішуватись і надалі, поки взагалі не стане чистих німців, а конкретніше лише небагато... Цього не можна оцінювати, бо це просто плин речей...»*⁶⁰⁶. Зауважимо, що зважаючи на те, що змішані шлюби переважно не надто популярні як серед мігрантів, так і серед етнічних німців, а німці, на відміну від мігрантів, мають від'ємний приріст населення, ці майбутні змішані нащадки, на які покладає надію значна частина опитаних, навряд чи матимуть свою і німецьку частину. Отже говорити про те, що у цій суміші різних народів продовжиться існування

⁶⁰⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 76. – Інтерв'ю № 76. – Арк. 191-92.

⁶⁰⁵ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 33. – Інтерв'ю № 33. – Арк. 136.

⁶⁰⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 96-97. – Інтерв'ю № 96-97. – Арк. 321.

німців досить складно. Наприклад, як слушно наголошує російська дослідниця С.В. Погорельская, колишні мігранти із Туреччини та їх нащадки не полишають своїх коренів, заради створення сім'ї вони їдуть у Туреччину і привозять собі дружин⁶⁰⁷. Варто зазначити, що така тенденція характерна не лише для турецьких мігрантів, а є більшою мірою всезагальною для колишніх мігрантів, навіть для так званих «російських німців».

В останні кілька років під впливом міграційної кризи ми побачили, що думка певної частини населення Німеччини стосовно ставлення до колишніх мігрантів, їх нащадків та іноземців значно змінилася. Окрім цього, на поверхню вийшла і прихована неприязнь до чужинців. По всій Німеччині тисячі людей виходять на демонстрації проти міграції, біженців, мультикультуралізму та ісламізації. Вони закликають захистити і зберегти німецьку культуру, а створена в 2013 році євроскептична, антиміграційно налаштована партія «Альтернатива для Німеччини» набирає все більше голосів виборців. На перший погляд це є беззаперечним доказом посилення етнонаціональної ідентичності німців. Звісно, частково це так і є. Як слушно зауважила М. Гібернау, національну ідентичність не варто недооцінювати, а європейська ідентичність, як і емоційна прив'язаність до ЄС «вирішальною мірою залежить від соціально-економічних і політичних наслідків процесу розширення, розв'язання проблем масової імміграції, а також культурних, соціальних і політичних питань, пов'язаних із нею»⁶⁰⁸.

Проте тут варто навести кілька суттєвих зауважень. По-перше, окрім німців, значну частину виступаючих проти міграції складають саме колишні мігранти та їх нащадки. Згідно досліджень німецьких журналістів, значна частина мігрантів наразі виступає за те, щоб Німеччина перестала приймати біженців⁶⁰⁹. Громадяни

⁶⁰⁷ Погорельская С.В. Германия и мультикультурализм... – С. 99-100.

⁶⁰⁸ Гібернау М. Ідентичність націй... – С. 157.

⁶⁰⁹ Lill T. “Ich will keine Islamisierung Deutschlands” – Experten zufolge können viele Migranten diesmal AfD wählen // The Huffington Post. – 27.02.– 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/02/27/politologe-fur-viele-zuwa_n_9333830.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

міграційного походження виступають проти міграційної політики А. Меркель, адже бояться за своє майбутнє у цій країні. На їх думку, через наплив біженців Німеччині загрожує ісламізація. Як зазначає журналіст Тобіас Лілл, особливо це стосується т. зв. «російських німців», що, на його думку, пов'язано із тим, що вони «добре інтегровані у німецьке суспільство, культурно ідентифікують себе із Німеччиною та бояться за свій добробут»⁶¹⁰. Окрім того, як наголошує журналіст, для вихідців із колишніх країн СРСР, особливо росіян, характерним є «думати національно»⁶¹¹. Не погоджуючись із Тобіасом Ліллом стосовно «добре інтегрованих» у німецьке суспільство росіян та їх ідентифікації себе з Німеччиною, все ж зазначимо, що рівень інтеграції вихідців із СРСР дійсно значно вищий за вихідців із Близького Сходу, хоча б через значно меншу прірву між їх культурами.

По-друге, попри активні гасла протестуючих, причини протестів проти міграції, а особливо – проти біженців, мають переважно економічне підґрунтя. Населення Німеччини (як етнічні німці, так і представники етнічних меншин) відверто боїться за свій добробут, адже, перш за все, прихисток біженців означає нові величезні витрати за рахунок платників податків. Не варто також забувати, що для значної кількості німецьких платників податків не є таємницею і той факт, що Німеччина і без того оплачує життя значній кількості людей, просто не бажаючих працювати. Тому, вважати навіть численні мітинги німецького населення проти мігрантів виявом піднесення етнонаціональної свідомості німців досить складно.

По-третє, зухвала поведінка біженців та сплеск злочинності наводять страх на населення Німеччини, тому однією з причин приходу на демонстрації є намагання таким чином захиститись.

---

⁶¹⁰ Lill T. “Ich will keine Islamisierung Deutschlands” – Experten zufolge können viele Migranten diesmal AfD wählen // The Huffington Post. – 27.02.– 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/02/27/politologe-fur-viele-zuwa_n_9333830.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

⁶¹¹ Ibid.

Одначе, як зазначалося, проти мігрантів, мирно чи не мирно, вступає далеко не все населення Німеччини. Незважаючи ні на що, значна частина громадян Німеччини переконана, що біженці мають право на краще життя, тому міграційні потоки не варто перекривати навіть зараз. Керуючись ціннісними орієнтаціями власного народу, ця частина німців вважає, що, полишаючи свою власну країну, мігрант прагне кращого життя і готовий важко працювати заради цієї мети. Проте на практиці так трапляється далеко не завжди. Окрім цього, разом зі «своєю культурою» мігранти часто приносять і своє уявлення про життя, мораль та цінності, котрі дуже сильно різняться з німецькими. Як наслідок, як уже зазначалося, стають звичними явищами масова несплата за проїзд у громадському транспорті, ігнорування зауважень контролерів, обпльовування, побиття та погрози, як і масове чіпляння до жінок⁶¹², а вирішення проблеми за рахунок відміни оплати проїзду для біженців лише погіршує становище та дратує місцеве населення.

Ще однією проблемою для цілісності етнонаціональної ідентичності німців є неподолана прірва у відносинах між західними і східними німцями. За результатами нашого опитування ми побачили, що до сьогодні поділ на «оссі» та «вессі» є присутнім у свідомості німців, хоча і поступово нівелюється. Сорокарічний поділ Німеччини на дві держави з абсолютно різним політичним устроєм, ідеологією, способом життя створив тріщину в нації, котра ще повністю не загоїлась⁶¹³ навіть сьогодні. За допомогою пропаганди за сорок років роз'єднання у німецького народу встигли виробитись окремі ідентичності. У населення НДР з'явилась особлива «національна самосвідомість НДР»⁶¹⁴, а у населення ФРН також встигла виробитись окрема державно-національна свідомість, котра була прив'язана до визнання демократичної системи та

⁶¹² „Bespuckt und bedroht“ Zunehmende klagen über schwarzfahrende Flüchtlinge // The Huffington Post. – 02.11.– 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huffingtonpost.de/2016/02/11/die-kollegen-werden-bespu_n_9209604.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

⁶¹³ Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Дітер Лангевіше; [пер. з нім. Олекса Логвиненко]. – К.: К.І.С., 2008. – С. 155-157.

⁶¹⁴ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 49.

цінностей і переросла у так званий «конституційний патріотизм» (Verfassungspatriotismus)⁶¹⁵. Ця концепція була розроблена політологом Дорфом Штернбергером, котрий хоча і не мав на меті дати німцям заміник національного патріотизму⁶¹⁶, проте намагався створити перехідну ланку для німецької свідомості після дискредитації національних почуттів після Другої світової війни. Доповнюючи політику «подолання нацистського минулого», котра практикувалася із 70-х років, дана концепція допомагала «дистанціюватися від всього, що могло нагадати повернення до часів гітлерівського райху»⁶¹⁷. В подальшому ця концепція була підтримана філософом та соціологом Юргеном Габермасом⁶¹⁸. На заваді цілісності німецької етнонаціональної ідентичності стоїть і сильна регіональна ідентичність німців, що була характерна для них історично і, як зазначають дослідники, стала причиною того, що вони порівняно пізно виробили почуття національної єдності⁶¹⁹.

Отже, можна погодитись із М. Гібернау, котра, висловлюючи скептичне ставлення до прив'язаності громадян ЄС до цього об'єднання, наголосила, що рушієм європейської інтеграції є не любов до Європи, а економічне процвітання і «будь-яка помітна невдача у сфері економіки підточить здатність ЄС забезпечувати політичну інтеграцію»⁶²⁰, що ми вже побачили на прикладі міграційної кризи. Проте, на противагу вченій⁶²¹, ми припускаємо можливість відмирання національної держави в Німеччині, а, відповідно, разом із нею і національної ідентичності, під тиском впливу політики мультикультуралізму на етнонаціональну ідентичність.

---

⁶¹⁵ Ibid. – S. 204.

⁶¹⁶ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 65.

⁶¹⁷ Погорельская С.В. Иммиграция без иностранцев? (Особенности внутригерманской дискуссии о новой иммиграционной политике)... – С. 147.

⁶¹⁸ Там само. – С. 147.

⁶¹⁹ Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen... – S. 40.

⁶²⁰ Гібернау М. Ідентичність націй... – С. 154.

⁶²¹ Там само. – С.157.

Ретельно проаналізувавши відповіді респондентів, ми схильні припускати, що етнічна складова сучасної німецької етнонаціональної ідентичності, згідно з класифікацією Ю. Мухлинкіної, зараз перебуває на рівні інтенсивності гіпоідентичності, тобто є ослабленою. Першочергово, це пов'язано з тяжкою травмою, котру наніс націонал-соціалізм національній та етнічній свідомості німців. Переживши наслідки Другої світової війни, намагаючись відхреститися від злочинів, породжених нацизмом, німці потрапили у виняткову ситуацію – вони схильні не проявляти свої національні почуття, боячись осуду з боку громадськості. Під впливом політики денацифікації, політкоректності, а згодом і німецького варіанту політики мультикультуралізму, німецький патріотизм у суспільній думці став синонімом нацизму. Хоча у сучасній Німеччині існує такий цікавий феномен, як «святковий патріотизм» (Party-Patriotismus)⁶²², котрий німці сильно проявляють під час спортивних змагань. Мова йде про ейфорію патріотизму, проявлену німцями в 2006 та 2008 роках під час чемпіонатів світу з футболу. На противагу цьому, інтерес німців до такого національного свята, як День об'єднання Німеччини, є дуже низьким. За результатами нашого опитування 41 респондент із 50 опитаних не вважає за потрібне святкувати це свято. Отже, можна погодитись із П. Задаєм (P. Sadigh), що «святковий патріотизм» німців це поодинокі явище і стосується воно радше збірної з футболу, а не Німеччини як такої⁶²³.

Відчуття провини за злочини нацизму, котре притаманне старшому поколінню німців і котре заважає їм виявляти патріотизм, не є характерним для молодого покоління німців, що не хочуть відповідати за злочини, до яких не мають ніякого відношення: *«Я вважаю це дійсно тупим, бо ми, тобто, наша генерація не має ніякого відношення до цих нацистських часів і ми, звичайно, не горді за це, чи щось таке, але ми не можемо цього змінити і тому, я не знаю,*

⁶²² Götz I. Deutsche Identität. Die Wiederentdeckung des Nationalen nach 1989... – S. 19.

⁶²³ Sadigh P. Werkeln am Nationalbewusstsein // Zeit Online. – 2009. – 29.04. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/online/2009/18/identitaet-deutsche>

*треба було б щось змінити»*⁶²⁴. Одначе, це молоде покоління виросло без плекання почуття патріотизму та із нав'язаною впевненістю, що всі німецькі національні риси є поганими. В цьому, на нашу думку, полягає причина схильності німців лише до поодинокого «святкового патріотизму».

Грунтовно досліджуючи національну ідентичність німців дослідники Фонду ідентичності прийшли до цікавого висновку: «У порівнянні із іншими націями їм (німцям – О.Т.) не вистачає національного почуття, котрого вони не мають, проте й насправді не дуже хочуть мати. Лише враження, що вони насправді б мали його мати, неминуче веде до внутрішнього неспокою. Тоді, здавалося б, безтурботна національна свідомість інших націй в Німеччині, як, наприклад, турецька, призводить до почуття дефіциту і, як наслідок, сприймається як провокація»⁶²⁵.

Заохочування до відмови від власної етнонаціональної ідентичності, до стирання етнічних меж та змішування культур, додатково посилює відчуженість німців. Як наслідок, на факт поступового вимирання етнічних німців вони дивляться, як на звичайний плин речей та логічний розвиток сучасного мультикультурного німецького суспільства у складі ЄС. Поступове стирання меж і кордонів в етнічному та державному сенсі, змішування культур та ідентичностей більшість респондентів назвали неминучими тенденціями загального світового розвитку, з якими треба просто змиритися: «...і через сто років тут житимуть люди, а як вони будуть себе називати, це вже інше питання»⁶²⁶. Тому, на думку німців, німці майбутнього – це мігранти та їх нащадки і діти змішаних шлюбів.

Розмивання німецької етнонаціональної ідентичності в загальноєвропейській ідентичності не вважається чимось поганим, чи навіть прикрим. Респонденти з вражаючою легкістю і байдужістю визнають: «Ну, я думаю, типового німця скоро не буде існувати і це добре бо ми говоримо про ЄС і є інтернаціонально

⁶²⁴ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 55-56. – Інтерв'ю № 55-56. – Арк. 78.

⁶²⁵ Presseinformation. Die Deutschen auf der ewigen Suche nach sich selbst // Identität Foundation. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.identity-foundation.de/images/stories/downloads/PM_Deutsch_Sein_lang.pdf

⁶²⁶ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 2. – Од. зб. 80. – Інтерв'ю № 80. – Арк. 214.

відкритими і тому не маємо дивуватися, що все змішується. Отже, типового німця у найближчому майбутньому не буде»⁶²⁷.

Разом з цим, міграційна криза та проблеми, принесені нею, на фоні вже існуючих труднощів у німецькому мультикультурному суспільстві, чітко дали зрозуміти хибність політики, котру проводить владна верхівка Німеччини. Як наслідок, ставши на захист своїх національних інтересів та добробуту, певна частина німецького суспільства радикалізувалася. Наразі важко передбачити вплив міграційної кризи на етнонаціональну ідентичність німців, адже він надто залежить від нових подібних поштовхів у майбутньому. Важко також судити, чи це поширення правих настроїв та відвертої агресії є просто плінною хвилею під впливом напруженості ситуації.

Сучасний пересічний німець заплутаний тим, що йому пропагують і тим, що він бачить та переживає на практиці. Якщо говорити про наслідки вищезазначених подій для етнонаціональної ідентичності німців, то можна констатувати, що (не рахуючи крайніх проявів агресії) міграційна криза призвела до піднесення самосвідомості окремої частини етнічних німців та змусила частину населення переосмислити ставлення до існуючих у мультикультурному суспільстві проблем. Тут не варто також забувати і про проявлений певною частиною населення міграційного походження захист європейських цінностей та свобод. На нашу думку це є позитивним наслідком для німецької держави, адже, ймовірно, змусить до плідного пошуку рішень нагальних проблем, що, безумовно, може бути дуже болісним, складним та тривалим процесом. Однак, існує досить висока ймовірність переваги негативних наслідків міграційної кризи для етнонаціональної ідентичності німців – мова йде про те, що, якщо німці змиряться із напливом іноземців до країни, вони ще швидше зникнуть із етнічної карти Європи. З іншого боку, у разі того, якщо Німеччина, незважаючи на негативне ставлення населення, буде продовжувати звичну для неї політику, вона ризикує стикнутися із такими наслідками: 1) це може призвести країну до все більшого

---

⁶²⁷ Архів КЕК. – Ф. 30. – П. 1. – Од. зб. 25. – Інтерв'ю № 25. – Арк. 106.

поширення ненависті, хаосу та агресії в бік іноземців, адже окрема частина населення вже переходить рамки дозволеного, підпалюючи притулки для біженців і т. п.; 2) колишні мігранти, їх нащадки, економічні мігранти та біженці поступово, із об'єктивних причин постійного збільшення їх чисельності (приїзд у країну та рівень народжуваності), витіснять німців та німецьку культуру із Німеччини. Зважаючи на етнокультурне походження, Німеччина ісламізується значно швидше, ніж пророкували експерти⁶²⁸.

---

⁶²⁸ Бьюкенен П.Дж. Смерть Запада. Как вымирающее население и нашествие иммигрантов угрожают нашей стране. (Реферат) / П.Дж. Бьюкенен // Актуальные проблемы Европы. – 2005. – №1. – С. 31.

ВИСНОВКИ

Отже, по завершенню нашого дослідження, можна сформулювати наступні висновки.

Встановлено, що історіографічної та джерельної бази достатньо для проведення нашого дослідження. Перша включає в себе кілька великих груп праць, зокрема – праці про історію Німеччини другої половини ХХ – початку ХХІ століть; праці з етнології та етнополітології, автори яких розробляли теорії нації, етносу, національної та етнічної ідентичностей та ін.; праці, присвячені мультикультуралізму як етнічній політиці загалом, так і його німецькій реалізації зокрема. Джерельна база нашого дослідження головним чином складається з матеріалів власних опитувань, що зберігаються в фондах Архіву кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також результатів соціологічних та статистичних досліджень державних і наукових установ Німеччини.

Уточнено зміст поняття етнонаціональна ідентичність – це спосіб самоідентифікації національної спільноти, що є носієм державності, за якого головними критеріями ідентифікації виступають такі етнічні ознаки, як спільність походження, спільність історії та території, спільна історична пам'ять, мова.

Встановлено, що у другій половині ХХ століття німецька нація зазнала значних випробувань: поразка у війні нацистського райху, денацифікація, відбудова зруйнованої країни, примусовий розкол Німеччини на дві держави із конкуруючими ідеологіями, будівництво Берлінської стіни, ідеологічна обробка населення обох держав та вимушене перетворення ФРН на країну мігрантів. Все це здійснило кардинальний вплив на етнонаціональну ідентичність населення і збереглося в історичній пам'яті етносу. В результаті – до сьогодні німецьке суспільство страждає від наслідків пережитих зламів ідентичності.

Проаналізовано етнодемографічну структуру населення Німеччини. Виявлено, що сучасна Німеччина – це держава з поліетнічним складом населення, в котрій, за офіційними даними, проживає від 7,2 до 8,2 млн іноземців, кількість

яких невпинно зростає. Відповідно до німецького законодавства (статті 116 Основного закону ФРН – нім. Grundgesetz), ці цифри стосуються лише тої частини населення Німеччини, котре не має німецького громадянства. Відповідно, наразі в уявленні населення поняття «німець» трансформувалося і вже майже не несе в собі етнічних ознак. Ця думка підтвердилась і у ході дослідження, адже більшість опитаних саме у змішуванні бачать майбутнє німецького етносу та держави. Ще з 70-х років ХХ століття Німеччина страждає від демографічного старіння населення, котре обумовлене такими тенденціями у німецькому суспільстві: пріоритетність освіти, кар'єри, досягнення фінансового достатку, бажання подорожувати над створенням сім'ї та народженням дітей; пізня перша вагітність у багатьох жінок, що призводить до того, що все більше жінок змушені звертатися по допомогу до лікарів, щоб зачати дитину; підвищення середньої тривалості життя людини у країні, що створює додатковий тягар для платників податків, кількість яких постійно зменшується. За розрахунками німецької влади, ці проблеми мали б нівелюватися за рахунок міграційних потоків. Спілкуючись із респондентами автор помітила, що такої ж думки притримувалось і населення. Однак, як показало дослідження, мігранти не лише не допомогли вирішенню даних проблем, а навпаки – ускладнили існуючі та створили низку нових труднощів.

З'ясовано, що примусове роз'єднання Німеччини призвело до розмежування німців на «оссі» та «вессі», яке досі не повністю подолане. Дослідження показало, що кілька десятиліть конфронтації двох німецьких держав та їх ідеологій настільки ускладнили стосунки між обома частинами німецького етносу, що населення досі відчуває відмінність у своїх менталітетах, що стає на заваді завершенню возз'єднання німецького етносу. Ситуація ускладнюється також і тим, що податок солідарності, покликаний нівелювати відставання економічного розвитку нових земель, не дав обіцяних владою результатів. Це, в свою чергу, обурює як західних, так і східних німців, котрі, як зазначали опитані, вже втомилися від нього. Особливо невдоволеним є молоде покоління німців, котре просто не розуміє, чому має віддавати зароблені кошти.

Виявлено, що міграційні процеси здійснюють значний вплив на суспільну свідомість німців. Це обумовлено тим, що Німеччина фактично перетворилася на країну мігрантів. Так, починаючи із 50-х років ХХ століття, через нестачу робочих рук на виробництві економічно процвітаючої країни у період так званого «економічного дива», Німеччина стала запрошувати до себе значну кількість іноземців. Недооцінивши важливості етнічного походження «гастарбайтерів» та помилково розраховуючи на те, що, підзаробивши, іноземці повернуться у рідні країни, тодішня німецька влада, окрім європейських мігрантів, також запросила на роботу мігрантів із Туреччини. Частина іноземців згодом дійсно повернулася додому. Однак, оскільки рівень життя в Туреччині був значно нижчим за можливості, котрі надавала німецька держава, переважна більшість турків не лише не повернулася до Туреччини, а й перевезла за собою свої сім'ї. Оскільки, навіть по завершенню «економічного дива» Німеччина лишається економічно розвиненою країною, з високим рівнем життя, до неї постійно спрямований значний потік іммігрантів із різних країн, включаючи і значну кількість арабських та африканських. Як наслідок, німецьке суспільство зіткнулося зі значною проблемою – співжиттям на побутовому рівні та інтеграцією великої кількості іноземців із кардинально іншими культурами, ціннісними орієнтаціями та нормами поведінки у європейській, німецькій спосіб життя. Як спосіб полегшення співіснування німців і мігрантів, було зроблено спробу побудови мультикультурного суспільства. Опитування показало, що наслідком цього стала схильність значної частини німецького суспільства до відмови від власної ідентичності на користь «ідентичності мультикультурної» – змішаної ідентичності або не скомпрометованої європейської ідентичності.

Встановлено, що політика мультикультуралізму представляє собою ідеологію, покликану забезпечити мирне та взаємовигідне співжиття представників різних етносів в одній державі та запобігти зіткненню цивілізацій на лініях їх зламів. Як державна політика, мультикультуралізм спрямований на збереження культурних відмінностей кожного етносу у поліетнічній державі. Окрім цього, це є політична вимога та соціальний намір знайти шляхи побудови

толерантного суспільства заради забезпечення корисного співіснування. Плекання толерантності у німецькому суспільстві, заохочення до віротерпимості та відкритості до впливів чужих культур, пропаговані політикою мультикультуралізму, мали допомогти успішно інтегрувати іноземців та перевиховати етнічних німців. Опитування 2012 року показало, що більшість німців приймають ідеї політики мультикультуралізму та готові будувати мультикультурне суспільство, однак цього не можна сказати про значну кількість населення міграційного походження. На практиці проблеми, принесені практичним мультикультуралізмом, виявилися надто складнішими у вирішенні, ніж на це розраховувала німецька влада. Опитування показало, що, в той час, як переважна більшість німців або щиро прийняла політику мультикультуралізму, або змирилася із нею, замінюючи німецьку ідентичність на загальноєвропейську, мігранти, у переважній більшості, цю політику не сприйняли. Вони та їх нащадки схильні продовжувати жити в Німеччині, демонструючи лояльність до країн походження та дотримуючись моделей поведінки згідно з традиціями власної культури. Варто зауважити, що приріст населення в середовищі мігрантів значно інтенсивніший, ніж у етнічних німців і постійно зростає. Особливо це стосується мігрантів із мусульманських країн і в першу чергу – з Туреччини. Однак, рівень інтеграції у мігрантів-мусульман найнижчий. На противагу цьому, мігранти зі Східної та Південної Європи, що залишилися в країні, відносно добре асимілювалися, хоча також продовжують зберігати традиційні для країни походження моделі поведінки та частково і стиль життя.

На сьогодні очевидним є той факт, що інтеграція іноземців у Німеччині зазнала поразки. Як зазначалося, нащадки мігрантів навіть у третьому поколінні схильні триматися за ідентичність своєї країни походження та відмежовувались від німців, значна частина з них не спілкуються німецькою мовою та не бажають її вчити. Сучасні засоби комунікації надають мігрантам та їх нащадкам можливість жити в Німеччині без потреби володіння німецькою мовою майже повноцінним життям. Як наслідок, така категорія населення, не маючи змоги отримати вищу освіту, осідає у нижчих ланках суспільства, працюючи на

низькооплачуваній роботі, чи живучи за рахунок соціальних виплат. Тут варто також наголосити, що часто такий стан речей цілком влаштовує колишніх мігрантів та їхніх нащадків. Опитування показало, що практичні результати побудови мультикультурного суспільства в Німеччині не влаштовують значну частину німців, однак досить значною є і кількість представників німецького етносу, котрі ці суспільні проблеми ігнорують.

Виявлено, що історична пам'ять німців стає на заваді вирішення етнічних проблем в Німеччині на сучасному етапі. Негативним наслідком для етнонаціональної ідентичності німців є свідомий, а інколи – й підсвідомий страх виявляти національні почуття, що притаманне навіть молодому поколінню. Незважаючи на те, що ця проблема характерніша для старшого покоління німців, батьки яких пережили часи націонал-соціалізму чи відбудови, молоді німці переважно виховані без почуття патріотизму. Опитані нами респонденти часто зазначали, що не розуміють, як це бути гордим за власну державу, коли це не є результатом їхніх особистих досягнень. Значно ослаблює етнонаціональну ідентичність і той факт, що у суспільній свідомості німців закарбована впевненість у тому, що вияви національних почуттів пов'язані не з чим іншим, як із расизмом. До сьогодні публічні прояви національних почуттів німцями засуджуються і сприймаються як ксенофобія. В сучасному німецькому суспільстві існує явище, котре в літературі прозвали «святковим» чи «прецедентним» патріотизмом – під час чемпіонатів світу з футболу німці дозволяють собі виявляти свої національні почуття, одягаючись у національні кольори, вивішуючи національні прапори та співаючи національних пісень. Проте такого ажіотажу не зустріти на святкуванні Дня німецької єдності, до якого більшість опитаних ставиться індиферентно.

Встановлено, що міграційна криза, котра стала стрімко набирати обертів після низки військових конфліктів на Близькому Сході, принесла Німеччині нові гострі проблеми. Окрім наявності в країні значної кількості громадян, котрі, не бажаючи працювати, живуть за рахунок соціальних виплат, на плечі німецьких платників податків ліг новий тягар – біженці та нова хвиля економічних мігрантів.

Демократичне німецьке законодавство та загальноєвропейські гуманістичні цінності вимагають від німців лояльності. Проте, на практиці ситуація швидко вийшла з під контролю. Міграційна криза чітко показала населенню Німеччини неспроможність німецької влади контролювати міграційні потоки та нездатність справитись із біженцями та мігрантами, котрі потрапили в країну. Неспроможність влади приймати необхідні країні рішучі та болісні рішення призвела до того, що значна частина біженців та мігрантів, відчувши безкарність, стала масштабно здійснювати безчинства та кримінальні злочини.

Як наслідок, заради збереження власного добробуту та європейської ідентичності, налякане населення стало різко протестувати проти мігрантів, мультикультуралізму та ісламізації Європи. Показовим є той факт, що проти міграції протестують не лише етнічні німці, а і значна кількість населення міграційного походження. Окрім цього міграційна криза винесла на поверхню значні проблеми німецького мультикультурного суспільства, котрі німці були схильні замовчувати чи ігнорувати: небажання мігрантів інтегруватися та низка різноманітних міжетнічних конфліктів. Наразі у країні склалася дуже складна ситуація: різко зросла неповага та злочини частини німецького населення проти біженців та мігрантів; різко зросла недовіра та неприязнь до населення міграційного походження, яке тепер ототожнюють із новоприбулими; виник конфлікт між інтегрованими та не інтегрованими мусульманами.

Визначено, що етнічна складова етнонаціональної ідентичності сучасних етнічних німців є ослабленою. Така ситуація пов'язана із наслідками Другої світової війни (психологічна травма), денацифікацією, нав'язаним страхом перед етнічним, національним та патріотичним, викривленим розумінням політкоректності, намаганням створити мультикультурне суспільство. Відмовляючись від власної етнонаціональної ідентичності, сучасні німці схильні надавати перевагу незаплямованій європейській ідентичності. Етнічне та національне вважається застарілим, неактуальним, тому слово «німець» більше не несе етнічних характеристик. Після спілкування з респондентами стало зрозуміло, що у таких німецьких національних рисах, як пунктуальність, ощадливість,

педантичність, любов до порядку – значна кількість опитаних, особливо молодь, бачить лише негатив.

Вони також схильні бачити майбутніх німців нащадками змішаних шлюбів. При цьому німці відверто ігнорують той факт, що рівень народжуваності серед мігрантів невпинно зростає, а кількість змішаних шлюбів лишається на низькому рівні. Отже, майбутні німці – це радше нащадки мігрантів, ніж діти змішаних шлюбів. Ситуація ускладнюється й тим, що навіть у третьому поколінні німецькі мігранти часто або не володіють німецькою мовою, або не бажають спілкуватися нею. В кращому разі, вони говорять сумішшю німецької та рідних мов – тому, зважаючи на рівень народжуваності, в країні складається реальна загроза зникнення німецької мови у майбутньому.

Проте варто також пам'ятати, що у сучасному світі процеси забування традицій та їх відновлення йдуть поруч, почергово змінюючись. Так і етнопонаціональна ідентичність не є статичним явищем, а періодично зазнає змін, особливо в результаті таких потрясінь, як війни та кризи. Зокрема, наразі міграційна криза та принесені нею труднощі привели до нової трансформації етнопонаціональної ідентичності німців. Першочергово, мова йде про те, що певна частина громадян, стаючи на захист своїх національних інтересів, віднаходить свою етнопонаціональну ідентичність. Інша ж частина населення, спостерігаючи радикалізацію (озлобленість, підпали та інші злочини проти мігрантів) та ігноруючи негативні наслідки політики мультикультуралізму, знаходить для себе лише ще одне підтвердження на користь правильності відходу від власної етнопонаціональної ідентичності на користь мирного співіснування.

Наразі важко говорити про гарантовані наслідки міграційної кризи як для етнопонаціональної ідентичності сучасних німців, так і для Німеччини загалом. Стосовно етнопонаціональної ідентичності німців можна констатувати, що посилення самосвідомості значної частини етнічних німців є позитивним явищем. Посилення прояву лояльності європейським цінностям серед населення міграційного походження є також позитивним для німецької держави. Однак, досить значними та небезпечними є негативні наслідки міграційної кризи: німці

можуть змиритися із напливом іноземців, що призведе до пришвидшення розчинення німецького етносу у мультикультурному суспільстві та ісламізації Німеччини; у разі якщо Німеччина, ігноруючи настрої населення, не переосмислить власну міграційну політику, це може призвести до збільшення сплеску агресії; постійно збільшуючись у своїй чисельності внаслідок припливу нових мігрантів і біженців та враховуючи рівень народжуваності, іноземці швидко витіснять німців та німецьку культуру в країні. Однак, складність ситуації також полягає у тому, що все може змінитися під тиском впливу нових поштовхів.

Отже, вирішення складних проблем, до яких призвели недалекоглядні заходи німецької влади протягом кількох десятиліть, нині вимагає впровадження державою нової етнонаціональної парадигми та переорієнтації етнополітики в інтересах національної більшості. Воно також потребує нагального прийняття непопулярних, болючих для значної частини німецького населення (як етнічних німців так і населення міграційного походження та мігрантів) та навіть небезпечних рішень. До ряду таких можна зарахувати:

- запровадження обов'язкового оволодіння мігрантами німецькою мовою, від чого залежав би обсяг отримуваних ними пільг;
- стимулювання міграції до Німеччини кваліфікованих та освічених робітників;
- переформатування системи соціальної допомоги з метою зменшення кількості утриманців;
- ліквідація у свідомості населення уявлення про етнічне і національне як неважливе і другорядне;
- поширення серед німців уявлення про однакову відповідальність перед законом всіх членів суспільства, незалежно від етнічних, релігійних чи расових ознак.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Архів кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Фонд 30, п. 1. Етнонаціональна ідентичність німців на сучасному етапі.

1. Од. зб. 1. Інтерв'ю № 1 – 4 арк.
2. Од. зб. 2. Інтерв'ю № 2 – 5 арк.
3. Од. зб. 3. Інтерв'ю № 3 – 4 арк.
4. Од. зб. 4. Інтерв'ю № 4 – 5- арк.
5. Од. зб. 5. Інтерв'ю № 5 – 5 арк.
6. Од. зб. 6. Інтерв'ю № 6 – 5 арк.
7. Од. зб. 7. Інтерв'ю № 7 – 4 арк.
8. Од. зб. 8. Інтерв'ю № 8 – 3 арк.
9. Од. зб. 9. Інтерв'ю № 9 – 4 арк.
10. Од. зб. 10. Інтерв'ю № 10 – 4 арк.
11. Од. зб. 11. Інтерв'ю № 11 – 3 арк.
12. Од. зб. 12. Інтерв'ю № 12 – 3 арк.
13. Од. зб. 13. Інтерв'ю № 13 – 4 арк.
14. Од. зб. 14. Інтерв'ю № 14 – 4 арк.
15. Од. зб. 15. Інтерв'ю № 15 – 3 арк.
16. Од. зб. 16. Інтерв'ю № 16 – 4 арк.
17. Од. зб. 17. Інтерв'ю № 17 – 5 арк.
18. Од. зб. 18. Інтерв'ю № 18 – 4 арк.
19. Од. зб. 19. Інтерв'ю № 19 – 3 арк.
20. Од. зб. 20. Інтерв'ю № 20 – 5 арк.
21. Од. зб. 21. Інтерв'ю № 21 – 3 арк.
22. Од. зб. 22. Інтерв'ю № 22 – 10 арк.
23. Од. зб. 23. Інтерв'ю № 23 – 4 арк.

24. Од. зб. 24. Інтерв'ю № 24 – 5 арк.
25. Од. зб. 25. Інтерв'ю № 25 – 3 арк.
26. Од. зб. 26. Інтерв'ю № 26 – 4 арк.
27. Од. зб. 27. Інтерв'ю № 27 – 3 арк.
28. Од. зб. 28. Інтерв'ю № 28 – 4 арк.
29. Од. зб. 29. Інтерв'ю № 29 – 5 арк.
30. Од. зб. 30. Інтерв'ю № 30 – 4 арк.
31. Од. зб. 31. Інтерв'ю № 31 – 4 арк.
32. Од. зб. 32. Інтерв'ю № 32 – 4 арк.
33. Од. зб. 33. Інтерв'ю № 33 – 5 арк.
34. Од. зб. 34. Інтерв'ю № 34 – 8 арк.
35. Од. зб. 35. Інтерв'ю № 35 – 4 арк.
36. Од. зб. 36. Інтерв'ю № 36 – 4 арк.
37. Од. зб. 37. Інтерв'ю № 37 – 8 арк.
38. Од. зб. 38. Інтерв'ю № 38 – 5 арк.
39. Од. зб. 39. Інтерв'ю № 39 – 3 арк.
40. Од. зб. 40. Інтерв'ю № 40 – 4 арк.
41. Од. зб. 41. Інтерв'ю № 41 – 4 арк.

Фонд 30, п. 2. Етнонаціональна ідентичність німців на сучасному етапі.

42. Од. зб. 42. Інтерв'ю № 42 – 5 арк.
43. Од. зб. 43. Інтерв'ю № 43 – 5 арк.
44. Од. зб. 44-45. Інтерв'ю № 44-45 – 12 арк.
45. Од. зб. 46. Інтерв'ю № 46 – 4 арк.
46. Од. зб. 47. Інтерв'ю № 47 – 5 арк.
47. Од. зб. 48. Інтерв'ю № 48 – 5 арк.
48. Од. зб. 49. Інтерв'ю № 49 – 5 арк.
49. Од. зб. 50. Інтерв'ю № 50 – 4 арк.
50. Од. зб. 51. Інтерв'ю № 51 – 4 арк.
51. Од. зб. 52. Інтерв'ю № 52 – 5 арк.

52. Од. зб. 53. Інтерв'ю № 53 – 6 арк.
53. Од. зб. 54. Інтерв'ю № 54 – 9 арк.
54. Од. зб. 55-56. Інтерв'ю № 55-56 – 18 арк.
55. Од. зб. 57. Інтерв'ю № 57 – 5 арк.
56. Од. зб. 58. Інтерв'ю № 58 – 6 арк.
57. Од. зб. 59. Інтерв'ю № 59 – 6 арк.
58. Од. зб. 60. Інтерв'ю № 60 – 6 арк.
59. Од. зб. 61. Інтерв'ю № 61 – 8 арк.
60. Од. зб. 62. Інтерв'ю № 62 – 4 арк.
61. Од. зб. 63. Інтерв'ю № 63 – 6 арк.
62. Од. зб. 64. Інтерв'ю № 64 – 7 арк.
63. Од. зб. 65. Інтерв'ю № 65 – 5 арк.
64. Од. зб. 66-67. Інтерв'ю № 66-67 – 10 арк.
65. Од. зб. 68-69. Інтерв'ю № 68-69 – 11 арк.
66. Од. зб. 70-71. Інтерв'ю № 70-71 – 7 арк.
67. Од. зб. 72. Інтерв'ю № 72 – 6 арк.
68. Од. зб. 73-74. Інтерв'ю № 73-74 – 5 арк.
69. Од. зб. 75. Інтерв'ю № 75 – 4 арк.
70. Од. зб. 76. Інтерв'ю № 76 – 11 арк.
71. Од. зб. 77-78. Інтерв'ю № 77-78 – 8 арк.
72. Од. зб. 79. Інтерв'ю № 79 – 5 арк.
73. Од. зб. 80. Інтерв'ю № 80 – 7 арк.
74. Од. зб. 81. Інтерв'ю № 81 – 9 арк.
75. Од. зб. 82-83. Інтерв'ю № 82-83 – 5 арк.
76. Од. зб. 84-85. Інтерв'ю № 84-85 – 23 арк.
77. Од. зб. 86. Інтерв'ю № 86 – 6 арк.
78. Од. зб. 87. Інтерв'ю № 87 – 6 арк.
79. Од. зб. 88. Інтерв'ю № 88 – 6 арк.
80. Од. зб. 89-90. Інтерв'ю № 89-90 – 22 арк.
81. Од. зб. 91-92. Інтерв'ю № 91-92 – 8 арк.

82. Од. зб. 93-94. Інтерв'ю № 93-94 – 9 арк.
83. Од. зб. 95. Інтерв'ю № 95 – 6 арк.
84. Од. зб. 96-97. Інтерв'ю № 96-97 – 7 арк.
85. Од. зб. 98. Інтерв'ю № 98 – 5 арк.
86. Од. зб. 99-100. Інтерв'ю № 99-100 – 9 арк.

Фонд 30, п. 3. Етнонаціональна ідентичність німців на сучасному етапі.

87. Од. зб. 99. Інтерв'ю № 1 – 17 арк.
88. Од. зб. 100. Інтерв'ю № 2 – 3 арк.
89. Од. зб. 101. Інтерв'ю № 3 – 4 арк.
90. Од. зб. 102. Інтерв'ю № 4 – 6 арк.
91. Од. зб. 103. Інтерв'ю № 5-6 – 4 арк.
92. Од. зб. 104. Інтерв'ю № 7 – 4 арк.
93. Од. зб. 105. Інтерв'ю № 8-9 – 7 арк.
94. Од. зб. 106. Інтерв'ю № 10-11 – 5 арк.
95. Од. зб. 107. Інтерв'ю № 12-13+001 – 5 арк.
96. Од. зб. 108. Інтерв'ю № 14-15 – 5 арк.
97. Од. зб. 109. Інтерв'ю № 16 – 3 арк.
98. Од. зб. 110. Інтерв'ю № 17 – 8 арк.
99. Од. зб. 111. Інтерв'ю № 18 – 11 арк.
100. Од. зб. 112. Інтерв'ю № 19-20 – 4 арк.
101. Од. зб. 113. Інтерв'ю № 21 – 4 арк.
102. Од. зб. 114. Інтерв'ю № 22 – 2 арк.
103. Од. зб. 115. Інтерв'ю № 23 – 3 арк.
104. Од. зб. 116. Інтерв'ю № 24-25 – 5 арк.
105. Од. зб. 117. Інтерв'ю № 26 – 5 арк.
106. Од. зб. 118. Інтерв'ю № 27-28-29 – 6 арк.
107. Од. зб. 119. Інтерв'ю № 30-31 – 6 арк.
108. Од. зб. 120. Інтерв'ю № 32-33-34 – 12 арк.
109. Од. зб. 121. Інтерв'ю № 35 – 2 арк.

110. Од. зб. 122. Інтерв'ю № 36 – 2 арк.
111. Од. зб. 123. Інтерв'ю № 37 – 2 арк.
112. Од. зб. 124. Інтерв'ю № 38-39 – 4 арк.
113. Од. зб. 125. Інтерв'ю № 40 – 4 арк.
114. Од. зб. 126. Інтерв'ю № 41 – 2 арк.
115. Од. зб. 127. Інтерв'ю № 42-43 – 4 арк.
116. Од. зб. 128. Інтерв'ю № 44 – 4 арк.
117. Од. зб. 129. Інтерв'ю № 45-46 – 4 арк.
118. Од. зб. 130. Інтерв'ю № 47-48 – 5 арк.
119. Од. зб. 131. Інтерв'ю № 49 – 4 арк.
120. Од. зб. 132. Інтерв'ю № 50 – 4 арк.

ЛІТЕРАТУРА

121. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Бенедикт Андерсон; [пер. с англ. В. Николаев]. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 288 с.
122. Андреева О.М. Особливості політики формування ідентичності в багатонаціональних державах / О.М. Андреева // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 107, ч. 1. – С. 113-121.
123. Арбеніна В.Л. Етносоціологія / В.Л. Арбеніна. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 316 с.
124. Астафьева О.Н. Культурная политика: теоретическое понятие и управленческая деятельность / О.Н. Астафьева // Культурологический журнал. – 2010. – № 2. – С. 1-21.
125. Ахиезер А.С. Культурные основы этнических конфликтов / А.С. Ахиезер // Общественные науки и современность. – 1994. – № 4. – с. 115-126.
126. Бадмаев В.Н. Феномен национальной идентичности: Социально философский анализ: дисс. ... док. фил. наук: 09.00.11 – социальная философия / В.Н. Бадмаев – Волгоград: 2005. – 292 с. – [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/fenomen-natsionalnoi-identichnosti-sotsialno-filosofskii-analiz>
- 127.Балога Е.І. Мультикультуралізм у Німеччині: особливості німецького наукового та політичного дискурсу // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2013. – Випуск 112. Частина 2. – С.13-20.
- 128.Балога Е.І. Політика Федеративної республіки Німеччини щодо культурно-національного розвитку етнічних меншин (90–ті рр. ХХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія». – К., 2013. – 20 с.
- 129.Бенхабиб С. Притязання культури. Равенство и разнообразие в глобальную эру / Сейла Бенхабиб; [пер. с англ. под ред. В.Л.Иноземцева]. – М.: Логос, 2003. – 350 с.
- 130.Бідзюра І.П., Абдулкеримов Т.Ю. Мультикультуралізм: сутність явища та основні проблеми / І.П. Бідзюра, Т.Ю. Абдулкеримов // Наукові праці МАУП. – 2014. – Вип. 1(40). – С. 5-11.
131. Білошицький С. Сучасна міжнародна міграція як політична проблема та об'єкт політичної науки / С. Білошицький // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2015. – Вип. 4(78). – С. 142-158.
- 132.Бобилева С.Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року / С.Й. Бобилева. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. – 528 с.
- 133.Бойко О.Д. Індивідуальна пам'ять як базова основа колективної пам'яті: специфіка, механізми, процеси, характерні риси та особливості / О.Д. Бойко // Національна історична пам'ять. – 2014. – Вип. 10. – С. 10-18.
134. Брокгауз. Історія Німеччини у світлинах / Брокгауз; [пер. з нім. І. Андрущенко, Л. Сандига, О. Кислюк]. – К.: Юніверс, 2010. – 568 с.
- 135.Буккер И. Брюзжащие «осси» против расчетливых «весси» / Pravda.ru. – 2012. – 04.10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/world/europe/european/04-10-2012/1130285-ossi-0/>

136. Бьюкенен П. Дж. Смерть Запада. Как вымирающее население и нашествие иммигрантов угрожают нашей стране. (Реферат) / П. Дж. Бьюкенен // Актуальные проблемы Европы. – 2005. – №1. – С. 28-44.
137. Ватлин А. Ю. Германия в XX веке. / А. Ю. Ватлин. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 336 с.
138. Вілков В. Ю. Концепції етнічності: ідейно-теоретичні перспективи, сутність і типологія / В. Ю. Вілков // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 59/61. – С. 145-148.
139. Вільчинська І. Ю. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. – етнополітологія та етнодержавознавство / І. Ю. Вільчинська. – Київ: 2002. – 193 с.
140. Вовк Д. О. Концептуальні тлумачення поняття «мультикультуралізм» у працях сучасних українських вчених / Д. О. Вовк // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2012. – Вип. 192, Т. 204. – С. 14-17.
141. Воге П. Н. Ислам в современном мире / П. Н. Воге // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 1. – С. 10-43.
142. Волкова Т. П. Классические философские концепции мультикультурализма и толерантности / Т. П. Волкова // Вестник Мурманского государственного технического университета. – 2011. – №2. – Т. 14. – С. 254-259.
143. Воляннюк О. Я. Перспективні напрямки досліджень пам'яті у політичному просторі / О. Я. Воляннюк // Національна історична пам'ять. – 2014. – Вип. 10. – С. 28-35.
144. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність / Ю. Габермас // Умови громадянства: Збірник статей / Під. ред. Варта ванн Стінбергена. – К., 2005. – С. 49-70.
145. Глазов Д. В. Політика мультикультуралізму: досвід європейських країн / Д. В. Глазов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип. 42. – С. 282-287.

146. Глушко М.С. Методика польового етнографічного дослідження: Навч. Посібник / М.С. Глушко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 288 с.
147. Гнатюк Т. Досвідкраїн ЄС у подоланні дискримінації іммігрантів та можливості його застосування і Україні / Т. Гнатюк // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2011. – Вип. 5(55). – С. 286-297.
148. Головченко В.І. Історична й національна пам'яті: еволюція трактування термінів / В.І. Головченко // Національна історична пам'ять. – 2014. – Вип. 10. – С. 45-53.
149. Горбунова Л.С. Концепт транскультурности как основа новой образовательной парадигмы / Л.С. Горбунова // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 96. – С. 327-331.
150. Гордієнко А.В. Концепція мультикультуралізму в сучасному науковому дискурсі / А.В. Гордієнко // Наукові праці. Політологія. – 2012. – Вип. 116. – С. 17-20.
151. Гордузенко В. Інтеграція як системоутворюючий чинник етнонаціональної структури поліетнічного суспільства / В. Гордузенко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2006. – Вип. 5. – С. 5-11.
152. Грубов В., Кулагін Ю. Криза політики мультикультуралізму в європейському суспільному просторі / В. Грубов, Ю. Кулагін // Вісник КНТЕУ. Філософські виміри сучасного світу. – 2012. – № 6. – С. 104-114.
153. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау; [пер. з англ. Петро Таращук]. – К.: Темпора, 2012. – 304 с.
154. Даллакян К.С. Проблемы этнонационального самоопределения в условиях глобализации: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 – политические институты и процессы, политическая конфликтология, политические технологии / К.С. Даллакян – Москва: 2008. – 187 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/problemy-etnonatsionalnogo-samoopredeleniya-v-usloviyakh-globalizatsii-0>

155. Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір / І.В. Данилюк. – К.: Самміт-книга, 2010. – 431 с.
156. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. Т. 1. / Под ред. С.И. Соболевского. – Москва: Государственное Издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – 1045 с.
157. Демиденко О. Національна ідентичність: лінгвосеміотичний аспект / О. Демиденко // Мова і суспільство. – 2015. – Вип. 6. – С. 70-76.
158. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д.И. (гл. ред.) и др. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с.
159. Діак І.В. Українська національна ідея: Шлях до Великої України / І.В. Діак. – К., 2005. – 334 с.
160. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти / С. Дрожжина // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 96-106.
161. Дрожжина С.В. Теоретичні аспекти мультикультуралізму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SND_2009/Economics/40530.doc.htm
162. Еліас Н. Про німців / Норберт Еліас; [пер. з нім. О.Кислюка]. – К.: Юніверс, 2010. – 429 с.
163. Євсєєв К. Історична та колективна пам'ять як феномен / К. Євсєєв // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2013. – Вип. 2(64). – С. 157-167.
164. Євсєєв К. Становлення концепту «історична пам'ять» / К. Євсєєв // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2014. – Вип. 3(71). – С. 347-357.
165. Євтух В. Етнічність у транснаціональному соціальному просторі: дизайн дослідницького проекту / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2013. – Вип. 1. – С. 3-26.
166. Євтух В. Концептуальні засади вирішення етнонаціональних проблем / В. Євтух // Політичний менеджмент. – 2007. – №4 (25). – С. 14-30.

- 167.Євтух В. Поліетнічність як конструкт *modus vivendi* / Володимир Євтух // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – Вип. 4. – С. 133-155.
- 168.Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 342 с.
- 169.Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – К.: Фенікс, 2012. – 396 с.
- 170.Євтух В.Б. Концепція творення глосарію «етнічність»: через розуміння терміну – до проникнення у сутність явища / В.Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Вип. 2. – С. 3-16.
- 171.Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти / В.Б. Євтух. – К.: Стилос, 2001. – 206 с.
- 172.Євтух В.Б. Роль міжетнічної взаємодії у контексті особистісного та суспільного розвитку / В.Б. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2012. – Вип. 9. – С. 5-12.
- 173.Євтух О.В. Міжетнічна взаємодія: поняття, структура, простори реалізації / О.В. Євтух // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Вип. 4. – С. 37-44.
- 174.Жаде З.А. Этнонациональная геополитическая идентичность: к постановке проблемы / З.А. Жаде // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2006. – Вып. 1. – С. 122-127.
- 175.Жовківська Г. Особливості німецької імміграційної політики в контексті глобального змагання за «кращі уми» / Г. Жовківська // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2010. – Вип. 46. – С. 222-233.
176. Завгородня І. Постановка ідентичності / І. Завгородня // Український тиждень – 8.12.2011. – № 49(214)2. – С. 58-59.

177. Зикман К. «Осси» и «веси»: две ментальности, одна страна / Deutsche Welle. – 2003. – 30.04. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/ru/%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8-%D0%B8-%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8-%D0%B4%D0%B2%D0%B5-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0/a-855197>
178. Зінько І., Байковський П. Спільна міграційна політика ЄС в програмах загальноєвропейських політичних партій / І. Зінько, П. Байковський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 27. – С. 3-9.
179. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / Курт Зонтгаймер; [Пер. з нім. Н. Проскура, О. Межевікіна, Ю. Півторак]. – К.: Дух і літера, 2009. – 320 с.
180. Зорич О. Феномен ідентичності: конфлікт інтерпретацій / О. Зорич // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2013. – Вип. 5(67). – С. 4-13.
181. История Германии: В 3 томах / Под. общ. ред. Бонвеча Б., Галактионова Ю.В. – М.: КДУ, 2008. – Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века / А.М. Бетмакаев, Т.А. Бяликова, Ю.В. Галактионов; отв. ред. Ю.В. Галактионов. – 672 с.
182. Іванов І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування і консолідації української політичної нації / І. Іванов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2006. – Вип. 76-79. – С. 54-58.
183. Іванюк І. Становлення ідентичності особистості в контексті зарубіжної психології / І. Іванюк // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації: Український науковий журнал. – К., 2010. – № 1. – 261 с. – С. 112-116.
184. Каденко Н.І. Політично-суспільні процеси у Західній Європі: стан та перспективи мультикультуралізму / Н.І. Каденко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – Вип. 107, ч. 2. – С. 100-104.

185. Калакура О.Я. Задоволення культурно-освітніх потреб громадян як засіб запобігання етнокультурних конфліктів / О.Я. Калакура // Міжкультурний діалог в поліетнічній Донецькій області: підсумки та перспективи. – Маріуполь : Новый мир, 2013. – С. 37-49
186. Калакура О.Я. Мультикультуралізм: сутність і перспективи для України / О.Я. Калакура // Чорноморський літопис. – 2010. – Вип. 2. – С. 19-25.
187. Калакура О.Я. Мультикультуралізм: сутність і перспективи для України / О.Я. Калакура // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – 2010. – Вип. 2. – С. 19-25.
188. Калакура О.Я. Німецька етнічна група в Україні на порозі ХХІ століття / О.Я. Калакура // Наукові праці Кам'янець-Подільського державно-педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1999. – Т. 3 (5). – С. 358-365.
189. Калакура О.Я., Панчук М.І. Національні меншини як об'єкт етнополітичних досліджень / О.Я. Калакура, М.І. Панчук // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? Збірник: К.: ІПіЕНД, 2002. – С. 239-252.
190. Калакура О.Я., Рафальський О.О. Німецькі поселення в Україні: повернення до Храму? / О.Я. Калакура, О.О. Рафальський // Діалог. Історія, політика, економіка. – 2000. – № 1. С. 101-105.
191. Канарш Г.Ю. Мультикультуралізм: соціальна концепція і соціальні практики / Г.Ю. Канарш // Культура и общество. – 2011. – № 1. – С. 87-95.
192. Карачурина Л. Иммиграционная политика Германии: успешный – неуспешный опыт / Л. Карачурина // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 7. – С. 50-60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0351/analit02.php>
193. Карлова В.В. Національна самосвідомість: сутність, поняття та зміст у контексті сучасних дослідницьких підходів. – С. 1-11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Karlova.pdf

194. Картунов О.В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: Автореф. дисс. ... док. політ. наук: 23.00.02 – політичні інститути і процеси / О.В. Картунов. – Київ: 1996. – 42 с.
195. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. / Г.В. Касьянов – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
196. Ковалів І. Політичні об'єднання європейських держав в контексті глобалізаційних процесів / І. Ковалів // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 27. – С. 10-23.
197. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Райнгарт Козеллек; [пер. з нім. Володимир Швед]. – К.: Дух і літера, 2006. – 436 с.
198. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М.А. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
199. Колодій А. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика / А. Колодій // Агора. Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. – 2006. – Вип. 4. – С. 34-51.
200. Кондратюк С.В. Європейська політика об'єднаної Німеччини / С.В. Кондратюк. – К.: Профі центр, 2008. – 264 с.
201. Кондратьєва Т.С. Великобританія: провал політики мультикультуралізму / Т.С. Кондратьєва // Актуальные проблемы Европы. – 2011. – №4. – С. 35-78.
202. Кондратьєва Т.С. Мусульмане в Великобританії: Соціалізація или обособление? // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 1. – С. 61-95.
203. Кондратьєва Т.С., Новоженова І.С. Исламисты в Европе: Модели интеграции / Т.С. Кондратьєва, И.С. Новоженова // Актуальные проблемы Европы. – 2006. – № 1. – С. 9-59.
204. Костіна С.Б. Концептуальні основи терміну «ідентичність» / С.Б. Костіна // Грані. Політологія. – 2014. – № 2(106). – С. 89-93.
205. Кочубей Л. Франція: сучасні дискусії про національну ідентичність / Л. Кочубей // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2012. – Вип. 1(57). – С. 58-69.

206. Краткая история Германии / Дирльмайер У., Гестрих А., Херманн У. др.; / пер. с нем. К.В. Тимофеевой / – СПб.: Евразия, 2008. – 542 с
207. Крах «мультикультури» / BFM.RU. – 2010. – 18.10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bfm.ru/news/100374>
208. Кудряченко А. Що переважить: німецька Європа чи європейська Німеччина / А. Кудряченко // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2013. – Вип. 1(63). – С. 113-130.
209. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма / Полит.ру – 2007. – 27.05. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2007/05/27/multiculturalism/>
210. Куропятник А.И. Мультикультурализм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ / А.И. Куропятник // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – № 2. – С. 53-66.
211. Кухарук О.Ю. Характеристики та детермінанти етнонаціональної ідентичності української молоді / О.Ю. Кухарук // Політичні перспективи. – 2015. – Вип. 25. – С. 199-130.
212. Лазько О.М. Етнополітичний вимір державної політики: основні категорії та поняття / О.М. Лазько // Державне будівництво. – 2013. - № 3. – С. 1-8.
213. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Дітер Лангевіше; [пер. з нім. Олекса Логвиненко]. – К.: К.І.С., 2008. – 240 с.
214. Лапин А.А. Исламский экстремизм в Германии / А.А. Лапин // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 1. – С. 177-187.
215. Лисенко О.М. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аспект / О.М. Лисенко // Науковий огляд. – 2013. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/30>
216. Ляпина Л.А. Эволюция либеральной концепции мультикультурализма / Л.А. Ляпина // Социологический альманах. – 2014. – №5. – С. 253-259.

217. Ляпіна Л.А. «Плюралізм цінностей» І. Берліна як теоретичне підґрунтя концепції мультикультуралізму / Л.А. Ляпіна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Соціологія. – 2015. – Вип. 46, Т. 258. – С. 48-53.
218. Ляпіна Л.А. Етнічна і національна ідентичності: характеристика теоретико-методологічних підходів / Л.А. Ляпіна // Наукові праці. Політичні науки. – Вип. 20. – С. 78-81.
219. Ляпіна Л.А. Ідейні витoki мультикультуралізму в критичній теорії Герберта Маркузе / Л.А. Ляпіна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2014. – Вип. 232. – Т. 244. – С. 26-30.
220. Ляпіна Л.А. Ідеї мультикультуралізму в концепції соціальної справедливості Джона Роулза / Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2014. – Вип. 222. – Т. 234. – С. 38-41.
221. Ляпіна Л.А. Концепція мультикультуралізму Вілла Кімлікі / Л.А. Ляпіна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2014. – №1122. – С. 24-28.
222. Ляпіна Л.А. Мультикультуралізм у контексті комунітаристського дискурсу / Л.А. Ляпіна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2013. – Вип. 199. – Т. 213. – С. 23-26.
223. Ляпіна Л.А. Мультикультуралізм як визнання: соціологічна концепція Чарльза Тейлора / Л.А. Ляпіна // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. – 2015. – Т. 20, Вип. 2 (23). – С. 26-33.
224. Ляпіна Л.А. Феномен етнічності: характеристика основних концепцій / Л.А. Ляпіна // Наукові праці: Видання ЧДУ імені Петра Могили. – 2007. – Вип. 56. – Т. 69. – С. 94-96.

- 225.Ляпіна Л.А. Феномен ідентичності: характеристика основних концепцій / Л.А. Ляпіна // Наукові праці. Політичні науки. Правознавство. – 2007. – Вип. 56. –Т. 69. – С. 94-96.
- 226.Ляпіна Л.А., Алексеева Ю.О. Мультикультуралізм як соціальний феномен: теоретичний і практичний виміри / Л.А. Ляпіна, Ю.О. Алексеева // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2012. – Вип. 172. – Т. 184. – С. 129-132.
- 227.Ляпіна Л.А., Ляпіна О.С. Етноконсолідуєча роль культури міжетнічного спілкування у державотворчому процесі / Л.А. Ляпіна, О.С. Ляпіна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Соціологія. – 2010. – Вип. 133. – Т. 146. – С. 26-30.
- 228.Магомедханов Р.Г. Этнонациональная идентичность: дисс. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Р.Г. Магомедханов. – Ростов-на-Дону: 2009. – 141 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/etnonatsionalnaya-identichnost>
- 229.Майборода О.М. Теория этнополитики в западном обществоведении: структура и принципы исследования / О.М. Майборода. – К.: Наукова думка, 1993. – 227 с.
- 230.Майборода О.М., Обушний М.І. Зарубіжні підходи до проблем етнонаціональної політики / О.М. Майборода, М.І. Обушний // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 59/61. – С. 102-109.
231. Макаренко Н. Національна ідентичність: історико-політичні чинники формування (до 1914 р.) / Н. Макаренко // Наукові записки ІІІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. – 2013.– Вип.2(64). – С. 304-324.
- 232.Макаренко Н.Ю. Національна ідентичність: особливості формування / Н.Ю. Макаренко // Збірник наукових праць «Політологічні студії». – 2010. – Вип. 1. – С. 188-196.

233. Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций / В. Малахов. – М.: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. – 232 с.
234. Мамонова В.А. Мультикультурализм: разнообразие и множество / Интелрос. Интеллектуальная Россия. – 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.intelros.ru/2007/07/06/vamamonova_multikulturalizm_raznoobrazie_i_mnozhestvo.html
235. Маркедонова Ю.А. Проблема мультикультурализма в американской гуманитарной научной мысли XX века: Автореф. дисс. ... на соиск. ученой степени канд. философск. наук: спец. 24.00.01. «Теория и история» / Ю.А. Маркедонова. – Ростов–на–Дону: 2005. – 24 с.
236. Мельник В.В. Становлення і розвиток полікультурного суспільства в умовах євроінтеграції / В.В. Мельник // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 54. – С. 69-81.
237. Микитинец А.Ю. Мифы о мультикультурализме (культурно-антропологический анализ) / А.Ю. Микитинец // Грані. – 2012. – №7. – С. 44-47.
238. Михайлов С.В. Европа: От временных иностранных рабочих к новым этническим меньшинствам / С.В. Михайлов // Актуальные проблемы Европы. – 2005. – №1. – С. 45-68.
239. Міжкультурний діалог. Том 1: Ідентичність / Упоряд.: Бетлій О., Діса К. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 463 с.
240. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1980-2000 роки / За ред. Гайдуков Л.Ф., Кремень В.Г., Губерський Л.В. та ін. – К.: Либідь, 2001. – 621 с.
241. Мовчан П.П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект / П.П. Мовчан // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – №17. – С. 103-105.

242. Мухлынкина Ю.В. Этническая идентичность: дисс. ... канд. фил. наук: 09.00.11 – социальная философия / Ю.В. Мухлынкина – Москва: 2011. – 190 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/etnicheskaya-identichnost>
243. Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні /Л.П. Нагорна. – К., 2002. – 272 с.
244. Национализм в мировой истории / под. ред. В.А. Тишкова, В.А. Шнирельмана; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. – М.: Наука, 2007. – 601 с.
245. Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2010. – 684 с.
246. Нельга А. Этническая социология как наука / А. Нельга // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. №2. – С. 154-169.
247. Нельга О.В. Поліетнічність та мультикультурність доби глобалізації / О.В. Нельга // Вісник національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія. – 2011. – №1 (13). – С. 16-19.
248. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій / О.В. Нельга. – К.: Тандем, 1997. – 368 с.
249. Нечаюк І.О. «Євроскептицизм» у процесі європейської інтеграції (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. «Всесвітня історія». – К., 2013. – 20 с.
250. Нитхаммер Л. Восприятие войны в послевоенном обществе Германии // Эпоха. Культуры. Люди. История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза 1920-1950-е годы: сб. докладов [Материалы международной научной конференции: Харьков, сентябрь 2003 г.] – Харьков, 2004. – 364 с.
251. Новоженова И.С. Франция: Ислам в светском государстве / И.С. Новоженова // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 1. – С. 130-145.

252. Новоженова И.С. Французская модель интеграции иммигрантов и мультикультурализм / И.С. Новоженова // Актуальные проблемы Европы. – 2011. – №4. – С. 117-139.
253. Ночвина Б.А. Национальная политика современной Германии: вызовы времени / Б.А. Ночвина // Власть. – 2015. – Вып. 6. – С. 176-180.
254. Обушний М. Міграційні процеси у цивілізаційному вимірі / Микола Обушний // Українознавчий альманах. – 2014. – Вип. 15. – С. 7-9.
255. Обушний М.І., Коваленко А.А., Ткач О.І. Політологія: Довідник / М.І. Обушний, А.А. Коваленко, О.І. Ткач. – К.: Довіра, 2004. – 599 с.
256. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня док. пол. наук: спец. 23.00.05. «Етнополітологія та етнодержавознавство». – К., 1999. – 35 с.
257. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність: концептуальний аспект / М.І. Обушний // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 1999. – Вип. 30. – С. 53-55.
258. Обушний М.І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М.І. Обушний. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. – 204 с.
259. Основи етнодержавознавства / під ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
260. Ошитко О. Мультикультуралізм як модель політкультурного суспільства: досвід Німеччини / О. Ошитко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 98, ч. 2. – С. 133-135.
261. Павлов Н.В. Современная Германия / Н.В. Павлов. – М.: Высшая школа, 2005. – 566 с.
262. Паин Э.А. Закат вульгарного мультикультурализма как возрождение культуры модерна / Россия в глобальной политике. – 2011. 19. 04. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Mirnoe-sosuschestvovanie-XXI-veka-15174>
263. Патрушев А.И. Германия в XX веке / А.И. Патрушев. – М.: Дрофа, 2004. – 432 с.

264. Плато, А. фон. Объединение Германии – борьба за Европу / Пер. с нем. / Александр фон Плато. – М.: «Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН)», 2007. – 511 с.
265. Плохих В.І. Етнічна глобалізація: поняття та зміст / В.І. Плохих // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3(16). – С. 114-119.
266. Погорельская С.В. Влияние иммигрантов на немецкое общество: Взаимная интеграция / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2010. – №4. – С. 34-70.
267. Погорельская С.В. Германия и мультикультурализм / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2011. – №4. – С. 79-116.
268. Погорельская С.В. Иммиграция без иностранцев? (Особенности внутригерманской дискуссии о новой иммиграционной политике) / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2005. – №1. – С. 136-155.
269. Погорельская С.В. Иммиграция и проблемы безопасности: На примере Германии / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 4. – С. 40-78.
270. Погорельская С.В. Мусульмане в Германии: Специфика интеграции / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 1. – С. 146-176.
271. Погорельская С.В. Прощание с мультикультурализмом, или новая германская иммиграционная политика / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2006. – № 1. – С. 90-114.
272. Погорельская С.В. Турецкая община в ФРГ: Между интеграцией и исламом / С.В. Погорельская // Актуальные проблемы Европы. – 2009. – №4. – С. 44-76.
273. Поліщук Ю. Теоретичні виміри етнічної і національної ідентичностей / Юрій Поліщук // Наукові записки ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. – 2013. – Вип. 2(64). – С. 197-213.

- 274.Половко О.О. Проблема тероризму в контексті європейської політики мультикультуралізму / О.О. Половко // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21-22 квітня 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. А.Є. Конверський [та ін.]. – К.: «Київський університет», 2015. – Ч. 10. – С. 78-79.
- 275.Померанц Г.С. Кризис Запада и ислам. (Интервью) / Г.С. Померанц // Актуальные проблемы Европы. – 2008. – № 1. – С. 44-60.
- 276.Попова О.В. Метаморфози терміна «ідентичність» у західній філософській традиції / О.В. Попова // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 4. – С. 37-42.
- 277.Потапчук Т.В. Ідентичність: основні підходи до визначення сутності поняття / Т.В. Потапчук // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України: науково–теоритичний і інформаційний журнал. – 2009. – № 3(64). – С. 14-21.
- 278.Присяжнюк О.С. Регіональні стратегії формування мультикультурного суспільства: конфліктогенність і суперечності європейської політики / О.С. Присяжнюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2011. – Вип. 102, ч. 1. – С. 264-269.
- 279.Прокофьева Л.В. Этническая идентичность, ее структура и свойства / nsportal. – 2012. – 15.11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nsportal.ru/detskiy-sad/raznoe/2012/11/15/etnicheskaya-identichnost-ee-struktura-i-svoystva>
- 280.Радіонова І.О. Мультикультуралізм на межі століть: практики та стратегії / І.О. Радіонова // Сучасне суспільство. – 2014. – Вип. 1. – С. 143-152.
- 281.Рубан Ю. Політична комунікація влади як інструмент формування національної ідентичності / Політ. УА. – 2011. – 14.02. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/02/14/ruban.html>
- 282.Савицька О.В., Співак Л.М. Етнопсихологія / О.В. Савицька, Л.М. Співак. – К.: Каравела, 2011. – 264 с.

283. Савойська С.В. Мовна політика: закордонний досвід для України / С.В. Савойська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 120. – Ч. 2. – С. 30-40.
284. Садыхова А.А. Европейский мультикультурализм: этапы взаимовлияния западноевропейской и мусульманской культур / Азу Ахмедовна Садыхова // Клио. – 2000. – №1 (44). – С. 42-48.
285. Саух П.Ю., Саух Ю.П. Мультикультурализм: оптимізм теорії й неспроможність практики вирішення проблем полікультурного суспільства / П.Ю. Саух, Ю.П. Саух // Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. – 2014. – №1 (1). – С. 43-48.
286. Сахарова В.В. Мультикультурализм и проблемы интеграции иммигрантов / В.В. Сахарова // Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия. Культурология. Политология. Право. Международные отношения. – 2010. – С. 6. – Вып. 2. – С. 47-52.
287. Семененко И.С. Метаморфозы европейской идентичности / И.С. Семененко // Политические исследования. ПОЛИС: научный и культурно-просветительский журнал – 2008 – № 3 – С. 80-96.
288. Скорняков И.А. Иммиграционная политика Германии: сущность и динамика: Автореф. дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02. – политические науки / И.А. Скорняков. – Чита, 2011. – 24 с.
289. Следзевский И.В. Мультикультурализм: хрупкий баланс между интеграцией и дезинтеграцией / И.В. Следзевский // Общественные науки и современность. – 2013. – № 2. – С. 123-137.
290. Слободян Р.Р. Ознаки етнічної самосвідомості та механізм її утворення / Р.Р. Слободян // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Вип. 19. – С. 79-85.
291. Сміт Е. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Сміт; [пер. з англ. П.Таращук]. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.
292. Сміт Е. Націоналізм / Ентоні Сміт; [Пер. з англ. Р.Фещенко]. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с.

293. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Сміт; [пер. з англ. П.Таращук]. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
294. Сомалійський беженец в Мюнхені: «В Німеччині я хочу жити, а не працювати» // Focus.lv – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.focus.lv/pasaule/citi-regioni/somaliyskiy-bezhenec-v-myunhene-v-germanii-ya-hochu-zhit-ne-rabotat>
295. Стельмах С.П. Історія культур пам'яті / С.П. Стельмах // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т.3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/?termin=Istorija_kultur_pamjati
296. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М.Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
297. Стоянова А. Етнонаціоналізм у Західній Європі: сучасні інтерпретації / А. Стоянова // Наукові записки ІІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2012. – Вип. 5(61). – С. 88-96.
298. Суковата В.А. Квір-ідентичність у популярній культурі Заходу й України: порівняльний аналіз / В.А. Суковата // Культура України: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 31. – С. 63-73.
299. Суконкіна Т.Н. Феномен мультикультуралізму в сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз): Автореф. дисс. ... канд. філос. наук: 09.00.11. – соціальна філософія / Т.Н. Суконкіна. – Саранск: 2011. – 21 с.
300. Терборн Г. Мультикультуральні суспільства / Г. Терборн // Соціологічне об'єднання. – 2001. – № 1. – С. 50-67.
301. Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання у глобалізованому суспільстві / Віктор Тимченко. – Київ: ДВ «Преса України», 2013. – 302 с.
302. Тимченко В.В. Модерний націоналізм. Глобальні катастрофи та як їм заручитися / Віктор Васильович Тимченко. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – 615 с.
303. Тишков В.А., Шабаєв Ю.П. Етнополітологія – політичні функції етнічності / В.А. Тишков, Ю.П. Шабаєв. – М.: Видавництво Московського університету, 2011. – 376 с.

304. Трегуб О.І. Громадянство: концепції та перспективи / О.І. Трегуб // Наукові записки НаУКМА. Серія: Політичні науки. – 2008. – Т. 82. – С. 18-22.
305. Трегуб О.І. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості / О.І. Трегуб // Магістеріум. Серія: Політичні науки. – 2008. – Вип. 31. – С. 25-29.
306. Трегуб О.І. Німецька національна ідентичність після Другої світової війни: чинники динаміки, ідеологічні та культурні кордони: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. «Етнополітологія та етнодержавознавство» / О.І. Трегуб. – Київ: 2012. – 18 с.
307. Трегуб О.І. Німецька національна ідентичність після Другої світової війни: чинники динаміки, ідеологічні та культурні кордони: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. «Етнополітологія та етнодержавознавство» / О.І. Трегуб. – Київ: 2012. – 229 с.
308. Трегуб О.І. Основні аспекти становлення нації у сучасній Німеччині / О.І. Трегуб // Наукові записки НаУКМА. Серія: Політичні науки. – 2007. – Т. 69. – С. 27-30.
309. Трегуб О.І. Формування колективної ідентичності у ФРН та НДР (1945-1990) / О.І. Трегуб // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – 2010. – Вип. 14. – С. 241-247.
310. Трохименко О. «Ми могли б обійтися без німців»: досвід польового етнографічного дослідження німецької етнонаціональної ідентичності / Олександра Трохименко // Етнічна історія народів Європи. – 2015. – Вип. 47. – С. 97-101.
311. Трохименко О. Історична пам'ять як складова німецької етнонаціональної свідомості. / Олександра Трохименко // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – Вип. 42. – С. 162-168.
312. Трохименко О. Міграційна криза та проблема поширення правих настроїв у сучасному німецькому суспільстві / Олександра Трохименко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія

- «Культурологія». Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур. – 2016. – Вип. 17. – С. 72-83.
313. Трохименко О. Наслідки впливу міграційних та інтеграційних процесів на етнічну самосвідомість німців / Олександра Трохименко // *The Caucasus. Economical and Sozial Analysis Journal of Southern Caucasus*. – 2015. – Vol. 07, Issue 01. – S. 34-37.
314. Трохименко О. Політика мультикультуралізму в громадській думці сучасної Німеччини / Олександра Трохименко // *Етнічна історія народів Європи*. – 2014. – Вип. 43. – С. 122-129.
315. Трохименко О. Проблеми етнодемографічного розвитку сучасної Німеччини / О. Трохименко // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. – 2015. – Вип. 1(124). – С. 45-49.
316. Трохименко О.О. Вплив розколу та об'єднання Німеччини на етнонаціональну ідентичність німців / О.О. Трохименко // *Гілея*. – 2015. – Вип. 97 (№ 6). – С. 133-138.
317. Троян С.С. Німецько-польські відносини після 1991 року: проблематика і вмір культури пам'яті / С.С. Троян // *Національна історична пам'ять*. – 2014. – Вип. 10. – С. 121-133.
318. Туряниця С. Захист етнонаціональних меншин Німеччини / С. Туряниця // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. – 2007. – Вип. 33. – С. 452-461.
319. Тэвдой-Бурмули А.И. Мультикультурализм: Между панацеей и проклятием / А.И. Тэвдой-Бурмули // *Актуальные проблемы Европы*. – 2011. – №4. – С. 14-34.
320. Флиер А.Я. Мультикультуральность / А.Я. Флиер // *Обсерватория культуры*. – 2008. – № 2. – С. 22-26.
321. Хабермас Ю. Упраздняет ли Германия себя? / *Liberty.ru* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liberty.ru/Themes/Uprazdnyayet-li-Germaniya-sebya>

322. Халілова-Чуваєва Ю.О., Бубнов І.В. Європейська політика мультикультуралізму і криза національної ідентичності: політичний аспект / О.Ю. Халілова-Чуваєва., І.В. Бубнов // Вісник ДонНУЕТ. – 2013. – № 2 (58). – С. 66-77.
323. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – СПб: АСТ, Мидгард, 2007. – 576 с.
324. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Самюель Хантингтон; [пер. с англ. А. Башкирова]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.
325. Хижный Э.К. Роль иммиграции в формировании трудовых ресурсов стран Западной Европы в конце XX – начале XXI века / Э.К. Хижный // Актуальные проблемы Европы. – 2005. – №1. – С. 69-87.
326. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года / Эрик Хобсбаум; [пер. с англ. А.А.Васильев]. – СПб.: Алетейя, 1998. – 304 с.
327. Цибулько А.А. Об'єднання Німеччини: історичні передумови та геополітичні наслідки / А.А. Цибулько // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 8. – С. 275–292. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/08/tsybulko.htm>
328. Чуракова Л.П. Латинсько-український та українсько-латинський словник – понад 25 тисяч слів та словосполучень. – К.: Чумацький шлях, 2009. – 617 с.
329. Шамборовська О. Етнонаціональний конфлікт: основні підходи до визначення та класифікації / О. Шамборовська // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 27. – С. 122-129.
330. Шестопапець Д.В. Мусульманське право у Європі на сучасному етапі: від мультикультуралізму до правового плюралізму / Д.В. Шестопапець // Сходознавство. – 2010. – №52. – С. 175-201.
331. Шульга М. Демократична ідентичність Європейського Союзу: зміст та шляхи формування / М. Шульга // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації: Український науковий журнал. – 2010. – № 1. – С. 51-56.

332. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А. Шульга. – К., 1996. – 200 с.
333. Шульце Х. Краткая история Германии / Хаген Шульце; [пер. с нем. В.А. Брун–Цеховой, Б.Л. Хавкин, Ред. А.А. Амплеева]. – Москва: Весь мир, 2004. – 256 с.
334. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ. общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.
335. Этнические группы и социальные границы. Социальная организация культурных различий / под ред. Ф. Барта; пер. с англ. И. Пильщикова. – М.: Новое издательство, 2006. – 200 с.
336. Якубіна В.Л. «Три кити» теорії ідентичності Мануеля Кастельса – технології, досвід, влада / В.Л. Якубіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2007. – Вип. 84/86. – С. 93-96.
337. Яремчук О.В. Формування етнічної ідентичності шляхом етнокультурної міфотворчості особистості / О.В. Яремчук // Психологічні перспективи. – 2010. – Вип. 15. – С. 218-228.
338. Яценко К.А. Ідентичність як внутрішній аспект мультикультуралізму: соціально-філософський аналіз / К.А. Яценко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – Вип. 54. – С. 82-90.
339. „Liebe Angela“. Das ist der Brief, den Seehofer an Merkel schickte // The Huffington Post. – 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://videos.huffingtonpost.de/politik/liebe-angela-das-ist-der-brief-den-seehofer-an-merkel-schickte_id_5248676.html
340. „Wenn nichts passiert, wird es hier richtig funken“// Die Welt. – 2015. – 04.11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article148411055/Wenn-nichts-passiert-wird-es-hier-richtig-funken.html>

341. «Einigkeit und Recht und Freiheit» : zur musikalisch-politischen Geschichte der deutschen Nationalhymne – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.librarian.be/pdf/nathymne.pdf>
342. 2,3 Millionen Ausländer-Paare. Deutsche heiraten am liebsten Deutsche - oder Türken // Focus-Online. – 19.02. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.focus.de/politik/deutschland/bundesamt-fuer-statistik-deutsche-heiraten-am-liebsten-deutsche-oder-tuerken_id_4487355.html
343. Aktuelle Zahlen zu Asyl. Ausgabe: Januar 2016. Tabellen, Diagramme, Erläuterungen // Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. – 2016. – https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/statistik-anlage-teil-4-aktuelle-zahlen-zu-asyl.pdf?__blob=publicationFile
344. Altersstruktur der Bevölkerung in Deutschland zum 31. Dezember 2013 / Das Statistik-Portal. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1351/umfrage/altersstruktur-der-bevoelkerung-deutschlands/>
345. Angerhausen S. Radikaler Organisationswandel. Wie die „Volkssolidarität“ die deutsche Vereinigung überlebte / Susanne Angerhausen. – Opladen: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2003. – 352 s.
346. Angst vor Deutschland / hrsg. von Ulrich Wickert. – Hamburg: Hoffmann und Campe, 1990. – 336 s.
347. Anteil der abgelehnten bzw. eingestellten Asylanträge an allen Entscheidungen über Asylanträge in Deutschland von 2005 bis 2016 // Statista. Das Statistik-Portal – 2016. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/197867/umfrage/abgelehnte-asylantraege-in-deutschland/>
348. Anteil der ausländischen Bevölkerung an der Gesamtbevölkerung in Deutschland nach Bundesländern im Jahr 2012. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/254889/umfrage/auslaenderanteil-in-deutschland-nach-bundeslaendern/>

349. Anwerbestopp 1973. – Bundeszentrale für politische Bildung. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/anwerbeabkommen/43270/anwerbestopp-1973>
350. Anzahl der Asylanträge (insgesamt) in Deutschland von 1995 bis 2016 // Statista. Das Statistik-Portal. – 2016. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/76095/umfrage/asylantraege-insgesamt-in-deutschland-seit-1995/>
351. Anzahl der Ausländer in Deutschland in den Jahren von 1970 bis 2014 (in 1.000) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1219/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-seit-dem-jahr-1970/>
352. Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland (Stand: 31. Dezember 2014) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/>
353. Anzahl der Deutschen mit und ohne Migrationshintergrund im Jahr 2014 (in 1.000) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/150613/umfrage/anzahl-der-deutschen-mit-und-ohne-migrationshintergrund/>
354. Anzahl der Muslime in Deutschland nach Glaubensrichtung im Jahr 2015 (in 1.000) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/76744/umfrage/anzahl-der-muslime-in-deutschland-nach-glaubensrichtung/>
355. Anzahl der Straftaten gegen Flüchtlingsunterkünfte in Deutschland von 2011 bis 2015 (Stand: 29. Juni) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/420510/umfrage/straftaten-gegen-fluechtlingsunterkuenfte-in-deutschland/>

356. Anzahl der Straftaten insgesamt und der Gewalttaten mit rechtsextremistisch motiviertem Hintergrund in Deutschland 2005 bis 2014 // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/4032/umfrage/rechtsextremismus-und-fremdenfeindlichkeit-in-deutschland/>
357. Anzahl der Übergriffe gegen Flüchtlinge und Flüchtlingsunterkünfte in Deutschland nach Bundesländern im Jahr 2015 (Stand: 3. September) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/469716/umfrage/uebergriffe-gegen-fluechtlinge-und-fluechtlingsunterkuenfte-in-deutschland-nach-bundeslaendern/>
358. Arbeitsgruppe Präventionsarbeit mit Jugendlichen. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.deutsche-islamkonferenz.de/DIK/DE/DIK/ArbeitDIK/ArbeitDIK2009-2013/AG-Praevention/InfoPraevention/info-praevention-inhalt.html>
359. Arbeitslosenquoten in den neuen und alten Bundesländern 1975 – 2014 / Sozialpolitik aktuell in Deutschland. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Arbeitsmarkt/Datensammlung/PDF-Dateien/abbIV35.pdf
360. Asyl und Einwanderung: Fakten zur Flüchtlingskrise – endlich Verständlich // Spiegel-Online. – 10.11. – 2015. – <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/fluechtlinge-und-einwanderer-die-wichtigsten-fakten-a-1030320.html#sponfakt=7>
361. Baade D. Demografischer Wandel und internationale Wettbewerbsfähigkeit Deutschlands. Eine Analyse basierend auf Porters Ansatz / Daniel Baade. – Hannover: Deutscher Universitäts-Verlag, 2007. – 250 s.
362. Bade K. Islam in Deutschland / K. Bade // Deutschland. – 2008. – № 5. – S. 53.
363. Bade K. Zuwanderung und Integration in Deutschland / K. Bade // Deutschland. – 2008. – № 5. – S. 50-52.
364. Bades Buchkritik zu Sarrazins „Nugendterror“ . Die Welt ist unrecht und es ist auch gut so! / MiGazin – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа:

- <http://www.migazin.de/2014/02/24/thilo-sarrazin-der-neue-tugendterror-rezension-klaus-bade-welt-ungerecht/>
365. Bannas G. Scharfe Kritik an Merkels Flüchtlingspolitik // Frankfurter Allgemeine Politik. – 02.12. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/heitmann-tritt-aus-cdu-aus-scharfe-kritik-an-merkels-fluechtlingspolitik-13944364.html>
366. Baumann B. Sarrazin bekämpft nun „linken Tugendterror“ // derStandard.at. – 2014. – 25.02. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://derstandard.at/1392686339353/Sarrazin-bekaempft-nun-Tugendterror>
367. Bausinger H. Typisch deutsch. Wie deutsch sind die Deutschen? / H. Bausinger. – München: Verlag C. H. Beck oHG, 2000. – 175 s.
368. Bayersdörfer F. Multikulturelle Gesellschaft. Begriffe, Phänomene, Verhaltensregeln. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=yW8sutWWW4UC&pg=PA45&lpg=PA45&dq=mintzel+a+multikulturelle+gesellschaften&source=bl&ots=p9C9r16cdR&sig=tbS6rEN9Dt6Gv18GOV-XNg8t26Y&hl=uk&sa=X&ved=0ahUKEwiW-bzhi-LMAhUJCywKHSIVAzsQ6AEIjAB#v=onepage&q=mintzel%20a%20multikulturelle%20gesellschaften&f=false>
369. Bekanntmachung der Briefe des Bundespräsidenten vom 19. August 1991 und des Bundeskanzlers vom 23. August 1991 über die Bestimmung der 3. Strophe des Liedes der Deutschen zur Nationalhymne der Bundesrepublik Deutschland / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gesetze-im-internet.de/nhbfbek/BJNR021350991.html>
370. „Bespuhkt und bedroht“ Zunehmende klagen über schwarzfahrende Flüchtlinge // The Huffington Post. – 02.11.– 2016. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.huffingtonpost.de/2016/02/11/die-kollegen-werden-bespu_n_9209604.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002

371. Bestmann S. Rezension vom 06.02.2013 zu: Heinz Buschkowsky: Neukölln ist überall. Ullstein Verlag (München) 2012. 397 Seiten. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <https://www.socialnet.de/rezensionen/13965.php>
372. Bevölkerung – Entwicklung der Einwohnerzahl von Deutschland von 1990 bis 2014 (in Millionen) // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/2861/umfrage/entwicklung-der-gesamtbevoelkerung-deutschlands/>
373. Bevölkerung. Wie viele Ausländer leben in Deutschland? // Medien Dienst Integration. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://mediendienst-integration.de/migration/bevoelkerung.html>
374. Bevölkerungsstand // Destatis. Statistisches Bundesamt. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Bevoelkerungsstand.html>
375. Bienfait A. Im Gehäuse der Zugehörigkeit. Eine kritische Bestandsaufnahme des Mainstream-Multikulturalismus / Agathe Bienfait. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006. – 201 s.
376. Bluhm W., Lenz M., Natusch M.A. Blühe, deutsches Vaterland! Materialien zum Lied der Deutschen, Burschenschaftliche Bücherei, Heft 23, September 2001 / W. Bluhm, M. Lenz, M.A. Natusch – Emmerich: Verlag Thomas Mayer-Steudte, 2001. – 72 s.
377. Braun M. Warum sich die Deutschen selbst nicht mögen // Die Welt – 2012. – 13.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article13813483/Warum-sich-die-Deutschen-selbst-nicht-moegen.html>
378. Buschkowsky H. Neukölln ist überall / Heinz Buschkowsky. – Berlin: Ullstein Buchverlage GmbH, 2012. – 397 s.

379. Camphausen B. Auswirkungen demografischer Prozesse auf die Berufe und die Kosten im Gesundheitswesen. Stand, Struktur und Entwicklung bis zum Jahre 2030 / Bernd Camphausen. – Berlin: Springer-Verlag, 1983. – 292 s.
380. Chronik. 1989, 10. November. 00.20 / Chronik der Mauer. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chronik-der-mauer.de/chronik/#anchoryear1989>
381. Chronik. 1989, 9. November. 18.53 / Chronik der Mauer. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chronik-der-mauer.de/chronik/>
382. Das Deutschlandlied ist Nationalhymne der Bundesrepublik Deutschland // Bulletin. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. – № 89. – 27 August 1991, Bonn – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0255_hym&object=facsimile&l=de
383. Demandt A. Über die Deutschen. Eine kleine Kulturgeschichte / A. Demandt. – Berlin: Propyläen, 2008. – 496 s.
384. Demografie als Herausforderung für den öffentlichen Sektor / hrsg. von Reinhold Sackmann, Bernadett Jonda, Maria Reinhold. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. – 312 s.
385. Demografische Alterung und Wirtschaftswachstum. Seminar des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung 1998 in Bingen / hrsg. von Grünheit E., Höhn C. – Opladen: Leske + Budrich, 1999. – 212 s.
386. Der „Ossi“. Mikropolitische Studien über einen symbolischen Ausländer / hrsg. von Rebecca Pates, Maximilian Schochow – Wiesbaden: Springer VS, 2013. – 238 s.
387. Der letzte Deutsche. Debatte. Uns wird die Souveränität geraubt, dagegen zu sein. Eine Glosse von Botho Strauß // Der Spiegel. – 2015. – №41. – S. 122-124.
388. Deutsche Identität heute / Peter Berglar, Hans Filbinger, Horst Häfner, Harmut Jetter, Heinz Karst, Cristian Graf v. Krockow, Ernst Nolte,

- Günter Rohrmoser, Anton Schirmer, Wolfgang Seiffert, Michael Stürmer, Bernard Willms. – Stuttgart: v. Hase & Koehler, 1983. – 186 s.
389. Deutsche Identität, lieber nicht / Kritikgesellschaft. – [Elektronischer ресурс].
 Режим доступа: <http://kritikgesellschaft.wordpress.com/2008/04/10/deutsche-identitaet-lieber-nicht/>
390. Deutsche Islamkonferenz. Von einer Initiative zu einem gemeinsamen Weg. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.deutsche-islamkonferenz.de/DIK/DE/DIK/UeberDIK/DIK06-09/Rueckschau/rueckschau-node.html>
391. Deutschland in den neunziger Jahren. Politik und Gesellschaft zwischen Wiedervereinigung und Globalisierung / hrsg. von Werner Süß. – Opladen: Leske+Budrich, 2002. – 372 s.
392. Deutschland macht die Grenze zu Österreich dicht // Kronen Zeitung. – 2015. – 14.09. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.krone.at/Welt/Deutschland_macht_die_Grenze_zu_Oesterreich_dicht-Fluechtlingskrise-Story-471848
393. Deutschland über alles. Josef Haydn, 1797. Heinrich Hoffmann von Fallersleben, 1841 – [Elektronischer ресурс]. Режим доступа: http://www.rkjulbach.de/allgemeines/dienst_hymne.pdf
394. Deutschsein heute. Auf der Suche nach Identität / Helga Klinke-Mibert (Hrsg.). – Stuttgart; Bonn: Burg Verlag, 1986. – 111 s.
395. Deutsch-Sein-eine Frage von Herz, Kultur und Geist. Vier Prototypen gelebter deutscher Identität. – [Elektronischer ресурс]. Режим доступа: http://identity-foundation.de/images/stories/downloads/PM_Deutsch_Sein_Typologien_2009_lang_final.pdf
396. Die Bundesflagge / Deutscher Bundestag – [Elektronischer ресурс]. Режим доступа:
<http://www.bundestag.de/kulturundgeschichte/symbole/flagge/index.html>
397. Die nationale Identität der Deutschen. Pressemitteilung: Die Deutschen Lieben ihr Land (05/2009) / University of Hohenheim – [Elektronischer ресурс]. Режим

- доступу: <https://privatrecht.uni-hohenheim.de/project/die-nationale-identitaet-der-deutschen>
398. Direkt zu den Wahlen am 13.03.2016 // ARD – 2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wahl.tagesschau.de/wahlen/2016-03-13-EVENT-BWRPST/index.shtml>
399. Durmaz B. Christ ist ein Schimpfwort / B. Durmaz // Focus. – 2010. – № 42. – S. 42-44.
400. Ehni E. ARD Deutschlandtrends. AfD wurde drittstärkste Kraft // Tagesschau.de. – 2016. – 03.02. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend-475.html>
401. Einbürgerung in Deutschland / Bundesamt für Migration und Flüchtlinge – 2015. – 01.12. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bamf.de/DE/Einbuengerung/InDeutschland/indeutschland-node.html>
402. Emmerich K. „Ach, diese Deutschen“. Eine Nation auf der Suche nach ihrer 4. Identität / K. Emmerich. – Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2000. – 240 s.
403. Ende der Schweigerkultur um kriminelle Nordafrikaner // Die Welt. – 2016. – 17.01. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article151089556/Ende-der-Schweigerkultur-um-kriminelle-Nordafrikaner.html>
404. Endgültiges amtliches Ergebnis der Bundestagswahl 2013 // Der Bundeswahlleiter. – 2013. – 09.10. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.bundeswahlleiter.de/de/bundestagswahlen/BTW_BUND_13/presse/w13034_Endgueltiges_amtliches_Ergebnis.html
405. Entwicklung der Lebenserwartung bei Geburt in Deutschland nach Geschlecht in den Jahren von 1950 bis 2060 (in Jahren) / Das Statistik-Portal. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/273406/umfrage/entwicklung-der-lebenserwartung-bei-geburt--in-deutschland-nach-geschlecht/>
406. Ergebnisse der Europawahl 2014. Ergebnisse nach Land // Europäisches Parlament. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

- <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/de/country-results-de-2014.html>
407. Ethnopluralismus. – Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: <http://www.politische-bildung-brandenburg.de/node/8664>
408. Fakten zur Kölner Silvesternacht. Wer sind die Täter? // WRD. – 2016 – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: <http://www1.wdr.de/themen/aktuell/vorfalle-hauptbahnhof-koeln-fakten-100.html>
409. Familienbildung in Deutschland Anfang der 90er Jahre. Demografische Trends, individuelle Einstellungen und sozio-ökonomische Bedingungen. Ergebnisse des deutschen Family and Fertility Survey / hrsg. von Juliane Roloff, Jürgen Dorbritz. – Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH 1999. – 306 s.
410. Foroutan N. Polemik. Wird man doch noch sagen können. Heinz Buschkowskys Buch ist rassistisch – auch wenn er das gar nicht will. Von Naika Foroutan / Spiegel-Online – 2012 – 01.10. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-88861786.html>
411. Frimmer V. Religiöse Beschneidung erhält Unterstützung. Beschneidung von Mädchen bleibt ein Verbrechen // Focus-Online. – 2012. – 19.07. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: http://www.focus.de/gesundheit/ratgeber/frauenmedizin/gynaekologie/tid-26596/vorstoss-zur-straftfreiheit-bei-beschneidung-von-jungen-verstuemmelung-von-maedchen-bleibt-straftbar-weibliche-genitalverstuemmelung-auch-in-deutschland_aid_784526.html
412. Fühlen Sie sich eher als Deutscher oder eher als Europäer? // Statista. Das Statistik-Portal – 2016. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/235690/umfrage/umfrage-zum-identitaetsgefuehl-der-deutschen/>

413. Gärtner B. UN erlässt Resolution gegen weibliche Genitalverstümmelung // Telepolis – 2013. – 04.01. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: <http://www.heise.de/tp/artikel/38/38279/1.html>
414. Gehütet wie ein Staatsgeheimnis: Wie viele Ausländer leben in Deutschland? // Michael Mannheimer Blog. – 2015. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: <http://michael-mannheimer.net/2015/03/06/gehuetet-wie-ein-staatsgeheimnis-wieviele-auslaender-leben-in-deutschland-2/>
415. Geiger K. Das sind die Ängste muslimischer Deutscher // The Huffington Post. – 2016. – 31.01. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/31/muslime-deutsche-angst-fluechtlinge_n_9087620.html?ncid=fcbklnkdehpmg00000002
416. Gensing P. 20 Jahre nach dem Pogrom in Rostock. Das Problem heißt Rassismus / P. Gensing // tagesschau.de. – 2013. – 24.05. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: <http://blog.tagesschau.de/2012/08/22/das-problem-heist-rassismus/>
417. Geppert D. Die Ära Adenauer / Dominik Geppert. – 2. Auflage. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2007. – 150 s.
418. Görtemaker M. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zur Gegenwart / M. Görtemaker. – München: C. H. Beck, 1999. – 915 s.
419. Götz I. Deutsche Identität. Die Wiederentdeckung des Nationalen nach 1989 / Irene Götz. – Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln, Weimar, Wien, 2011. – 386 s.
420. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Art. 16a / Bundesministerium der Justiz und für Verfassungsschutz – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_116.html
421. Gruppe von 1000 Männern war Ausgangspunkt – In Köln kam es zu einer Vergewaltigung // Focus-Online. – 2016. – 05.01. – [Elektronischer Ressource]. – Режим доступа: http://www.focus.de/regional/koeln/silvesternacht-am-koelner-hauptbahnhof-gruppe-von-1000-maennern-fuer-sexuelle-uebergrieffe-verantwortlich_id_5188685.html

422. Hebermann G. Rezension. Thilo Sarrazin: Der neue Tugendterror. Die Religion der Gleichheit / Eigentümlich frei – 2014. – 24.03. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://ef-magazin.de/2014/03/24/5105-rezension-thilo-sarrazin-der-neue-tugendterror>
423. Heekerens H.P. Rezension vom 27.03.2014 zu: Thilo Sarrazin: Der neue Tugendterror. Über die Grenzen der Meinungsfreiheit in Deutschland. DVA Deutsche Verlags-Anstalt (München) 2014. 350 Seiten. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socialnet.de/rezensionen/16476.php>
424. Herkunftsländer von Asylbewerbern in Deutschland im Jahr 2015 // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/154287/umfrage/hauptherkunftslaender-von-asylbewerbern/>
425. Hofmann G. 20 Jahre deutscher Einheit / G. Hofmann // Deutschland. – 2010 – № 3. – S. 17-21.
426. Honolka H., Götz I. Deutsche Identität und Zusammenleben mit Fremden. Fallanalysen / H. Honolka, I. Götz. – Opladen / Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1999. – 265 s.
427. Horning F. Streit um Buschkowsky-Buch: „Das ist Rassismus“ // Spiegel-Online. – 2012. – 24.09. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spiegel.de/schulspiegel/interview-franz-schulz-bezirksbuergemeister-friedrichshain-kreuzberg-a-857559.html>
428. Hugendick D. Thilo Sarrazin. Er nun wieder / Zeit-Online – 2014. – 24.02. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2014-02/thilo-sarrazin-tugendterror-meinungsfreiheit>
429. Hummel D. Der Bevölkerungskurs. Demografisches Wissen und politische Macht / Diana Hummel. – Opladen: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2000. – 357 s.
430. Identität und Zukunft der Deutschen / Hans Filbinger, Heinz Karst (Hrsg.). – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1992. – 412 s.

- 431.Identity Foundation. Gemeinnützige Stiftung. Presseinformation. Deutsch-Sein-eine Frage von Herz, Kultur und Geist. Vier Prototypen gelebter deutscher Identität. – [Elektronischer ресурс]. Режим доступа: <http://www.identity-foundation.de/>
- 432.Integration: Merkel erklärt Multikulti für gescheitert // Spiegel Online. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html>
- 433.Islamistisches Personenpotenzial: Anzahl der Islamisten in Deutschland von 2005 bis 2014 / Statista. Das Statistik-Portal. – 2016. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/4763/umfrage/entwicklung-des-islamismus-in-deutschland-seit-2005/>
- 434.Jimenez F. So sieht es in der Psyche von Ossi und Wessi aus / Die Welt. – 2015. – 02.10. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.welt.de/gesundheit/psychologie/article147131006/So-sieht-es-in-der-Psyche-von-Ossi-und-Wessi-aus.html>
- 435.Kaiser K. Er schmuggelte sich in eine Flüchtlingsunterkunft – und hat schreckliches zu berichten // The Huffington Post. – 2016. – 19.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/19/fluechtlingsunterkunft-geschmuggelt-schreckliches_n_9018214.html?ncid=fbklnkdehpmg00000002
- 436.Kempf V. Stigma deutsch. Aufsätze zur Bewältigung einer beschädigten Identität /V. Kempf. – Frankfurt am Main: Haag + Herchen Verlag, 2000. – 101 s.
- 437.Kiefer M. Auf der Suche nach nationaler Identität und Wegen zur deutschen Identität. Die deutsche Frage in der überregionalen Tages- und Wochenpresse der Bundesrepublik 1949-1955 /M. Kiefer. – Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 1992. – 728 s.

438. Knopp G., Brauberger S., Arens P. Die Deutschen vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert / G. Knopp, S. Brauberger, P. Arens. – München: C. Bertelsmann, 2008. – 448 s.
439. Korte H. Eine Gesellschaft im Aufbruch. Die Bundesrepublik Deutschland in den sechziger Jahren / Hermann Korte. – Meppel: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. – 126 s.
440. Kosten von bis zu 30 Milliarden Euro, jedes Jahr // Die Welt – 16.10. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.welt.de/wirtschaft/article147697183/Kosten-von-bis-zu-30-Milliarden-Euro-jedes-Jahr.html>
441. Kotynek M., Dausend P. Flüchtlinge. Gefälschte Papiere. Weil Syrer in Deutschland schnell Asyl bekommen, geben viele Flüchtlinge vor; aus Syrien zu kommen // Zeit-Online. – 2015. – 20.09. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zeit.de/2015/38/fluechtlinge-asyl-syrer-ausweise-faelschungen>
442. Küpper M. Kritik an Buschkowskys Buch. Der Bürgermeister versteht es nicht / Frankfurter Allgemeine. – 2012. – 27.10. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/kritik-an-buschkowskys-buch-der-buergermeister-versteht-es-nicht-11939894.html>
443. Langenscheidt. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / hrsg. von Dieter Götz, Günther Haensch, Hans Wellmann. – Nördlingen: Langenscheidt KG, Berlin und München, 2008. – 1307 s.
444. Laut Umfrage wird Deutsch-Sein von der Mehrheit nicht mehr über Abstammung bestimmt // Der Spiegel – 2014. – 30.11. [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spiegel.de/spiegel/vorab/umfrage-deutsch-sein-wird-nicht-mehr-ueber-abstammung-definiert-a-1005740.html>
445. Legida in Leipzig – In den Straßen hallt der Hass // Netz-gegen-Nazis.de – 2015. – 23.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.netz-gegen->

nazis.de/beitrag/legida-nicht-gescheitert-aber-35000-menschen-aeussern-lautstarken-gegenprotest-9975

446. Lietz R. Brückenbauer. Warum die Angst vor dem Aussterben der deutschen Sprache unbegründet ist / Migazin. Migration in Germany. – 2013. – 31.10. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.migazin.de/2013/10/31/warum-angst-aussterben-sprache/>
447. Lill T. “Ich will keine Islamisierung Deutschlands” – Experten zufolge können viele Migranten diesmal AfD wählen // The Huffington Post. – 27.02. – 2016. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.huffingtonpost.de/2016/02/27/politologe-fur-viele-zuwa_n_9333830.html?ncid=fbklnkdehpmg00000002
448. Marszk D. Kanak Sprak als Ausdruck sozialer Identität // Bild der Wissenschaft. – 2000. – 28.04. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wissenschaft.de/wissenschaft/news/157808.html>
449. Merkel hält Multikulti für "absolut gescheitert" // Die Welt. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.welt.de/videos/politik_original/article10340788/Merkel-haelt-Multikulti-fuer-absolut-gescheitert.html
450. Monatliche Kosten pro Flüchtling am Beispiel der Stadt Hamm // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/453565/umfrage/kosten-pro-fluechtling-und-monat-in-deutschland/>
451. Multikulturalismus – Bundeszentrale für politische Bildung. – 2011. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/politiklexikon/17871/multikulturalismus>
452. Niesmann A. Demografische-Strategie. Falsche Rezepte gegen das Aussterben der Deutschen / Handelsblatt. – 2012. – 25.04. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/demografie-strategie-falsche-rezepte-gegen-das-aussterben-der-deutschen/6555482.html>
453. Ohlert M. Zwischen „Multikulturalismus“ und „Leitkultur“ / Martin Ohlert. – Wiesbaden: Springer VS, 2015. – 712 s.

454. Palmer stellt Eigentümern leeren Häuser Ultimatum // Die Welt. – 2016. – 19.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article151185848/Palmer-stellt-Eigentuemern-leerer-Haeuser-Ultimatum.html>
455. Patriotismusstreit «Ich bin gerne Deutscher, weil...». Warum Politiker Deutschland gut finden. Eine Dokumentation patriotischer Sprüche / Frankfurter allgemeine. Politik. – 2001. – 20.03. – [Elektronischer ресурс]. Режим доступа: <http://www.faz.net/aktuell/politik/patriotismusstreit-ich-bin-gerne-deutscher-weil-115759.html>
456. Pegida – Patriotische Europäer gegen Islamisierung des Abendlandes. – Netz-gegen-Nazis.de – 2014. – 08.12. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.netz-gegen-nazis.de/artikel/factsheet-und-zeitleiste-pegida-2918>
457. Pegida und Meinungsfreiheit. Dummheit ist keine Schande // Frankfurter Allgemeine Politik. – 2014. – 23.12. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.faz.net/aktuell/politik/pegida-und-meinungsfreiheit-dummheit-ist-keine-schande-13333508.html>
458. Peters F. Warum binationale Ehen viel häufiger zerbrechen // Welt N24. – 18.02. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article137596968/Warum-binationale-Ehen-viel-haeufiger-zerbrechen.html>
459. Prognose der Bevölkerungsentwicklung in Deutschland nach Altersgruppen im Zeitraum der Jahre von 2007 bis 2050 / Das Statistik-Portal. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/248090/umfrage/entwicklung-der-bevoelkerungsstruktur-deutschlands-nach-altersgruppen/>
460. Prüfer B. CDU-Abgeordnete wollen mit Unterschriften Merkel zur Grenzschießung bringen // The Huffington Post. – 2016. – 13.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.huffingtonpost.de/2016/01/12/cdu-grenzschiessung-unterschriften_n_8965732.html?ncid=fbklnkdehpmg00000002

461. Rechtsextremismus Straf- und Gewalttaten / Bundesamt für Verfassungsschutz. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/zahlen-und-fakten-rechtsextremismus/zuf-re-2014-straft-und-gewalttaten.html>
462. Reiner Lepsius M. Institutionalisation politischer Handlung. Analysen zur DDR, Wiedervereinigung und Europäischen Union / M. Reiner Lepsius. – Wiesbaden: Springer VS, 2013. – 272 S.
463. Rödder A. Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung / A. Rödder. – München: Verlag C. H. Beck, 2009. – 490 S.
464. Sadigh P. Studie zur Identität. 60 % der Deutschen zeigen Nationalstolz / Der Tagesspiegel. – 2009. – 29.04. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tagesspiegel.de/weltspiegel/studie-zur-identitaet-60-prozent-der-deutschen-zeigen-nationalstolz/1801274.html>
465. Sadigh P. Werten am Nationalbewusstsein // Zeit Online. – 2009. – 29.04. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zeit.de/online/2009/18/identitaet-deutsche>
466. Saleh-Büttner J. Tag der Deutschen Einheit: Top 10 Ossi- und Wessi Klischees / Presseportal. – 2013. – 24.09. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.presseportal.de/pm/107460/2562446>
467. Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen / T. Sarrazin. – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2012. – 461 S.
468. Schayan J. Deutschland feiert 60 Jahre Bundesrepublik und 20 Jahre Fall der Berliner Mauer / J. Schayan // Deutschland. – 2009. – № 2.- S. 6-17.
469. Schayan J. Integration bleibt eine Schlüsselaufgabe / J. Schayan // Deutschland. – 2008. – № 5. – S. 46-49.
470. Schayan J. Zusammen leben in Deutschland / J. Schayan // Deutschland. – 2008. – № 5. – S. 43-45.
471. Schirrmacher F. Das Methusalem-Komplott. Die Menschheit altert in unvorstellbarem Ausmaß. Wir müssen das Problem unseres eigenen Alterns lösen,

- um das Problem der Welt zu lösen / Frank Schirrmacher. – München: Karl Blessing Verlag GmbH, 2004. – 220 s.
- 472.Schmitt U. Schweigendes Statement der Vollverschleierte im 39er-Bus // Die Welt – 2016. – 11.02. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.welt.de/debatte/kolumnen/made-in-germany/article152131135/Schweigendes-Statement-der-Vollverschleierte-im-39er-Bus.html>
- 473.Schneider J. Deutsch sein. Das Eigene, das Fremde und die Vergangenheit im Selbstbild des vereinten Deutschland / J. Schneider. – Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2001. – 371 s.
- 474.Schödlbauer U. Bevölkerung. Über das generative Verhalten der Deutschen / Iablis. Jahrbuch für europäische Prozesse. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.iablis.de/iablis_t/2006/schoedlbauer06.html
- 475.Schröder K. Zusammenleben in Gefahr. Wer auf Integrationsprobleme hinweist, gilt schnell als ausländerfeindlich / K. Schröder // Focus. – 2010. – № 42. – 41 s.
- 476.Schroeder K. Der Preis der Einheit. Eine Bilanz / K. Schroeder. – München: Carl Hanser Verlag, 2000. – 271 s.
- 477.Schroedter J.H. Binationale Ehen in Deutschland. Auszug aus Wirtschaft und Statistik // Destatis. Statistisches Bundesamt. – 2006. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: https://www.destatis.de/DE/Publikationen/WirtschaftStatistik/Gastbeitraege/Binationale_Ehen0406.pdf?__blob=publicationFile
- 478.Schuler K. Flüchtlingspolitik. Grenzen schließen – geht das? // Zeit-Online. – 2016. – 19.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2016-01/angela-merkel-cdu-csu-grenze-fluechtlinge>
- 479.Schwarz P. Die Sarrazin–Debatte eine Provokation – und die Antworten / P. Schwarz. – Hamburg: Edel Germany GmbH, 2010. – 253 s.
- 480.Sheikhzadegan A. Was bedeutet eigentlich Multikulturalismus? – 2012. – S. 35-42. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа:

- https://lettres.unifr.ch/fileadmin/Documentation/Departements/Sciences_sociales/Sozioologie__Sozialpolitik_und_Sozialarbeit/Newsletter/November_2012/f11_Sheikhzadegan.pdf
481. Simon A.C. Sarrazin schreibt über „Tugendterror“ – und hat oft recht – 2014 – 25.02. – [Elektronischer Ressource]. – Regime des Zugangs: <http://diepresse.com/home/kultur/literatur/1567435/Sarrazin-schreibt-uber-Tugendterror-und-hat-oft-recht>
482. Solidaritätszuschlag (Soli) – was ist der Solidaritätszuschlag? – E-conomic. Online Buchhaltungsprogramm. – [Elektronischer Ressource]. – Regime des Zugangs: <https://www.e-conomic.de/buchhaltungsprogramm/lexikon/solidaritaetszuschlag>
483. Sollen mehr Flüchtlinge in ländlichen Gebieten mit genügend leer stehendem Wohnraum angesiedelt werden? // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer Ressource]. – Regime des Zugangs: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/453229/umfrage/umfrage-zur-ansiedlung-von-fluechtlingen-in-laendlichen-gebieten-in-deutschland/>
484. Sozialer und demografischer Wandel in den neuen Bundesländern / hrsg. von Hans Bertram, Stefan Hradil, Gerhard Kleinherz. – Opladen: Leske+Budrich, 1996. – 390 s.
485. Springer A. Wenn eine zugenähte Vulva Normalität bedeutet // Die Welt. – 2013. – 27.06. – [Elektronischer Ressource]. – Regime des Zugangs: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article117523332/Wenn-eine-zugenaechte-Vulva-Normalitaet-bedeutet.html>
486. Staatsangehörigkeitsgesetz (StAG) / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – 2015. – 28. 10. – [Elektronischer Ressource]. – Regime des Zugangs: <http://www.gesetze-im-internet.de/rustag/BJNR005830913.html>
487. Statistik der DDR Flüchtlinge /Ausreisende 1949-1989 / No-stasi.blogspot. – 18.09. – 2015. – [Elektronischer Ressource]. Regime des Zugangs: <http://no-stasi.blogspot.com/2009/09/statistik-der-ddr-fluechtingeausreisend.html>
488. Statistik: 4% Türkischstämmige in Deutschland // Blog. Migrationsblog der Initiativegruppe E. V. – 2014. – [Elektronischer Ressource]. – Regime des Zugangs:

<http://blog.initiativgruppe.de/2014/06/04/statistik-4-turkischstammige-in-deutschland/>

489. Statistisches Bundesamt. Bei jedem achtem Paar ist mindestens ein Partner Ausländer // MiGazin. – 19.02. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.migazin.de/2015/02/19/bei-jedem-achten-ehepaar-ist-mindestens-ein-partner-auslaender/>
490. Sternburg, W. von. Die Geschichte der Deutschen / Wilhelm von Sternburg. – Frankfurt am Main: Campus Verlag GmbH, 2005. – 304 s.
491. Steuern von A bis Z. Stand: August 2013. Bundesministerium der Finanzen. – Berlin: SilberDruck oHG, 2013. – 176 s.
492. Strafgesetzbuch (StGB) § 226a Verstümmelung weiblicher Genitalien / Bundesministerium der Justiz und für Verfassungsschutz. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__226a.html
493. Strafgesetzbuch (StGB) § 237 Zwangsheirat / Bundesministerium der Justiz und für Verfassungsschutz. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__237.html
494. Strafgesetzbuch (StGB) § 86 Verbreiten von Propagandamitteln verfassungswidriger Organisationen / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__86.html
495. Strafgesetzbuch (StGB) § 86a Verwenden von Kennzeichen verfassungswidriger Organisationen / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__86a.html
496. Suche nach Deutschland. Nationale Identität und die Deutschlandpolitik / Karl Lamers (Hrsg.). – Bonn: Europa Union Verlag, 1983. – 96 s.
497. Tabelle: Hartz IV Empfänger nach Nationalitäten in Deutschland lebender Ausländer // Der Honigmann sagt – 2014. – 01.03. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <https://derhonigmannsagt.wordpress.com/2014/03/01/tabelle-hartz-iv-empfaenger-nach-nationalitaeten-in-deutschland-lebender-auslaender/>

498. Tasci H. Identität und Ethnizität in der Bundesrepublik Deutschland am Beispiel der zweiten Generation der Aleviten aus der Republik Türkei / H. Tasci. – Berlin: Lit Verlag, 2006. – 420 s.
499. Thieme F. Alter(n) in der alternden Gesellschaft. Eine soziologische Einführung in die Wissenschaft vom Alter(n) / Frank Thieme. – Wiesbaden: Vs Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. – 327 s.
500. Thomä D. Die kulturellen Unterschiede zwischen Wessis und Osis können die Demokratie stärken. Keine nationalen Töne! / Zeit-Online. – 1994. – 29.04. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zeit.de/1994/18/keine-nationalen-toene>
501. Tour 1. Vom Bau der Mauer bis zum Fall (1961-1989) / Chronik der Mauer. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>
502. Tour 15. Todesopfer an der Berliner Mauer / Chronik der Mauer. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>
503. Tour 4. Flucht aus der DDR vor dem Mauerbau (1949-1961) / Chronik der Mauer. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>
504. Tour 9. Flucht aus der DDR nach dem Mauerbau (1961-1989) / Chronik der Mauer. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chronik-der-mauer.de/guidedtour/>
505. Tut die Politik in Deutschland Ihrer Meinung nach grundsätzlich genug für die Versorgung und Unterkunft von Flüchtlingen oder nicht? // Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/453955/umfrage/beurteilung-der-versorgung-und-unterbringung-von-fluechtlingen-nach-partiepraferenz/>
506. Übergriffe in Köln: Zahl der Anzeigen steigt auf mehr als 650 // Spiegel-Online. – 2016. – 12.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа:

- <http://www.spiegel.de/panorama/justiz/koeln-mehr-als-650-anzeigen-wegen-uebergriffen-zu-silvester-a-1071692.html>
507. Umfrage zu Einwanderung: Deutsch ist, wer deutsch spricht // Spiegel-Online – 2014. – 30.11. – [Elektronний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/wann-sind-einwanderer-deutsche-lautumfrage-soll-sprache-entscheiden-a-1005767.html>
508. Umfrage: Deutsche Identität positiv besetzt // evangelisch.de – 2012. – 03.12. – [Elektronний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.evangelisch.de/inhalte/111546/03-12-2014/umfrage-deutsche-identitaet-positiv-besetzt>
509. Umfrage: Osis halten Wessis für arrogant / Spiegel-Online. – 2012. – 16.12. – [Elektronний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/umfrage-osis-halten-wessis-fuer-arrogant-a-873174.html>
510. Undercover Unterwegs. „Sie riefen mich wie einen Hund“: Autor schleust sich in Schweizer Flüchtlingsheim // Focus-Online. – 2016. – 19.01. – [Elektronний ресурс]. – Режим доступу: http://www.focus.de/politik/ausland/undercover-unterwegs-sie-riefen-mich-wie-einen-hund-autor-schleust-sich-in-schweizer-fluechtlingsheim_id_5219551.html
511. Velladics K. Generationenvertrag und der demografischer Wandel. Konsequenzen des aktiven Alterns für den Arbeitsmarkt am Beispiel Deutschlands und Ungarns / Katarin Velladics. – Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag, 2004. – 177 s.
512. Venner M. Nationale Identität. Die Neue Rechte und die Grauzone zwischen Konservatismus und Rechtsextremismus / M. Venner. – Köln: PapyRossa Verlag, 1994. – 143 s.
513. Vom schwierigen Zusammenwachsen der Deutschen. Nationale Identität und Nationalismus im 19. Und 20. Jahrhundert / Bernd Jürgen Wendt (Hrsg.). – Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 1992. – 175 s.

514. Was bedeutet Ethnopluralismus? – Netz-gegen-Nazis.de. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.netz-gegen-nazis.de/lexikontext/was-ist-ethnopluralismus>
515. Was ist der Solidaritätszuschlag? – 2014. – 14.05. – Vereinigte Lohnsteuerhilfe e. V. Lohnsteuerhilfeverein. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vlh.de/wissen-service/steuer-abc/was-ist-der-solidaritaetszuschlag.html>
516. Wassermann A. Berlin. „No risk, no fun“ // Der Spiegel. – 2014. – №9. – S. 44-45.
517. Wehling H.G. Deutschland Ost – Deutschland West. Eine Bilanz / Hans-Georg Wehling. – Opladen: Leske + Budrich Verlag, 2002. – 238 s.
518. Wensierski P. Ghostwriter-Vorwurf gegen Buschkowsky „Völliger Quark“ / Spiegel-Online – 2013 – 18.01. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/neukoelln-ist-ueberall-heinz-buschkowsky-weht-sich-gegen-vorwuerfe-a-878396.html>
519. Westermann B. Nationale Identität im Spielfilm der fünfziger Jahre / B. Westermann. – Frankfurt am Main: Verlag Peter Lang, 1990. – 330 s.
520. Westle B. Kollektive Identität im vereinten Deutschland. Nation und Demokratie in der Wahrnehmung der Deutschen / Bettina Westle. – Opladen: Leske + Budrich, 1999. – 371 s.
521. Wieder mehr Vorurteile zwischen Osis und Wesis / Die Welt. – 2010. – 13.09. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article9607020/Wieder-mehr-Vorurteile-zwischen-Osis-und-Wesis.html>
522. Winkler H.A. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung. Zweiter Band / H.A. Winkler. – München: C. H. Beck, 2002. – 742 s.
523. Wirtschaftspolitische Herausforderungen des demografischen Wandels / hrsg. von Thomas Salzmann, Vegard Skirbekk, Mirjam Weiberg. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. – 279 s.

524. Woher die meisten Hartz IV Empfänger kommen – und wie viel sie wirklich kassieren // Focus-Online. – 2014. – 28.05. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: http://www.focus.de/finanzen/news/grosser-vergleich-so-viel-hartz-iv-kassieren-auslaender-wirklich_id_3877990.html
525. Wolfgang B. Demokratisierung durch Entnazifizierung und Erziehung / Bundeszentrale für politische Bildung. – 2005. – 11.04. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/dossier-nationalsozialismus/39605/entnazifizierung-und-erziehung?p=all>
526. Würde es Sie stören, wenn in Ihrer Nachbarschaft eine Flüchtlingsunterkunft eingerichtet wird? / Statista. Das Statistik-Portal. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/348713/umfrage/umfrage-zu-einer-fluechtlingsunterkunft-in-der-nachbarschaft/>
527. Zahl der Ausländer in Deutschland zum Jahresende 2014 bei 8,2 Millionen // Destatis. Statistisches Bundesamt. – 6.03. – 2015. – [Elektronischer ресурс]. – Режим доступа: https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2015/03/PD15_097_12521.html
528. Zaimoglu F. Kanak Sprak. 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft / F. Zaimoglu. – Hamburg: Rotbuch| Sabine Groenewold Verlage, 2004. – 141 s.

Додаток А. Запитальники

А.1. Запитальник першого етапу опитування

Geschlecht (стать):

Alter (вік):

1. **Fühlen Sie sich deutsch?** (Ви відчуваєте себе німцем?)
2. **Wie ist Ihre Einstellung gegenüber den Ausländern?** (Ваше ставлення до іноземців?)
3. **Glauben Sie, dass die Ausländer die in Deutschland leben ein Recht haben sich Deutsche zu nennen?** (Як Ви вважаєте іноземці, які проживають в Німеччині, мають право називатися німцями?)
4. **Was ist mit ihren Kindern die in Deutschland geboren sind?** (Як щодо їхніх дітей, які народились в Німеччині?)
5. **Was halten Sie von Multikulti?** (Ваше ставлення до мультикультуралізму?)
6. **Wie ist Ihre Einstellung gegenüber der heutigen Regierung? positiv neutral negativ Ihre Variante** (Ваше ставлення до нинішньої влади? Позитивне, нейтральне, негативне ваш варіант?)
7. **Sind Sie stolz über Deutschland? Wenn ja, dann worauf?** (Ви горді за Німеччину? Якщо так, то за що саме ви горді?)
8. **Wären Sie bereit Deutschland für immer zu verlassen?** (Ви були б готові назавжди виїхати з Німеччини?)
9. **Was heißt Heimat? Was bedeutet dieses Wort für Sie?** (Що таке батьківщина? Що саме означає для Вас це слово?)
10. **Wie sieht Ihrer Meinung nach die Zukunft der Deutschen aus?** (Як, на Вашу думку, виглядає майбутнє німців?)

A.2. Запитальник другого етапу опитування

Geschlecht (стать):

Alter (вік):

1. **Verstehen Sie das Wort «Identität»?** (Чи розумієте Ви слово «ідентичність»?)
2. **Verstehen Sie was eine «nationale Identität» ist?** (Чи розумієте Ви, що таке «національна ідентичність»?)
3. **Fühlen Sie sich Deutsch?** (Чи відчуваєте Ви себе німцем?)
4. **Würden Sie sagen: «Ich habe eine deutsche Identität»?** (Чи Ви б сказали, що маєте німецьку ідентичність?)
5. **Würden Sie sagen: «Ich habe eine deutsche nationale Identität»?** (Чи Ви б сказали, що маєте німецьку національну ідентичність?)
6. **Was ist Deutschland für Sie?** (Що значить для Вас Німеччина?)
7. **Wie ist Ihre Einstellung zur Wiedervereinigung Deutschlands?** (Ваше ставлення до об'єднання Німеччини?)
8. **Ist für Sie die Vereinigung der deutschen Nation wichtig?** (Чи важливе для Вас об'єднання німецької нації?)
9. **Feiern Sie den Tag der Deutschen Einheit?** (Чи святкуєте Ви День об'єднання Німеччини?)
10. **Ist für Sie die Existenz der Deutschen wichtig?** (Чи важливе для Вас існування німців?)

P. 33		51	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	-	Нейтральне	Так	Так	За обставин	Інше	Позитивне
P. 34		60	Ж	Частково	Позитивне	Так	Так	-	Позитивне	Так	Так	За обставин	Інше	Позитивне
P. 35		19	Ч	Частково	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Позитивне	Так	Так	Ні	Інше	Байдуже
P. 36		74	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Негативне	Нейтрально-негативне	Ні	Ні	Ні	Німеччина	Позитивне
P. 37		26	Ч	Так	Негативне	Від ситуації	Так	Негативне	Негативне	Так	Так	Так	Німеччина	Негативне
P. 38		79	Ж	Частково	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Нейтрально-негативне	Так	Так	Ні	Ісландія	Позитивне
P. 39		35	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Нейтральне	Нейтральне	Так	Так	Так	Інше	-
P. 40		55	Ч	Так	Позитивне	Так	Так	-	Нейтральне	Ні	Ні	За обставин	Інше	Позитивне
P. 41		31	Ч	Ні	Позитивне	Від ситуації	Так	Позитивне	Позитивне	Так	Так	Ні	Інше	-
P. 42		42	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Нейтральне	Нейтрально-позитивне	-	Ні	Ні	Інше	-
P. 43		36	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Ні	Ні	Ні	Реґіон	-
P. 44		17	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	Так	Так	Інше	-
P. 45		17	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	Так	Так	Інше	-
P. 46		19	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Нейтральне	Нейтральне	Ні	Так	Так	Реґіон	-
P. 47		21	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Так	Так	Інше	Позитивне
P. 48		64	Ч	Частково	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Так	Так	За обставин	Німеччина	Негативне
P. 49		20	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Так	Так	За обставин	Інше	-
P. 50		66	Ч	Європесць	Позитивне	Так	Так	Негативне	Позитивне	Ні	Ні	Ні	Інше	Позитивне
P. 51		22	Ч	Так	Позитивне	Так	Так	Нейтральне	Нейтральне	Ні	Так	Так	Інше	-
P. 52		35	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Так	Так	Інше	Позитивне
P. 53		18	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтрально-позитивне	Так	Так	Ні	Німеччина	-
P. 54		69	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Ні	Ні	Повернувся	Інше	Позитивне
P. 55		20	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Нейтральне	Негативне	Ні	Ні	Ні	Інше	Негативне
P. 56		20	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Негативне	-	Ні	Так	Так	Німеччина	Негативне
P. 57		32	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Нейтральне	Позитивне	Частково	За обставин	За обставин	Німеччина	Позитивне
P. 58		30	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Так	Так	За обставин	Інше	Позитивне
P. 59		48	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Позитивне	Так	Так	Повернувся	Реґіон	Позитивне
P. 60		28	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Так	Так	Інше	Позитивне
P. 61		27	Ж	Так	Позитивне	Від ситуації	Так	Позитивне	Негативне	Так	Так	За обставин	Німеччина	-
P. 62		43	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Так	Так	Німеччина	Позитивне
P. 63		35	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтрально-негативне	Так	Ні	Ні	Реґіон	Позитивне
P. 64		29	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Позитивне	Так	Так	Ні	Німеччина	Позитивне

P. 65	20	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	Ні	Німеччина	-
P. 66	71	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Негативне	Нейтральне	Так	Ні	Німеччина	Негативне
P. 67	64	Ж	Європейка	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Ні	Німеччина	-
P. 68	18	Ж	Не важливо	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Так	Так	Німеччина	Позитивне
P. 69	18	Ж	Не важливо	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Так	Так	Інше	Байдуже
P. 70	28	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Частково	За обставин	Німеччина	Позитивне
P. 71	40	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Частково	За обставин	Німеччина	Позитивне
P. 72	20	Ч	Європеєць	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	За обставин	Німеччина	-
P. 73	14	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	За обставин	Інше	Позитивне
P. 74	15	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Ні	Інше	Позитивне
P. 75	61	Ч	Так	Позитивне	Так	Так	Негативне	Негативне	Ні	Ні	Реґіон	Позитивне
P. 76	29	Ч	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	За обставин	Інше	Позитивне
P. 77	18	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Нейтральне	Нейтрально-позитивне	Так	Ні	Реґіон	-
P. 78	18	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Нейтральне	Нейтральне	Так	Ні	Реґіон	-
P. 79	51	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Позитивне	Так	За обставин	Інше	Позитивне
P. 80	28	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Так	Так	Інше	Позитивне
P. 81	43	Ч	Громадянин світу	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	За обставин	Інше	-
P. 82	16	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Негативне	Нейтральне	Ні	Ні	Інше	Негативне
P. 83	14	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Нейтральне	Нейтральне	Ні	Ні	Інше	Негативне
P. 84	24	Ж	Частково	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Частково	За обставин	Інше	Позитивне
P. 85	24	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Так	Інше	Позитивне
P. 86	21	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Частково	Так	Інше	-
P. 87	23	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Так	Німеччина	Позитивне
P. 88	28	Ж	Ні	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	Так	Інше	-
P. 89	52	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Ні	Так	Інше	Позитивне
P. 90	48	Ч	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Ні	Так	Інше	Позитивне
P. 91	35	Ч	Так	Позитивне	Так	Так	Негативне	Негативне	Так	Так	Німеччина	-
P. 92	30	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Негативне	-	Так	Інше	-
P. 93	25	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтрально-негативне	Так	Ні	Інше	Позитивне
P. 94	25	Ч	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Ні	Німеччина	-
P. 95	26	Ж	Ні	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	Так	Німеччина	-
P. 96	18	Ж	Так	Позитивне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Ні	Так	Реґіон	-
P. 97	18	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтрально-негативне	Ні	Ні	Реґіон	-
P. 98	71	Ч	Так	Нейтральне	Не знаю	Так	Позитивне	Нейтральне	Так	Ні	Німеччина	-
P. 99	16	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Нейтральне	Ні	Ні	Німеччина	Позитивне
P. 100	16	Ж	Так	Нейтральне	Так	Так	Позитивне	Негативне	Ні	Так	Німеччина	-

Додаток Б. Таблиця 2

Респондент №	Вік	стать	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
P.1	58	Ч	Так	Так	Так	Не дав відповіді	-	Інше	Неоднозначна відповідь	Так	Ні	Так
P.2	21	Ж	Так	Так	Неоднозначна відповідь	Так	Європейську	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Так
P.3	31	Ч	Так	Ні	Так	Європейську	Європейську	Інше	Позитивне	Так	Ні	Ні
P.4	30	Ж	Так	Так	Так	Так	І не так, і не ні	Батьківщина	Позитивне	Неоднозначна відповідь	Ні	Так
P.5	38	Ж	Так	Так	Так	Так	Так	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Так
P.6	47	Ж	Так	Так	Так	Так	Так	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Так
P.7	20	Ч	Так	Так	Так	Так	Так	Батьківщина	Позитивне	Так	Не по справжньому	Ні
P.8	25	Ж	Так	Так	Європейцем	Так	На 50%	Інше	Позитивне	Так	Так	Так
P.9	20	Ч	Так	Так	Європейцем	Так	Ні	Батьківщина	Позитивне	Так	Не по справжньому	Так
P.10	21	Ч	Так	Так	Так	Так	Так	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Складне запитання
P.11	21	Ж	Так	Так	Європейцем	Так	Так	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Ні
P.12	14	Ж	Так	Так	Так	Так	Так	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Так
P.13	14	Ж	Ні	Так	Так	Так	Так	Батьківщина		Неоднозначна відповідь	Ні	Так
P.14	22	Ж	Так	Так	Так	Так	Так	Інше	Позитивне	Так	Ні	Так
P.15	22	Ж	Так	Так	Так	Так	Так	Інше	Позитивне	Так	Ні	Так
P.16	32	Ж	Так	Так	Так	Так	Так	Інше	Позитивне	Так	Ні	Так
P.17	28	Ч	Так	Так	Ні	Європейську	Ні	Інше	Негативне	Індиферентне ставлення	Ні	Складне запитання
P.18	77	Ч	Так	Так	Так	Так	Так	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Ні
P.19	23	Ж	Так	Так	Ні	Європейську	Так	Батьківщина	Позитивне	Неоднозначна відповідь	Ні	Так
P.20	21	Ж	Так	Так	Так	Так	Так	Батьківщина	Неоднозначна відповідь	Так	Ні	Так
P.21	58	Ч	Так	Так	Так	Так	Ні	Батьківщина	Позитивне	Так	Ні	Складне запитання

